

MYKOLO ROMERIO UNIVERSITETO
VIEŠOJO SAUGUMO AKADEMIJA
POLICIJOS VEIKLOS KATEDRA

AGNĖ ŽADEIKYTĖ
(TEISĖ IR POLICIJOS VEIKLA)

FINANSINIŲ NUSIKALTIMŲ TYRIMO AKTUALIJOS IR NAUJAUSIOS
TENDENCIJOS
Magistro baigiamasis darbas

Darbo vadovė –
lektorė
Daiva Milienė;

Konsultantė–
prof. habil. dr.
Žaneta Simanavičienė

Kaunas 2020

TURINYS

ĮVADAS.....	3
1. FINANSINIO NUSIKALTIMO SAMPRATA IR KRIMINALISTINĖ FINANSINIŲ NUSIKALTIMŲ POŽYMIŲ ANALIZĖ.....	6
1.1. Finansinio nusikaltimo samprata baudžiamosios teisės kontekste.....	6
1.2. Finansinių nusikaltimų bendrųjų ir specialiųjų požymių analizė.....	10
2. ATSKIRŲ BAUDŽIAMOJO PROCESO VEIKSMŲ ATLIKIMO YPATUMAI TIRIANT INOVATYVIAI TOBULĖJANČIUS FINANSINIO POBŪDŽIO NUSIKALTIMUS.....	16
2.1. Kratos atlikimo ypatumai.....	17
2.2. Duomenų apie asmens disponuojamą turtą rinkimo metodai.....	32
2.3. Ūkinės finansinės veiklos tyrimo ypatybės.....	43
3. TARPTAUTINIO TEISĖSAUGOS INSTITUCIJŲ BENDRADARBIAVIMO AKTUALIJOS.....	48
3.1. Europos tyrimo orderio pateikimas ir grįžtamojo ryšio vertinimas.....	48
3.2. Tarptautinio bendradarbiavimo įtaka gerosios praktikos formavimui.....	51
IŠVADOS.....	55
LITERATŪRA.....	57
ANOTACIJA LIETUVIŲ IR ANGLŲ KALBOMIS.....	62
SANTRAUKA LIETUVIŲ KALBA.....	63
SANTRAUKA ANGLŲ KALBA.....	64
PATVIRTINIMAS APIE ATLIKTO DARBO SAVARANKIŠKUMĄ.....	65

IVADAS

Tiriama problema. Kokią įtaką inovacijų integracijos procesas turi finansinių nusikaltimų tyrimui?

Temos aktualumas ir naujumas. Mokesčiai yra pagrindinis valstybės finansinio mechanizmo įrankis. Valstybių surenkamų mokesčių dydis yra esminis bet kurios valstybės gyventojų socialinių garantijų kokybės rodiklis. Tai tiesiogiai priklauso kokio lygio švietimo, kultūros, medicinos ar kitų rūšių socialinės garantijos bus užtikrinamos. Valstybės biudžeto formavimo procesas vykdomas pagal mokestinių prievolių įgyvendinimo algoritmus, kurie yra ganėtai sudėtingas ir painus reiškinys. Tačiau kiekvienas mechanizmas turi trūkumų, kuriais pasinaudoja nusikalsti linkę asmenys. Teisės aktai, reglamentuojantys mokestinių prievolių vykdymo taisykles, dažniausiai yra pažeidžiami piktnaudžiaujant jų taikymo spragomis. Mokestinių prievolių vengimo, neteisėto pasisavinimo ar kito neteisėto disponavimo mokestinėmis prievolėmis reiškiniai yra prilyginami intelektualiausių nusikalstamų veikų grupei. Tokios nusikalstamos veikos dar kitaip vadinamos finansiniais nusikaltimais. Mokestinių nusikalstamų veikų kontrolės mechanizmas paremtas struktūrizuota bei disciplinuota teisėsaugos institucijų bei mokesčių administravimo funkcijas atliekančių subjektų veikla. Tačiau efektyvus kontrolės procesas priklauso ne tik nuo galimybių įstatyminę bazę pritaikyti besikeičiančiai praktikai, bet ir nuo teisėsaugos ir kitų institucijų galimybių taikyti efektyvios kontrolės įrankius.

Inovacijų įtaka visuomeniniam gyvenimui yra akivaizdi. Pramonė tampa automatizuota, įprastas prekybos formas keičia sparčiai tobulėjanti internetinė prekyba, atsiskaitymų srityje įprastą valiutą ar elektroninės bankininkystės teikiamas paslaugas papildo skaitmeninių pinigų atsiradimas bei elektroninių mokėjimų platformų ir jų sukurtų produktų integracija. Prisidengiant duomenų apsaugos institutu vartotojų anonimiškumo kriterijus tampa sparčiai besivystančiu reiškiniu. Decentralizuota skaitmeninių pinigų sistema, internetinių mokėjimų platformų siūlomos piniginių operacijų paslaugos, anonimiškumą garantuojančios išankstinio mokėjimo kortelės yra XXI a. intelektinės ekonomikos sukurti produktai. Tačiau inovacijos intensyviai tarnauja ne tik visuomenės poreikių tenkinimo procese, tai tampa plačiai naudojamu įrankiu ir nusikalstamo pasaulio tarpe. Visame pasaulyje gerai žinomos Giliojo interneto (ang. *Dark web*) siūlomos galimybės. Specialiais šifravimo algoritmais paremtuose giliojo interneto tinklapiuose smarkiai paplitusios pinigų plovimo apraiškos, tai pat pasinaudojant šiuo tinklu vystomos sudėtingos nusikalstamų sukčiavimų schemos. „Silk road“ yra viena didžiausių skaitmeninio amžiaus internetinių nusikalstamų bylų. Beveik 4 kartus uždarytas, tačiau vėl atnaujinamas, interneto tinklapis, vykdamas prekybą ginklais, narkotikais, vaikų pornografija, pinigų plovimu bei sudaręs sąlygas realizuoti nusikalstamu būdu gautus pinigus, užtikrino galimybę už prekes atsiskaityti

skaitmeniniais pinigais (virtualiąja valiuta) taip apsaugodamas vartotojų bei naudos gavėjų asmens duomenis¹. Viena iš pagrindinių tokios rūšies tinklapių sąlygų yra susijusi su naudojamomis atsiskaitymo priemonėmis bei įrankiais. Virtualioji valiuta tapo pačia patraukliausia atsiskaitymo priemone tokiuose tinklapiuose. Bėgant laikui ji virto galimybe ne tik atsiskaityti, tačiau ir praturtėti, tokiu būdu papildydama nusikalstamų veikų pobūdį. 2018 m. virtualiosios valiutos rinka Lietuvoje tapo nemažai dėmesio susilaukęs reiškinys, tapęs ir teisėsaugos institucijų taikiniu. Finansinių nusikaltimų tyrimo tarnyboje tais metais pradėtas pirmasis ikiteisminis tyrimas, susijęs su virtualiosiomis valiutomis², nors pasaulyje skaitmeninių pinigų rinka pradėjo veikti jau 2009 m.

Finansinių nusikaltimų tyrimų ypatumai nėra plačiai nagrinėjama tema mokslinėje literatūroje. Lietuvoje ši tema nagrinėta doc. dr. Snieguolės Matulienės, doc. dr. Gedimino Bučiūno, lektorius dr. Mariaus Laurinaičio darbuose, tačiau tik pastarieji du gilinasi į virtualiosios valiutos teisinio vertinimo bei interaktyvių mokėjimų platformų sistemos ypatumus. Didžioji dalis mokslinės literatūros randama užsienio autorių darbuose, tačiau Lietuvoje mokslinės finansinių nusikaltimų tyrimo ypatumų analizės bei teisinio virtualiosios valiutos ar alternatyvių mokėjimų platformų sistemos vertinimo pasigendama. Siekiant atskleisti baigiamojo darbo uždavinius taip pat remtasi nacionalinio bei tarptautinio pobūdžio teisės aktais, rekomendacijomis, įžvalgomis bei atliktais tyrimais, mokslinė bei teisine literatūra, statistiniais duomenimis.

Ginamasis teiginys. Finansinius nusikaltimus tiriantys ikiteisminio tyrimo pareigūnai nėra pakankamai įsigilinę į nuolat tobulėjančių informacinių technologijų sukuriamus naujus produktus bei jų techninę specifikaciją, todėl tai turi neigiamos įtakos tokio pobūdžio nusikalstamų veikų ištyrimo rodikliams.

Tyrimo tikslas. Išanalizuoti naujų informacinių technologijų sukuriamų produktų įtaką Finansinių nusikaltimų tyrimo tarnyboje atliekamų ikiteisminių tyrimų kokybei bei nustatyti šio pobūdžio nusikalstamų veikų tyrimo problematiką.

Tyrimo uždaviniai.

- Išnagrinėti finansinio nusikaltimo reiškinio sampratą bei jo kriminalistinę charakteristiką;

¹ Kristina Pališkytė, "Tamsusis internetas. Kiek kainuoja pasamdyti žudiką?", *Universiteto žurnalistas*, 2017 m. sausio 17 d., žiūrėta 2020 m. balandžio 6 d., <http://www.universitetozurnalistas.kf.vu.lt/2017/01/tamsusis-internetas-kiek-kainuoja-pasamdyti-zudika/>.

² "FNTT tiria kriptovaliutų kasėjų veiklą", *Finansinių nusikaltimų tyrimo tarnyba*, žiūrėta 2020 m. balandžio 6 d., <http://www.fntt.lt/lt/naujienos/fntt-tiria-kriptovaliutu-kaseju-veikla/3664>.

- Išanalizuoti baudžiamojo proceso veiksmų atlikimo ypatumų aktualiausias tendencijas, vykdant inovatyviai tobulėjančius finansinių nusikaltimų tyrimus;
- Nustatyti tarptautinio bendradarbiavimo įtaką, atliekant naujausio pobūdžio finansinių nusikaltimų tyrimus.

Tyrimo metodika. Rengiant magistro baigiamąjį darbą taikytas mokslinės literatūros sisteminės analizės metodas, siekiant nustatyti inovacijų įtakos ištyrimo lygį finansinių nusikaltimų tyrimų atžvilgiu. Atliktas kiekybinis tyrimas, kuriuo siekiama identifikuoti ikiteisminiuose tyrimuose atliekamų baudžiamojo proceso veiksmų taikymo problematiką. Aprašomo metodo pagalba apibrėžta finansinio nusikaltimo samprata.

Tyrimo struktūra. Baigiamąjį darbą sudaro trys skyriai, jų poskyriai bei išvados.

Pirmajame skyriuje pateikiama finansinio nusikaltimo sampratos analizė baudžiamosios teisės kontekste, identifikuojant šio reiškinio bendruosius bei specialiuosius požymius.

Antrajame skyriuje pateikiama baudžiamojo proceso veiksmų atlikimo ypatumus tiriant finansinio pobūdžio nusikaltimus, detalizuojant kratos, turto tyrimo, objektų tyrimo atlikimo ypatumus.

Trečiajame skyriuje pateikiami tarptautinio teisėsaugos institucijų bendradarbiavimo ypatumai ruošiant bei vykdant Europos tyrimo orderyje pateikiamus duomenis, atliekant bendrus tyrimo veiksmus, dalyvaujant tarptautinio pobūdžio mokymuose ir šių veiksmų įtaka gerosios praktikos formavimui.

1. FINANSINIO NUSIKALTIMO SAMPRATA IR KRIMINALISTINĖ FINANSINIŲ NUSIKALTIMŲ POŽYMIŲ ANALIZĖ

Finansai yra pagrindinė šalies ekonomikos dalis, užtikrinanti valstybės sukurto mechanizmo funkcionalumą. Valstybės funkcionalumui yra būtinas materialus pagrindas, kurį sudaro visos šalyje sukurtos bei įgyvendinamos finansinės priemonės ir mechanizmai. Mokesčiai - tai valstybės pagrindinė materialinė priemonė užtikrinti valstybės funkcijų įgyvendinimą, kurti vieningą gerovę, užtikrinti socialinį teisingumą ir palaikyti stabilumą visuomenėje.³ Valstybės valdžios institucijų pagrindinis tikslas nustatyti būdus ir priemones, kurių pagrindu būtų sukurta atitinkama sistema, garantuojanti gyventojų pagrindinių socialinių poreikių įgyvendinimo užtikrinimą. Medicina, švietimas, visuomenės saugumas, energetika, kultūra ir kitos sritys, kuriose numatytos valstybės gyventojų teisės įgyti nemokamą ar valstybės kompensuojamą paslaugą manais į jų indėlį, kuriant bendrąjį vidaus produktą. Kiekvienos iš šių sričių paslaugų kokybė priklauso nuo valstybės finansinių galimybių gerinti ir tobulinti teikiamas paslaugas. Tačiau inovacijų dinamiškumas jų integralumas ir prisitaikymas prie nuolat kintančių visuomenės poreikių sudaro galimybes tam tikrai visuomenės grupei identifikuoti sistemos trūkumus ir jais pasinaudoti. Tuomet kyla pavojus vienai iš valstybės saugomų vertybių – finansų sistemai.

1.1. Finansinio nusikaltimo samprata baudžiamosios teisės kontekste

Finansinių nusikaltimų, priešingai nei daugelio kitų Lietuvos Respublikos baudžiamajame kodekse numatytų, nusikalstamų veikų, subjektai yra puikūs verslo bei ekonomikos sričių analitikai, operatyviai gebantys prisitaikyti prie nuolat besikeičiančių visuomenės poreikių bei rasti kitų, nei teisės aktuose, numatytų būdų tuos poreikius patenkinti. Dažniausiai tai įvairių verslo sričių ūkio subjektų vadovai, akcininkai, valdymo organų nariai, nes jie puikiai išmano ne tik savo profesinę veiklą bet ir atskirų finansinių sričių veikimą ir principus. Finansinio nusikaltimo objektas yra valstybės finansų sistema. Viena iš jos sudedamųjų dalių yra įvairaus pobūdžio mokestinės prievolės. Šiandien Lietuvoje yra išskiriama beveik 20 pagrindinių mokesčių administratoriaus numatytų mokestinių prievolių. Gyventojų pajamų mokestis, akcizai, pelno mokestis, pridėtinės vertės mokestis, privalomojo sveikatos draudimo įmokos, žemės mokestis,

³ Gediminas Užubalis, „Mokesčių teisės paskirtis ir funkcijos (apmokestinimo teorijų kritinė analizė)“, (daktaro disertacija, Mykolo Romerio universitetas, 2012), 138, file:///C:/Users/Agne/Downloads/1984779.pdf.

nekilnojamo turto mokestis ir daugybė kitų mokesčių⁴ sudaro didžiąją dalį valstybės biudžeto, nuo kurio tiesiogiai priklauso valstybės funkcionalumas. Tačiau sukuriant sudėtingus nusikalstamo veikimo mechanizmus bei konkurencingo verslo iliuzijas atrandamos priemonės minėtus mokesčius pasisavinti ar jų išvengti. Pagrindinės priemonės, sukuriančios mokesčių administratoriaus numatytų prievolių vengimo, pasisavinimo ar dirbtinio sumažinimo iliuzijas, yra apgaulingas buhalterinės apskaitos tvarkymas, sukčiavimas pridėtinės vertės mokesčio, akcizų bei kitų mokesčių srityse. Detaliau apie minėtų nusikalstamų veikų kriminalistinę charakteristiką bus analizuojama kitame skyriuje.

LR BK XXXII skyriuje numatyta baudžiamoji atsakomybė už nusikaltimus finansų sistemai. Dvylikoje straipsnių kriminalizuotos veikos susijusios su apgaulingu bei aplaidžiu apskaitos tvarkymu, neteisingų duomenų apie pajamas pelną ir turtą pateikimu, nusikalstamu būdu turto legalizavimu, mokesčių nesumokėjimu, deklaracijos, ataskaitos ar kito dokumento nepateikimu ir kitos. Tačiau Finansinių nusikaltimų tyrimo tarnyboje atliekami ir kituose baudžiamojo kodekso skyriuose numatytų nusikalstamų veikų tyrimai, susiję su neteisėtu disponavimu akcizais apmokestinamomis prekėmis, neteisėtu vertimusi ūkine, komercine, finansine ar profesine veikla, kredito, paskolos, tikslinės paramos, subsidijos ar dotacijos panaudojimu ne pagal paskirtį ar nustatytą tvarką, kreditiniu sukčiavimu, nusikalstamu bankrotu ir kitomis nusikalstamomis veikomis, kurios priskirtos ekonominių ir verslo nusikaltimų rūšiai. Taip pat dalis ikiteisminių tyrimų atliekama dėl nusikalstamų veikų, numatytų baudžiamojo kodekso XXVIII skyriuje: sukčiavimas (pridėtinės vertės mokesčio srityje), turto pasisavinimas ar išvaistymas, neteisėtas praturtėjimas, nusikalstamu būdu gauto turto įgijimas arba legalizavimas⁵. Apibendrinus darytina išvada, jog finansinio nusikaltimo samprata negali būti suprantama vien tik LR BK XXXII skyriuje numatytų nusikalstamų veikų finansų sistemai prasme. Įvertinus tai, jog Finansinių nusikaltimų tyrimo tarnybos tiriamų nusikalstamų veikų objektas yra finansų sistema, kurią sudaro net penkios dalys: valstybės biudžetas, verslo ir ūkio subjektų finansai, bankų sistema, socialinio draudimo ir kitos rūšies draudimų sistema⁶, finansinio nusikaltimo sampratą tikslinga suprasti bendrąja minėto objekto prasme, o ne koncentruojantis į LR BK skyrių struktūrinius pavadinimus. Kadangi minėtos teisėsaugos institucijos tyrimai atliekami dėl įvairaus pobūdžio nusikalstamų veikų, numatytų ne tik nusikaltimų finansų sistemai skyriuje, tačiau ir ekonominių bei turtinių nusikalstamų veikų skyriuose, todėl galima teigti, jog finansinio nusikaltimo samprata, turinio prasme, yra kur kas platesnė nei pavadinime apibrėžta sritis.

⁴ „VMI administruojami mokesčiai“, Valstybinė mokesčių inspekcija, žiūrėta 2019 m. gruodžio 20 d., <https://www.vmi.lt/cms/vmi-administruojami-mokesčiai>.

⁵ „Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas“, Valstybės žinios, žiūrėta 2019 m. gruodžio 20 d., <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.2B866DFF7D43/asr>.

⁶ Petras Ancelis ir kt., *Atskirų nusikalstamų veikų tyrimas* (Vilnius: Registrų centras, 2016), 187.

Lietuvos Aukščiausiasis teismas yra pažymėjęs, jog nusikaltimai finansų sistemai, pirmiausia yra identifikuojami pagal jų priešingumą pinigų bei vertybinių popierių apyvartos saugumui taip pat valstybės fondų (biudžetų) formavimo bei panaudojimo tvarkai⁷. Tačiau naujų finansinių priemonių atsiradimas rinkoje, inovacijų bei interaktyvių finansinių platformų kūrimasis sukuria naujas galimybes vystyti dar nežinomiems nusikalstamų veikų mechanizams, atsirasti naujoms veikimo schemoms tuo pačiu metu papildant finansinio nusikaltimo sampratą. Kaip minėta Lietuvos Aukščiausiojo teismo nutartyje finansiniai nusikaltimai pirmiausia yra identifikuojami pagal jų priešingumą pinigų bei vertybinių popierių apyvartos saugumui. Tačiau jau 2009 m. pasaulyje atsirado nauja finansinė priemonė – virtualioji valiuta⁸. Tai skaitmeninę vertę turinti, bet teisinio valiutos ar pinigų statuso neturinti priemonė, kuri yra decentralizuota ir neprižiūrima jokios valstybinės institucijos (centrinio banko ar kitos valstybinės institucijos). Ji nebūtinai turi būti susieta su valiuta, tačiau, fiziniai asmenys ją pripažįsta kaip mainų priemonę⁹. Virtualioji valiuta neturi fizinės išraiškos. Jas galima išgauti vadinamosiose virtualiųjų valiutų kasyklose arba įsigyti virtualiųjų valiutų biržose, keityklose, iš fizinių bei juridinių asmenų. Todėl neturėdamos materialaus pavidalo, priešingai nei bet kokios formos pinigai ar vertybiniai popieriai, virtualios valiutos atskleidžia dar vieną teisės aktuose atsivėrusią spragą – teisinis vertinimas. Praėjus kiek daugiau nei dešimčiai metų, nebuvo apibrėžta virtualiosios valiutos sąvoka, jos teisinis vertinimas bei kylančios finansinės prievolės ūkio subjektų ar fizinių asmenų vykdomoje veikloje, nenumatytas santykis su pinigine išraiška turinčiomis finansinėmis priemonėmis, neapibrėžtas jos finansinis statusas bei nenustatyti vertinamieji kriterijai. 2018 m. gegužės 3 d. Valstybinė mokesčių inspekcija, atsižvelgdama į naujai besivystančią virtualios valiutos rinką, apibrėžė apmokestinimo sąlygas minėtai priemonei¹⁰. Tačiau minėtame išaiškinime neminimas teisinis šio reiškinio apibrėžimas bei vertinimas. Todėl nėra aiškus šios valiutos teisinis vertinimas finansinio nusikaltimo sampratos kontekste. Nėra aišku ar virtuali valiuta gali būti laikoma nusikalstamos veikos dalyku, ar ji gali būti vertinama kaip nauda gauta iš nusikalstamos veikos ar panaudota kaip nusikalstamos veikos įrankis ar priemonė.

⁷ „Lietuvos Aukščiausiojo teismo 2015 m. balandžio 14 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-7-176-303/2015“, žiūrėta 2020 m. sausio 7 d., <https://eteismai.lt/byla/145837474710414/2K-7-176-303/2015>.

⁸ Dominik Stroukal and Barbora Nedvědová, „Bitcoin and other cryptocurrency as an instrument of Crime in cyberspace“ (Business & Management Conference, Istanbul, 12 October 2016):220, <https://ideas.repec.org/p/sek/ibmpro/4407036.html>.

⁹ Sąvoka pateikta išanalizavus lietuvių ir anglų kalbomis pateiktus virtualios valiutos apibrėžimus virtualiųjų valiutų keityklų puslapiuose: <https://www.bitstamp.net/>, <https://www.kraken.com/>, <https://coinsquare.com/?cs=seo>, valstybinės mokesčių inspekcijos išaiškinimuose, įvairiuose internetiniuose virtualios valiutos pirkimo bei pardavimo puslapiuose.

¹⁰2018 m. birželio 11 d. Valstybinės mokesčių inspekcijos prie Lietuvos Respublikos finansų ministerijos paaiškinimas Nr. (18.10-31-1E) RM-21969 „Dėl virtualiųjų valiutų ir pirminio virtualiųjų žetonų platinimo veiklos mokesčių nuostatų paaiškinimo“, žiūrėta 2020 m. sausio 12 d., <https://www.vmi.lt/cms/documents/10162/8782061/RM-21969/15714723-5658-41e1-a41d-1be4e3705a1a>.

Taip pat labai svarbu atkreipti dėmesį į antrąją analizuojamos sąvokos sudedamąją dalį – „nusikaltimas“. Kaip jau minėta, nusikaltimo samprata LR BK apibrėžia kaip pavojinga ir kodekse uždrausta veika (veikimas ar neveikimas)¹¹. Nusikaltimu gali būti pripažįstama tik sąmoninga ir valinga veika, pasireiškianti aktyvia veikimo forma – veikimu arba neveikimu (pasyvia elgesio forma)¹². Nors išaiškinimas išdėstyta 2004 metais ir naujesnės baudžiamojo kodekso komentaro redakcijos autoriai nėra pateikę, tačiau pati sąvoka suponuoja, jog nusikaltimas tai asmens pasyvi arba aktyvi elgesio forma, kuri vienu ar kitu atveju yra nusikaltimą padariusio asmens pasirinkimas. Nuo baudžiamojo kodekso atsiradimo momento, 2000 metų, nusikaltimo samprata finansinių nusikaltimų prasme įgijo kur kas platesnę prasmę nei ji buvo traktuojama kiek daugiau nei prieš 20 metų. Didžioji dalis finansinių nusikaltimų persikėlė į elektroninę erdvę. Šio reiškinio atsiradimo priežastį nustatyti turbūt nėra labai sudėtinga – atsekamumas ir nusikaltimą padariusio asmens anonimiškumas. Nei vienas nusikaltimas neatsiranda savaime, tam būtina žmogaus intervencija. Tačiau kuomet kalbama apie nusikaltimą, kaip apie veiksmą elektroninėje erdvėje, svarbu paminėti ir dirbtinio intelekto įtaką šios sąvokos turiniui. Šiandieninėje visuomenėje dirbtinio intelekto pagrindinė funkcija yra padėti žmogui valdyti verslą, apdoroti kuo didesnę kiekį informacijos naudojant minimalius žmogiškuosius resursus, tačiau šio reiškinio atsiradimas ir nuolat tobulėjantys dirbtinio intelekto algoritmai sukuria prielaidas ateityje eliminuoti žmogiškuosius išteklius ir veikti kaip savaime besiformuojančiam procesui. Todėl kyla klausimas ar finansiniai nusikaltimai, padaryti dirbtinio intelekto sukurtų nusikalstamų mechanizmų bei veikimo schemų, iš esmės gali atitikti LR BK numatytus subjekto požymius be kurio nusikaltimo turinys šiai dienai yra paprasčiausiai neįmanomas? Ar galima laikyti nusikaltimu veikas, kurios bus padaromos elektroninių priemonių bei sistemų, kurios LR BK nėra numatytos kaip alternatyvus subjekto požymis? Šiandieninėje visuomenėje tai dar analizuojamas reiškinys, tačiau tai labai rimtas iššūkis lėtai besiformuojančiai teisinei sistemai.

Šiame darbe taip pat bus analizuojama finansinių nusikaltimų, kurių tyrimą atlieka Finansinių nusikaltimų tyrimo tarnybos prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos struktūriniai padaliniai, kriminalistinė charakteristika, todėl atsižvelgiant į tai, jog minėtos teisėsaugos institucijos tikslas yra apsaugoti finansų sistemą, išieškant nuslėptus mokesčius, ir siekiant didinti įtaką realių įplaukų patekimui į valstybės biudžetą¹³, darbe pateikiamos įžvalgos bus susijusios su mokestinių prievolių išvengimo ar pasisavinimo mechanizmais, pinigų plovimu,

¹¹ Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas, *supra nore*.

¹² Vilniaus universiteto teisės fakultetas, *Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso komentaras, Bendroji dalis*, (Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2004), 92.

¹³ „Misija“, Finansinių nusikaltimų tyrimo tarnyba, žiūrėta 2020 m. sausio 3 d., <http://www.fntt.lt/lt/apie-misus/misija/53>.

neteisėtu praturtėjimu bei kitomis minėtos teisėsaugos institucijos kompetencijoje esančiomis veikomis.

1.2. Finansinių nusikaltimų bendrųjų ir specialiųjų požymių analizė

Nagrinėjant nusikalstamas veikas, nukreiptas prieš finansų sistemą, pastebimas šių veikų bendras požymis – nusikalstamos veikos dalykas t.y. buhalterinė apskaita, mokesčiai, pinigai, vertybiniai popieriai ir kt. Pagrindiniai tokio pobūdžio nusikalstamų veikų kriminalistinės charakteristikos elementai yra šie: duomenys apie nusikalstamo kėsinosi objektą, nusikalstamo įvykdymo laikas, vieta ir aplinka, standartiniai finansinių nusikaltimų įvykdymo budai, kriminalistiniu požiūriu reikšmingi duomenys apie finansinius nusikaltimus bei šių nusikaltimų įvykdymo pėdsakus. Visi šie elementai sudaro tarpusavyje vienas nuo kito priklausančių bei susijusių duomenų visumą, kuri yra pati reikšmingiausia nusikalstamų veikų atskleidimui bei tyrimui ir sudaro finansinių nusikaltimų kriminalistinės charakteristikos pagrindą¹⁴. Kadangi finansų sistema apima nemažai jos sistemos elementų todėl šių nusikalstamų veikų įvairovė yra gan didelė. Taip pat svarbu atkreipti dėmesį ne tik į pačių nusikalstamų veikų tyrimo bei atskirų tyrimo veiksmų atlikimo kriminalistinę charakteristiką, tačiau paanalizuoti ir nusikalstamos veikos subjektą.

Lietuvos Respublikos baudžiamajame kodekse numatyti nusikalstamos veikos subjekto požymiai: pakaltinamas fizinis asmuo, kuriam iki nusikaltimo ar baudžiamojo nusižengimo padarymo buvo suėję šešiolika metų¹⁵. Tačiau galima pabrėžti, jog finansinių nusikaltimų subjektai turi papildomus, tik jiems būdingus specifinius, bruožus. Šie asmenys yra godūs, siekiantys pasipelnėti, norintys praturėti bet koku atveju, ypač valstybės sąskaita. Jų asmenybės pasižymi aukštu intelektu, dažniausiai turintis aukštąjį išsilavinimą ir ne vieną, tiesiogiai dalyvaujantys finansinėje ekonominėje komercinėje veikloje ir vykdantys jose įvairias funkcijas. Tai finansų, kredito bei kitų komercinių įstaigų vadovai, akcininkai, valdymo organų nariai ir kt. Tokie asmenys gerai išmano savo profesinę veiklą, neretai veikia organizuotomis grupėmis, todėl subjektų ratas papildo įvairiausio rango ūkio subjekto atstovai – nuo žemiausios grandies (sandėlininko, ūkvedžio, finansininko ir kt.) darbuotojų iki aukščiausio lygio vadovų (direktorių,

¹⁴ Vidmantas Egidijus Kurapka ir kt., *Kriminalistika taktika ir metodika* (Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2013),929.

¹⁵ „Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas“, Valstybės žinios, žiūrėta 2020 m. sausio 20 d., <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.2B866DFF7D43/asr>.

akcininkų, valdybos narių ir kt.)¹⁶. Neretai organizuotų grupių nariai tarpusavyje yra susiję giminytės, draugystės bei kitais socialiniais ryšiais, neturėdami tiesioginio ryšio su nusikalstamos veikos subjektu. Tokios organizuotos grupės tampa tikru iššūkiu nusikaltimą tiriančiam pareigūnui. Minėtų organizuotų grupių narių ryšis dažniausiai atsiranda siekiant įgyvendinti bendrą tikslą – pasipelninti. Tokiu atveju nebūtinai visi organizuotos grupės nariai turi būti aukšto ekonominio intelekto, gebėti valdyti ar organizuoti atitinkamos srities verslą. Dažnai organizuotos grupės nariais tampa asmenys, gebantys atlikti konkrečias užduotis: moka užsienio kalbą ir gali bendrauti su užsienio valstybių ūkio subjektais, gali vairuoti sunkiasvorius krovininius automobilius nacionaliniais bei užsienio maršrutais, turi specialių žinių tam tikros rūšies prekių gamybos srityje, vykdo tarpininko vaidmenį bendraujant su užsienio šalies organizuotos grupės nariais ir pan. Siekiant nuslėpti tikruosius organizuotos grupės lyderius bei apsunkinti sudėtingų nusikalstamų veikų schemų atskleidimą neretai į subjektų ratą įtraukiami užsienio piliečiai, kuriems dažniausiai suteikiami teisiniai įgaliojimai veikti juridinio asmens vardu, tačiau nustatyti tokio asmens anketinius bei kontaktinius duomenis tampa ypač sudėtinga. Finansinių nusikaltimų subjektais pripažįstami ir juridiniais asmenys. Tačiau jų atsakomybė kyla tik tuomet kai tai yra nurodyta Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso specialiosios dalies straipsnių dispozicijoje. Juridiniu asmeniu laikoma savo pavadinimą turinti įmonė, įstaiga ar organizacija, kuri savo vardu gali įgyti ir turėti tam tikras teises ir pareigas, būti civiliniu ieškovu bei atsakovu teisme. Juridinio asmens požymiai sietini su jo organizuotumu, identitetu, jo turto atskyrimu nuo jo dalyvių turto, galėjimu daryti savo vardu sandorius, savarankiškų tikslų bei interesų turėjimu¹⁷. Juridinis asmuo, priešingai nei fizinis asmuo, finansinių nusikaltimų kontekste, neturi specialių identifikuojamųjų požymių, kurie būdingi finansinių nusikaltimų subjektams. Jie skirstomi pagal vykdomas ekonomines veiklos rūšis ir teisinę formą, tačiau neišsiskiria konkrečia socialine charakteristika.

Finansinių nusikalstamų veikų tyrimo aplinkybių įvertinimas ir nustatymas yra svarbiausias tokių nusikalstamų veikų kriminalistinės charakteristikos elementas, kuris padeda atskleisti aplinkybes, charakterizuojančias veikėjų tarpusavio santykius, bei išnagrinėti situaciją, kurioje buvo įvykdyta nusikalstama veika. Minėtos situacijos nagrinėjimas turėtų prasidėti nuo finansinės ūkinės veiklos srities norminių teisės aktų analizės, identifikuoti veiklos subjektų įgaliojimus, įsipareigojimus, teisinį statusą, naudojamus dokumentus ir kitus charakterizuojančius požymius. Kriminalistinė finansinio pobūdžio nusikalstamų veikų bendrųjų aplinkybių analizė apima gana plačią reiškinių bei aplinkybių sritį, todėl tokiu atveju tikslinga:

- išnagrinėti konkrečios finansinės sūkinės veiklos apmokestinimo sąlygas;

¹⁶ Petras Ancelis ir kr., *Atskirų nusikalstamų veikų tyrimas* (Vilnius: Registrų centras, 2016), 188.

¹⁷ Vilniaus universiteto teisės fakultetas, *Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso komentaras, Bendroji dalis*, (Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2004), 122.

- atlikti ekonominės bei socialinės situacijos tam tikros finansinės ūkinės veiklos srityje analizę;
- atlikti teisinių santykių reguliavimo mokesčių taikymo srityje analizę;
- atlikti negatyvių reiškinių, susijusių su mokesčių mokėjimo vengimo srityse analizę;
- atlikti mokesčių mokėtojų (fizinių bei juridinių asmenų) pagal pritaikytų mokesčių rūšis analizę¹⁸.

Šių etapų įvertinimas ir analizės metu surinkti duomenys leidžia įvertinti tiek nusikalstamos veikos mastą tiek galimus veikimo mechanizmus. Taip pat šie duomenys atskleidžia rizikingus sektorius, kurių analizė nustato prioritетines teisėsaugos institucijų veiklos bei konkrečių ikiteisminių tyrimų kryptis.

Nusikaltimai, nukreipti prieš finansų sistemą, pagal bendruosius nusikaltimo rūšies kriminalistinius požymius, ypač pagal nusikaltimo padarymo būdą, yra skirtingi. Mokslinėje literatūroje iš šio rūšies nusikaltimų yra išskiriami papildomi pogrupiai: gamybiniai nusikaltimai (netikrų pinigų bei vertybinių popierių gaminimas, valstybinių, visuomeninių ir akcinių bendrovių pagamintų vertybių grobimas, turto pasisavinimas arba iššvaistymas, ir pan.), su uždrausta ar nelegalia ūkine bei komercine veikla susiję nusikaltimai (operacijų su pinigais ar vertybiniais popieriais taisyklių pažeidimai, kontrabanda ir kt.), finansinio pobūdžio nusikaltimai (apgaulingas bei aplaidus apskaitos tvarkymas, neteisingų duomenų apie pajamas pelną bei turtą pateikimas mokesčių administratoriui, sukčiavimas pridėtinės vertės mokesčio srityje), bei su tam tikrais tarnybiniais nusikaltimais (kyšininkavimas, papirkimas ir kt.). Kriminalistiniu požiūriu finansinių nusikaltimų pėdsakų susidarymo požymiai yra panašūs, tačiau lyginant su tradiciniais pėdsakų požymiais (pirštų, kojų anspaudų, mikrodalelių ir kt.) pastebimi skirtumai. Finansiniams nusikaltimams daugiau būdingi technologinio (gamybinio) bei rašytinio pobūdžio pėdsakai. Šių nusikaltimų specifiniai įrankiai ar priemonės dažniausiai palieka technologinio pobūdžio pėdsakus, o jų eiga atvaizduojama dokumentuose¹⁹.

Technologinio (gamybinio) pobūdžio pėdsakų susidarymo mechanizmai, lyginant su rašytinio pobūdžio pėdsakais, yra kur kas sudėtingesni jų susidarymo, atkūrimo, atstatymo bei identifikavimo prasme. Technologinio (gamybinio) pobūdžio pėdsakų susidarymas neišvengiamai sąlygojamas žmogaus iniciatyvos. Žmogaus veiksmais duodamos komandos vykdyti konkrečios paskirties užduotis tam tikros elektroninės įrangos programinei daliai, kuriai kiekvienu atveju yra numatytas galutinis tikslas – apdoroti duomenis, saugoti juos, sukurti naujus failus ar programas, numatyti susinaikinimo, failų paslėpimo mechanizmus, automatinio būdu perduoti duomenis

¹⁸ Vidmantas Egidijus Kurapka ir kt., *Kriminalistika taktika ir metodika* (Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2013), 933.

¹⁹ Ričardas Burda, „Ekonominių nusikaltimų pėdsakų susidarymo ypatumai“, *Jurisprudencija* 65(67) (2005): 94.

tretiesiems vartotojams²⁰. Finansinių nusikaltimų tyrimo kontekste šie pėdsakai dažniausiai susidaro naudojantis ne tik sukurtomis programinėmis sistemomis (word, excel, buhalterinės apskaitos programos, rūšinių dokumentų ar failų automatizuotos kaupimo programos), įdiegtomis programinėje įrangoje, tačiau ir internetinių šaltinių sistemomis (elektroninis paštas, socialinių tinklapių programėlės, internetinės programėlės, skirtos bendrauti, siųsti failus, dalintis užšifruoto turinio informacija, interaktyvių mokėjimo priemonių bei elektroninės bankininkystės platformos, internetiniai tinklapiai bei jų srauto duomenų valdymas). Žmogus, apdorodamas informaciją elektroniniais įrenginiais, ją sukurdamas, valdydamas, redaguodamas, naikindamas, parsisiųsdamas ar persiųsdamas, palieka tam tikrų pėdsakų, kurių nustatymas reikalauja ne tik informacinių technologijų žinių turinčio specialisto gebėjimų, tačiau ir teisėsaugos institucijų pareigūnų tinkamo pasiruošimo bei įgūdžių. Kompiuterinė įranga kiekvieną žmogaus veiksmą fiksuoja, apdoroja ir išsaugo, nepriklausomai ar tas veiksmas susijęs su failo ar dokumento sukūrimu, redagavimu, sunaikinimu ar paslėpimu. Naujų technologijų laikais beveik visi verslo subjektai naudojami programine įranga, sukurdami buhalterinės apskaitos bei kitokio formato dokumentus, tokius kaip sąskaitas faktūras, bei programas sisteminančias šiuos duomenis, pinigų priėmimą ar išmokėjimą patvirtinančius dokumentus bei jų šablonus, prekių ar paslaugų teikimo sutartis, kredito sutartis, ūkio subjekto kasos dokumentus ir kitus į teisės aktuose numatytus apskaitos ir lydimuosius dokumentus. Programinės įrangos bei joje integruotų algoritmų pagalba tam tikri rūšiniai duomenys yra sisteminami, pateikiama jų analizė, skaičiavimai bei rezultatas. Svarbu paminėti, jog kompiuterinės įrangos pagalba sukuriama ne tik oficialūs ūkio subjekto naudojami dokumentai (valstybinėms institucijoms pateikiami dokumentai, deklaracijos, ataskaitos), tačiau sukuriama ir failai, kuriuose užfiksuoti duomenys apie ūkio subjekto gaunamas realias pajamas, patiriamas išlaidas, prekių bei paslaugų tiekėjų duomenys, oficialiosios bei „juodosios“²¹ buhalterijų analizė, suklastotų dokumentų šablonai, prisijungimo duomenis prie interaktyviųjų mokėjimų platformų, kriptovaliutų krepšelių, elektroninių bankininkysčių, neoficialaus darbo užmokesčio paskaičiavimai bei kiti su tam tikra nusikalstama veika susiję dokumentai ir duomenys. Todėl prieš atliekant tam tikrus baudžiamajame kodekse numatytus ikiteisminio tyrimo veiksmus būtina susidaryti atitinkamų veiksmų planą bei preliminarų daromos nusikalstamos veikos mechanizmo algoritmą siekiant išvengti procesinių veiksmų atlikimo metu galimo tokių duomenų sunaikinimo ar sugadinimo atvejų.

²⁰ Petras Ancelis ir kr., *Atskirų nusikalstamų veikų tyrimas* (Vilnius: Registrų centras, 2016), 124.

²¹ sąvoka „juodoji buhalterija“ susiformavusi tiriant finansinių nusikaltimų pobūdžio veikas. Ji apima neoficialiosios buhalterijos, kuri nėra atvaizduojama jokiuose ūkio subjekto ar fizinio asmens, vykdančios individualią veiklą, buhalterinės apskaitos dokumentuose ar registruose. Tokio pobūdžio buhalterinėje apskaitoje atvaizduojamos į apskaitą neįtrauktos pajamos, išlaidos, neoficialus darbo užmokeskis, klastojamų dokumentų šablonai bei kiti duomenys, kurių pagrindu yra išvengiama tam tikros rūšies mokesčių prievolės ar jos dalies.

Finansiniams nusikaltimams taip pat būdingas ir rašytinio pobūdžio pėdsakų susidarymas. Jais galėtų būti laikomi dokumentai bei rankraštiniai įrašai (juodraščiai), turintys reikšmės šios rūšies nusikalstamų veikų tyrimui. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas yra pažymėjęs, jog „Dokumentu gali būti pripažįstamas bet kokia forma popieriuje, elektroninėje erdvėje ar kompiuterinėje laikmenoje padarytas įrašas. Tačiau dokumentas turi turėti tam tikrus privalomus jo turinio elementus (pavadinimą, datą, sudarytojo vardą, pavardę, parašą, antspaudą ir pan.), be kurių jis negalioja, ir suteikti informacijos apie įvykį, veiksmą ar asmenį. Taigi dokumentas – tai tam tikra forma padarytas įrašas, kuris nustato, pakeičia ar panaikina teisiškai reikšmingą faktą (juridinį faktą). Teismų praktika baudžiamosiose bylose pripažįsta ir kur kas platesnę dokumento sampratą. Dokumentu gali būti pripažintas ir tekstas be parašo ir be antspaudų. Svarbu, kad tas panaudotas įrašas sukeltų ar gali sukelti fiziniam, juridiniam asmeniui ar valstybei teisiškai reikšmingus padarinius“²². Dokumentų turinys ir jo sudarymo aplinkybės turi tiesioginę įtaką tyrimo sėkmei. Taip pat labai svarbios ir dokumento sudarymo aplinkybės, vieta, kurioje surastas dokumentas, fizinis ar juridinis asmuo galimai disponuojantis rastu dokumentu, dokumento sudarymo laikas, papildomi, ranka užfiksuoti, įrašai, pastabos, dokumento būseną (originalas ar kopija), dokumento ryšis su kitomis bylose nustatytomis aplinkybėmis. Baudžiamojoje teisėje bei moksliniuose kriminalistikos šaltiniuose yra pažymimi šie dokumentų klastojimo būdai: materialusis klastojimas – kuomet pakeičiami dokumente esantys įrašai, ranka įrašoma informacija, pakeičianti dokumentu turinį ar tam tikrų aplinkybių esmę, pakeičiami dokumento privalomieji rekvizitai; intelektualusis klastojimas – kuomet visas dokumento turinys, ar tam tikra dokumento dalis neatitinka dokumento surašymo aplinkybių, įtraukiami melagingi duomenys, tačiau jie pateikti dokumente, kuriame nėra suklustoti jo rekvizitai, nepakeista jo forma ar kitos įforminimo aplinkybės. Materialiojo dokumento klastojimo atveju aplinkybės nustatinėjamos atliekant ekspertizę ar pirminę jų apžiūrą, intelektualiojo klastojimo atveju aplinkybės tiriamos nustatinėjant dokumentų sudarymo aplinkybes.

Dokumentai yra vienas pagrindinių informacijos šaltinių apie finansinio pobūdžio nusikalstamas veikas. Jie gali padėti atskleisti nusikalstamos veikos padarymo mechanizmą ir naudotas priemones. Dokumentus tyrimui gali pateikti tiek baudžiamojo proceso dalyviai tiek šio statuso neturintys asmenys. Kuomet yra žinoma dokumentų būvimo vieta ar subjektą disponuojantį nusikalstamos veikos tyrimui reikšmingais dokumentais galimas jų išsireikalavimas baudžiamojo proceso kodekso nustatyta tvarka. Turint informacijos, jog dokumentai, reikšmingi tyrimui, yra slepiami galimas procesinių prievartos priemonių panaudojimas – krata, poėmis. Gavus dokumentus bei įvertinus jų reikšmę tyrimui visais atvejais privaloma užtikrinti gautų

²² Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2019 m. birželio 18 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-187-976/2019, žiūrėta 2020-02-01, <https://eteismai.lt/byla/32493911330767/2K-187-976/2019>.

dokumentų saugojimą. Dokumentų tyrimą atlieka ekspertas. Dokumentuose užfiksuotos informacijos pirminę analizę ir jų reikšmę ikiteisminio tyrimo sėkmei nustato bylą tiriantis pareigūnas, tačiau dėl detalesnės dokumentų turinio ir jo reikšmės ūkio subjekto mokestinių prievolių įgyvendinimui pasisako ūkinės finansinės veiklos tyrimo specialistas (specialisto išvada). Tyrimo metu gavus rankraštinio pobūdžio dokumentus bei siekiant nustatyti juose esančios informacijos tikrumą gali būti paskirta rašysenos ekspertizė.

Dokumentų, sudarytų naudojantis programine įranga, ar sudarytų kitomis aplinkybėmis, analizė bei tyrimas yra labai svarbi nusikaltimų finansams tyrimo dalis. Neretai pateikiamų ar paimamų dokumentų kiekiai siekia ne vieną tūkstantį vienetų, todėl jų apžiūrai skiriama nemažai laiko. Dalis dokumentų, pagal jų sudarymo aplinkybes, gali būti įvertinti tik vienos ar kitos rūšies specialistų ar ekspertų, kas taip pat turi įtakos tiek ikiteisminio tyrimo sėkmei tiek jos trukmei. Kadangi finansinių nusikaltimų tyrime dokumentai yra labai reikšmingi siekiant nustatyti kaltus asmeni, svarbus tampa ne tik tokių duomenų vertinimas ir jų turinio supratimas, tačiau ir tinkama tam tikros rūšies dokumentų (elektroninių) suradimo ir paėmimo taktika.

2. ATSKIRŲ BAUDŽIAMOJO PROCESO VEIKSMŲ ATLIKIMO YPATUMAI TIRIANT INOVATYVIAI TOBULĖJANČIUS FINANSINIO POBŪDŽIO NUSIKALTIMUS

Atliekant ir organizuojant ikiteisminį tyrimą pareigūno bei prokuroro funkcijos Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekse numatytos bendrąja prasme. Kodekse nėra numatytų išlygų ar papildomų sąlygų atskiroms ikiteisminio tyrimo institucijoms. Šiame teisės akte numatytos baudžiamojo persekiojimo priemonės ir jų įgyvendinimo teisinis pagrindas yra taikomas tik griežtai laikantis nustatytos tvarkos, tačiau atsižvelgiant į ikiteisminio tyrimo institucijos ar jos padalinio veiklos specifiką svarbu išanalizuoti atskirų baudžiamojo persekiojimo priemonių atlikimo taktinius ypatumus. Šiame skyriuje bus analizuojami Finansinių nusikaltimų tyrimo tarnybos atliekamų ikiteisminių tyrimų ypatumai, detalizuojant ir įsigilinant į dažniausiai tokio pobūdžio ikiteisminiuose tyrimuose taikomus proceso veiksmus. Atsižvelgiant į minėtų nusikalstamų veikų specifiką, taikomą ikiteisminio tyrimo organizavimo bei atlikimo taktiką pastebima, jog tyrimo sėkmei didelę įtaką turi tinkamas, kruopštus ir neretai specialių žinių reikalaujantis veiksmas – krata. Išanalizavus dvidešimt 2017-2019 m., laikotarpyje Finansinių nusikaltimų tyrimo tarnyboje, pradėtų ar užbaigtų ikiteisminių tyrimų duomenis nustatyta, jog beveik visais atvejais taikyta minėta procesinė prievartos priemonė²³. Pagal Finansinių nusikaltimų tyrimo tarnybos pateiktą 2018 m. veiklos ataskaitą, šioje ikiteisminio tyrimo institucijoje 2018 m. užregistruota 821 nusikalstama veika. Taip pat pateikti duomenys, jog Finansinių nusikaltimų tyrimo tarnybos specialistai, atlikę ūkinės bei finansinės veiklos tyrimus, pateikė 664 specialisto išvadas ir paaiškinimus²⁴. Tai reiškia, jog net 80 proc. ikiteisminių tyrimų buvo paskirta užduotis specialistui atlikti objektų tyrimą ar pateikti paaiškinimą. Todėl šiame darbe kaip vienas iš analizuojamų ikiteisminio tyrimo veiksmų pasirinktas objektų tyrimas ir apžiūra. Finansinių nusikaltimų tyrimo tarnybos pagrindinis tikslas yra apsaugoti valstybės finansų sistemą, todėl kaip viena iš šio tikslo įgyvendinimo priemonių yra nusikalstama veika padarytos žalos atlyginimo užtikrinimas. Tam, kad ši priemonė būtų kuo efektyviau įgyvendinta 2018 m. Lietuvos Respublikos generalinis prokuroras parengė rekomendacijas dėl turto tyrimo atlikimo tvarkos²⁵. Tačiau analizuojant ikiteisminių tyrimų duomenis bei juose atliktus turto tyrimus ir jų

²³ 30-yje ikiteisminių tyrimų kratos veiksmas taikytas 24 atvejais. Likusiuose 6-iose ikiteisminiuose tyrimuose šios procesinės prievartos priemonės taikymas buvo netikslingas. Atlikus ūkio subjektų patikrinimus išimti svarbiausi daiktai ir dokumentai, kurie priešingu atveju būtų buvę pagrindiniais kratos metu ieškomais objektais. Kitais atvejais kratos neatliktos dėl nusikalstamos veikos pobūdžio.

²⁴ „2019 m. balandžio 3 d. Finansinių nusikaltimų tyrimo tarnybos prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos 2018 m. veiklos ataskaita Nr. 04/4-7-1-3744“, Finansinių nusikaltimų tyrimo tarnyba, žiūrėta 2020 m. sausio 15 d., http://www.fntt.lt/data/public/uploads/2019/04/2018_veiklos_ataskaita.pdf.

²⁵ 2018 m. birželio 27 d. Nr. I-219 Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro įsakymas „Dėl rekomendacijų dėl turto tyrimo patvirtinimo“, TAR, žiūrėta 2020 m. sausio 15 d., <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/06b03b607a0811e89188e16a6495e98c/asr>.

reikšmę nusikalstama veika padarytos žalos atlyginimui pastebima tendencingai besiformuojanti praktika, kuri toli gražu nėra palanki analizuojamos ikiteisminio tyrimo institucijos įgyvendinamiems tikslams bei keliamiems uždaviniams. Atsižvelgiant į pateiktas išvalgas, toliau šiame skyriuje bus nagrinėjama kratos, objektų tyrimo bei turto tyrimo ir jo paėmimo valstybės nuosavybės taikymo bei atlikimo ypatumai.

2.1. Kratos atlikimo ypatumai

Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekse nėra numatyta procesinės prievartos priemonės – kratos sąvoka. Kodekse pažymimos aplinkybės, kurioms esant ši priemonė yra taikoma „Kai yra pagrindas manyti, kad kokioje nors patalpoje ar kitokioje vietoje yra nusikalstamos veikos įrankių, nusikalstamu būdu gautų ar įgytų daiktų bei vertybių, taip pat daiktų ar dokumentų, galinčių turėti reikšmės nusikalstamai veikai tirti, arba kad koks nors asmuo jų turi, ikiteisminio tyrimo pareigūnas ar prokuroras jiems surasti ir paimti gali daryti kratą“²⁶. Minimame teisės akte yra įtvirtintos kratos atlikimo aplinkybės, tačiau teisės akto kūrėjai nepateikia ir nedetalizuoja kratos atlikimo taktinių ypatumų. Mokslinėje literatūroje detalai analizuojama kratos atlikimo taktika. Išskiriami kratos pasiruošimo, atlikimo bei veiksmų fiksavimo etapai. Nors autoriai didžiausią dėmesį skiria kratos pasiruošimo etapui, šiame skyriuje bus analizuojamos visos kratos atlikimo stadijos.²⁷

Atliekant kratą skiriamos trys kratos atlikimo stadijos:

- 1) parengiamoji (duomenų rinkimas ir pasirengimas atlikti kratą);
- 2) darbinė (apžvalginė ir detalioji kratos stadija);
- 3) rezultatų fiksavimas²⁸.

1. Pasirengimas kratos atlikimui yra bene svarbiausias veiksnys, lemiantis kratos sėkmę ir surinktų duomenų naudą tolimesniam tyrimui. Didelės tyrimų apimtys, kuriose nustatytas ne vienas nusikalstamos veikos epizodas bei juose dalyvaujantys asmenys, lemia, jog kratos atlikimo metu galėtų būti pasitelkiamas didelis kiekis pareigūnų. Dažniausiai nepakanka vien tik ikiteisminį tyrimą atliekančio ir operatyvinę veiklą byloje vykdančio pareigūno, todėl šis proceso veiksmas atliekamas pasitelkiant kitus skyriaus pareigūnus, o kartais net ir kituose miestuose veikiančius Tarnybos padalinius. Išanalizavus Finansinių nusikaltimų tyrimo tarnyboje 2017-2019 metų laikotarpio atliktus bei vis dar atliekamus ikiteisminius tyrimus

²⁶ „Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas. Valstybės žinios. Žiūrėta 2019-11-15, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.163482>.

²⁷ Petras Ancelis ir kt., *Tyrimo veiksmai baudžiamajame procese* (Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2011), 137.

²⁸ Mykolo Romerio universitetas, *Kriminalistika taktika ir metodika* (Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2013), 178.

nustatyti faktoriai, kurie lėmė, jog kratos metu įgyvendinti visi pasiruošimo etape išskelti tikslai ir uždaviniai:

- Nustatyti bei kratoje dalyvaujantiems pareigūnams įvardinti ieškomus daiktus, dokumentus, jų skiriamuosius požymius, įrenginius ir jų specifikaciją, kokio turinio informacija yra svarbi tolimesniam tyrimui. Tai gali būti konkretūs su fizinio ar juridinio asmens veikla susiję tyrimo metu nustatyto nusikalstamos veikos laikotarpio buhalterinės apskaitos dokumentai, sąsiuviniai, darbo knygos ar pavieniai juodraštiniai lapai, kuriuose užfiksuota tyrimui reikšminga informacija. Taip pat įmonių rekvizitai (anspaudai, elektroninio parašo įrenginiai), gryniesi pinigai, kompiuteriuose esanti informacija: įvairaus formato failai, nuotraukos, elektroninio pašto duomenys, socialinių tinklapių duomenys, internetinio susirašinėjimo duomenys, prisijungimų duomenų informacija, kompiuterinės laikmenos, elektroninės bankininkystės įrankiai ir duomenys bei kiti objektai. Ypač akcentuotina, jog kiekvienu atveju sprendžiama individualiai atsižvelgiant į nustatytą nusikalstamos veikos mechanizmą bei jo padarymo aplinkybes. Autorė pažymi, jog pasiruošimo etape ieškomi objektai grupuoti į dvi kategorijas: daiktai ir dokumentai. Ne bet kokius dokumentus, o su konkreto fizinio ar juridinio asmens veikla susijusius dokumentus. Ikiteisminio tyrimo Nr. 03-6-000**-18, dėl galimai apgaulingai tvarkomos buhalterinės apskaitos bei neteisingų duomenų apie pajamas, pelną ir turtą pateikimo, metu buvo nustatyti duomenys, jog įmonės vadybininkė užsakymus fiksuoja žalios spalvos A4 formato sąsiuvinyje. Neapskaitytos produkcijos įsigijimo dokumentai buvo laikomi administracinių patalpų antrajame aukšte esančiame sandėliuke, kartoninėje dėžėje. Prekės buvo įsigijamos iš Europos Sąjungoje registruoto ūkio subjekto, todėl siekiant nuslėpti nusikalstamos veikos mechanizmą įmonės vadovas su tiekėju atsiskaitydavo grynaisiais, pristačius prekes, todėl turėta duomenų, jog tam tikromis savaitės dienomis, administracinėse patalpose, seife, laikomas didelis kiekis grynujų pinigų. Kadangi tiekėjas pageidavo atsiskaityti tos šalies nacionaline valiuta, nustatyta valiutos keitimo vieta ir konkretus įtariamąjį aptarnavęs darbuotojas. Taip pat tyrimo metu buvo gauta duomenų, jog dalis užsakymų buvo pateikiama elektroniniu paštu arba į įmonės vadovo bei vadybininkės mobiliuosius telefonus (naudotos pokalbių programėlės „Viber“, „whatsapp“, „messenger“). Pasiruošimo etape detalios instrukcijos krata atliksiančius pareigūnus, pasiektas teigiamas rezultatas - visi išvardinti daiktai ir dokumentai buvo rasti ir paimti. Tolimesniame tyrimo etape pagal kratos metu išimtus daiktus ir dokumentus atliktos apžiūros, objektų tyrimai bei ekspertizės. Pagal specialistų pateiktas išvadas nustatyti duomenys, kurie vėlesnėje tyrimo eigoje, pateikti kaip duomenys, patvirtinantys nusikalstamos veikos mechanizmą. Atliekant ikiteisminius

tyrimus, kuriuose nusikalstamosioms veikoms atlikti naudojamos internetinės pinigų ar jiems prilygintų vienetų srautų judėjimo platformos, labai svarbu numatyti, jog prisijungimui prie minėtų platformų yra naudojami atitinkami įrenginiai (interaktyvūs raktai), mobiliosios programėlės, slaptažodžiai. Dėl savo specifikacijos prisijungimų duomenys yra sudėtingos struktūros, todėl dažnai yra užrašomi asmeniui, pas kurį ruošiamasi atlikti kratą, pasiekiamoje vietoje: sukurtame kompiuterio faile, telefono atmintyje, juodraštinuose ar kitokio turinio užrašuose. Todėl ypatingai svarbu identifikuoti asmens galimas veiklos vykdymo vietas, prisijungimo prie minėtų sistemų būdą ir naudojamas priemones. Esant informacijai, jog asmuo naudoja internetinėmis pinigų ar jiems prilygintų vienetų srautų judėjimo platformomis, svarbu informuoti kratą atliksiančius pareigūnus apie tokių platformų naudojimo būdus ir priemones. Ikitiesminio tyrimo Nr. 03-6-000**-19, dėl neteisėto vertimosi ūkine, komercine, finansine ar profesine veikla, metu gauti duomenys, dėl R.P. galimai neteisėto vertimosi kriptovaliutų prekyba. Tyrimo metu gauti duomenys, jog asmuo veikė kaip kriptovaliutos keitimo tarpininkas. Fiziniai asmenys kreipdavosi į R.P. su siūlymu parduoti jam turimą kriptovaliutą. Asmenys kriptovaliutą pervedavo į R.P. nurodytą elektroninę piniginę, iš kurios R.P. juos toliau pervedavo į vieną iš registruotų kriptovaliutų keityklų. Keityklos, pagal nustatytą kursą, konvertuodavo kriptovaliutą į eurus ir pervedavo į R.P. nurodytą banko sąskaitą. Tokiu būdu R.P. laikotarpiu nuo 2017-10-02 iki 2019-05-06 į jam priklausančią banko sąskaitą gavo nemažiau kaip 63 000 EUR, kuriuos R.P. išgrynino įvairiuose bankomatų skyriuose. Instruktavus pareigūnus apie R.P. naudojamą mobiliąją programėlę ir jam priklausančio mobilaus ryšio telefono techninius duomenis, pareigūnai kratos metu pas pilietį R.P. rado mobilaus ryšio įrenginį, fizinę kripto piniginę (firmos „ledger“ įrenginį išvaizdą primenantį USB raktą) ir pinigų priėmimo kvitus. Galima teigti, jog kratai buvo pasiruošta, tačiau šiuo atveju vien techninės įrangos radimas ir paėmimas yra nieko vertas jeigu nėra žinomas virtualios piniginės prisijungimo mechanizmas ir naudojami slaptažodžiai. Jeigu ikitiesminio tyrimo metu nėra galimybės kitomis teisėtomis priemonėmis nustatyti prisijungimo prie virtualios piniginės duomenų, galimybės identifikuoti virtualios valiutos srautus, kitų naudojamų virtualių piniginių adresus, naudojamus galinius įrenginius nėra. Detalesnė kriptovaliutos krepšelių ir joje esančių virtualios valiutos srautų analizė bus pateikta kitame šio darbo skyriuje.

- Nustatyti kratos atlikimo vietas techninius duomenis. Tikriausiai pats svarbiausias kratos pasiruošimo elementas – nustatyti ieškomų daiktų ir dokumentų buvimo vietas. Juridinio asmens registracijos vieta nebūtinai turi sutapti su veiklos vykdymo ar administracinių patalpų vieta. Priešingai, dažnai veiklos vykdymo vieta ir

juridinio asmens registracijos vieta yra skirtingose to paties ar net atskirų miestų vietose. Siekiant nuslėpti tikrąją veiklos vykdymo vietą, jų registracijos vieta dažniausiai sutampa su didelės apleistos gamyklos, garažų masyvo, sandėlių bei kitų didelių ir techniškai sudėtingų pastatų adresu, kuriuo registruotos dar bent mažiausiai 300 įmonių, vykdančių įvairiausias veiklas. Įmonės įsigyjamos turint tikslą jas panaudoti kaip tarpinę grandį vykdant realiai neįvykusias finansines ar ūkines operacijas, naudojant jas kaip įrankį siekiant pasisavinti ar išvengti teisių į mokestines prievoles arba siekiant legalizuoti neteisėtai gautus pinigus. Taip pat įtraukiant tokias įmones į sudėtingas ir ne vieną dešimtį įmonių sudarančias „karuselines sukčiavimo“²⁹ grandines. Todėl nustatčius tokias masines įmonių registracijos vietas nėra tikslinga jose atlikti kratas, tačiau tai iškelia naujus tikslus – surasti realią veiklos vykdymo vietą, sandėliavimo ar administracinės patalpas, dokumentų ar daiktų laikymo ar saugojimo vietas. Nustatčius objektus bei teritorijas, kuriose būtina atlikti kratas, labai svarbu įvertinti ir minėtų objektų bei teritorijų techninius duomenis. Nustatyti ar objekte įrengta signalizacija, vartų mechanizmas, numatyti galimas išėjimo ir įėjimo vietas, kamerų lokalizaciją, patikrinti ar teritorija yra saugoma ir kokie galimi patekimo būdai, nustatyti ar kratos teritoriją ar objektą saugo šuo ar apsaugos darbuotojai, ar siekiant patekti į patalpas yra koduota laiptinės durų spyna. Kuomet objektas ar teritorija yra fiziškai saugomi (apsaugos darbuotojas, elektriniai vartai) svarbu pasiruošti užėjimo į objektą legendą norint neatskleisti patekimo tikslo bei pareigūnų tapatybės. Šios priemonės yra būtinos siekiant išvengti įtariamųjų ar kitų tyrimui svarbių asmenų pasišalinimo, tyrimui reikšmingų duomenų sunaikinimo ar paslėpimo. Išanalizavus ikiteisminio tyrimo Nr. 03-6-000**-17 duomenis nustatyta, jog 2017 m. rugsėjo pradžioje organizuotos kratos įmonės UAB „Y“ gamybinėse ir administracinėse patalpose. Jų teritorija buvo aptverta beveik 2,5 m. aukščio metaline tvora su elektra valdomais vartais. Atvykus prie objekto vartai buvo uždaryti, tačiau prie vartų buvo įmontuotas skambutis, sujungiantis su administracijos darbuotojais. Iš kratoje dalyvavusio pareigūno surašyto tarnybinio pranešimo matyti, jog buvo padarytos kelios grubios taktinės klaidos. Pareigūnas, paskambinęs prie vartų esančiu skambučiu, prisistatė ir nurodė atvykimo tikslą. Pareigūnas nesiėmė aktyvių veiksmų kuomet įmonės vadovas atsisakė atidaryti vartus ir įsileisti į įmonės teritoriją. Kratos protokole užfiksuota, jog kratos metu išimti du dideli paketai suplėšytų dokumentų ir juodraštinųjų įrašų. Tolimesnio tyrimo metu atstačius suplėšytų dokumentų vientisumą nustatyta, jog juose užfiksuoti galimai fiktyvių

²⁹ Karuselinis sukčiavimas – tai tarptautiniu mastu vykdoma vienu ir tų pačių prekių daugkartinių perpardavimo sandorių grandinė. “Karuselinis sukčiavimas”, Valstybinė mokesčių inspekcija, žiūrėta 2020-02-10, https://www.vmi.lt/cms/aprasymas/-/asset_publisher/Djwe6gNL5Io9/document/id/9249806;jsessionid=84035CB6B7185C13B207A4B8BF94C731

sandorių duomenys ir neapskaitytos pajamos. Ši situacija dar kartą pabrėžia pasiruošimo etapo svarbą tolimesniam ikiteisminio tyrimo atlikimui.

- Ivertinti kratos pradėjimo (užėjimo) laiką. Užėjimo į objektą ar teritoriją laikas yra bene svarbiausias faktorius lemiantis ieškomų daiktų ar objektų išsaugojimą ir suradimą. Ypatingai svarbu kiekvienu atveju įvertinti asmenų, kurie tiesiogiai ir netiesiogiai susiję su tirama nusikalstama veika, atvykimo bei išvykimo į objektą ar teritoriją laiką. Tai galėtų būti asmenys, kurie daro nusikalstamą veika ar yra jos bendrininkai, pašaliniai asmenys pristatantys prekes ar teikiantys kokias nors paslaugas. Taip pat svarbu nustatyti ir asmenų, tiesiogiai nedalyvaujančių nusikalstamoje veikoje, tačiau galimai palaikančių ryšius su nusikalstamoje veikoje dalyvaujančiais asmenimis, atvykimo bei išvykimo iš kratos vietos laiką ir tikslą. Išanalizavus Finansinių nusikaltimų tyrimo tarnyboje atliekamus bei atliktus ikiteisminius tyrimus nustatyta, jog kratų pradėjimo laiką galima skirstyti į du etapus: kratos atliekamos ankstauro ryto, kai kuriais atvejais net ir nakties, metu ir kratos atliekamos darbo valandomis. Pirmuoju atveju ankstauro ryto ar nakties metas gali būti pasirinktas atsižvelgiant į krovinio pristatymo laiką. Ikiteisminio tyrimo Nr. 03-6-000**.-18 metu gauti duomenys, jog Lenkijos Respublikos ūkio subjektas, tiekiantis atvėsintą neapdorotą paukštieną, krovinius pristatydavo iš anksto sutartomis dinomis 4-5 val. ryto. Taip pat tyrimo metu gauti duomenys, jog prekių tiekėjas dalį paukštienos pristatydavo kitos, galimai nusikalstamai veikai naudojamos įmonės vardu. Taip pat turimais duomenimis buvo žinoma, jog pristačius krovinį vienos iš įmonių prekių pristatymo dokumentai buvo iškart naikinami. Todėl pasiruošimo kratoms etape, nustačius prekių pristatymo ciklą, pasirinktas kratos pradėjimo momentas buvo siejamas su prekių pristatymo momentu. Planuojant ir ruošiantis kratoms šiuo konkrečiu atveju, buvo siekiama užfiksuoti sandorio sudarymo faktą bei apklausti prekes pristačiusius vairuotojus apie paukštienos pristatymo aplinkybes bei atsiskaitymus vykdžiusius asmenis. Pagal analizuojamo proceso veiksmo metu užpildytus procesinius dokumentus nustatyta, jog kratos metu išimti įmonės, kurios vardu neteisėtai buvo atliekami prekių užsakymai, buhalterinės apskaitos dokumentai, anspaudai, juodraštiniai įrašai, 10 000 Lenkijos zlotų, skirtų atsiskaityti už pristatytą žaliavą. Ypatingai svarbu paminėti, jog minėto tyrimo metu kratos laikas pasirinktas taip pat atsižvelgiant į aplinkybę, jog dalis pristatytos žaliavos atkeliauja su veiklos nevykdančios įmonės dokumentais, kuriuos sunaikinus prekių kilmė tampa nežinoma, todėl tokios žaliavos tiekimas vartotojams tampa draudžiamas. Kartu su minėtais dokumentais ir daiktais kratos metu taip pat rasta daugiau kaip dvi tonos paukštienos be jos kilmę patvirtinančių dokumentų. Vėlesniame tyrimo etape atsakingos

institucijos įmonės vadovui nurodė sunaikinti rastą žaliavą, todėl nenustatytos kilmės prekės vartotojų nepasiekė.

Užėjimo į gyvenamąsias patalpas laikas taip pat priklauso ir nuo jose gyvenančių ar besilankančių asmenų kasdienių įpročių. Todėl prieš atliekant kratas svarbu nustatyti ar asmuo gyvena vienas, koku laiku jis išvyksta iš namų ir koku maršrutu juda, ar namuose yra vaikų, ar jie yra vežami į mokyklą ar darželį. Įvertinus minėtas aplinkybes bei siekiant išvengti netikėto asmens judėjimo maršruto pasikeitimo užėjimo momentas turėtų įvykti iki asmeniui išvykstant iš objekto. Kiek labiau apibrėžtas kratos pradėjimo laikas kuomet ji turėtų būti atlikta įmonės patalpose. Atsižvelgiant į tai, jog dauguma įmonių darbą pradeda darbo valandomis (8 valandą ryto), pradėti kratą anksčiau nei įmonė pradeda vykdyti veiklą nėra tikslinga, nes tikėtina, jog joje nieko nebus. Situacija kiek keičiasi kai kratos turi būti atliekamos keliose, skirtingų paskirčių, vietose. Tuomet svarbu įvertinti kiekvieno iš objektų buvimo vietą, darbo laiką, viduje esančius žmones bei kitas aplinkybes, sudėlioti prioritetas vietas, kuriose krata turėtų būti pradeda pirmiausia. Manytina, jog netikslinga kratą pradėti įmonės direktoriaus namuose, kuomet turima duomenų, jog didžioji dalis tyrimui reikšmingų daiktų ir dokumentų yra jo gyvenamosiose patalpose. Ikiteisminio tyrimo Nr. 03-6-000**-19 metu gauti duomenys, jog tyrimui reikšmingi daiktai ir dokumentai gali būti laikomi 5 objektuose. Išanalizavus kratos metu užpildytus procesinius dokumentus nustatyta, jog kratos gyvenamosiose patalpose pradėtos 6 val. 47 min., o gamybinėse patalpose 8 val. 20 min. Tokia kratos atlikimo taktika pasirinkta atsižvelgiant į tai, jog įmonės vadovas bei vadybininkas gyvena su šeima, kurioje yra nepilnamečių vaikų, todėl žinant, jog asmenys veža vaikus į ugdymo įstaigas, o gamybinėse patalpose darbas pradamas ne anksčiau kaip 8 valandą ryto, kratos pradėtos minėtų asmenų gyvenamosiose patalpose. Kiekvienu atveju situacija yra individuali, ypatingai svarbu surinkti kuo daugiau informacijos apie kratos atlikimo vietose esančių asmenų judėjimo įpročius, taip pat nustatyti objektus, kuriuose gali būti laikomi tolimesniam ikiteisminiam tyrimui reikšmingiausi duomenys.

- Nustatyti kitų teisėsaugos institucijų bei specialistų dalyvavimo kratoje poreikį. Surinkti kratos vietoje esančių asmenų charakterizuojančius duomenis. Siekiant užtikrinti, jog kratos metu visų atliekamų veiksmų bei taikytų priemonių naudojimas būtų tinkamai įgyvendintas Finansinių nusikaltimų tyrimo tarnyba glaudžiai bendradarbiauja su kitomis teisėsaugos bei valstybinėmis institucijomis. Atsižvelgiant į tyrimo metu surinktus asmenų, pas kurios atliekamos kratos, charakterizuojančius duomenis, ūkio subjekto veiklos rūšį bei specifiką labai dažnai yra kreipiamasi į kitas teisėsaugos bei specializuotas institucijas dėl dalyvavimo analizuojamame baudžiamojo proceso veiksmė.

Tai yra valstybinė maisto ir veterinarijos tarnyba, valstybinė mokesčių inspekcija, darbo inspekcija, valstybės sienos apsaugos tarnyba, muitinė, policija, gaisrinė, viešojo saugumo tarnyba, vaiko teisių apsaugos tarnyba bei kitos. Nustačius, jog patalpose, kuriose bus atlikta krata, yra nepilnamečių asmenų ir jie planuojamą kratos atlikimo dieną bus minėtame objekte, yra kreipiamasi į vaiko teisių apsaugos tarnybą dėl tinkamų vaiko interesų užtikrinimo kratos metu. Šią pareigą įtvirtina ir Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 44 str. 11 d. numatyta nuostata: „Ikiteisminio tyrimo pareigūnas ar prokuroras privalo imtis priemonių, kad procesinės prievartos priemonės – asmens apžiūra, krata, asmens krata, atvedinimas, poėmis – nebūtų taikomos, taip pat kad asmuo nebūtų laikinai sulaikomas arba suimamas nepilnamečio akivaizdoje, išskyrus atvejus, kai pats nepilnametis yra įtariamasis nusikalstamos veikos padarymu. Jeigu šioje dalyje nurodytos procesinės prievartos priemonės buvo taikytos nepilnamečio akivaizdoje, apie tai ikiteisminio tyrimo pareigūnas ar prokuroras nedelsdami informuoja valstybinę vaiko teisių apsaugos instituciją“³⁰. Todėl planuojant kratos atlikimo eigą yra informuojami vaiko teisių apsaugos specialistai dėl planuojamo proceso veiksmo atlikimo ir šių specialistų dalyvavimo būtinumo. LR BPK nenumato kitos srities specialistų privalomo dalyvavimo atliekant LR BPK 154 str. numatytą veiksmą, tačiau analizuojant Finansinių nusikaltimų tyrimo tarnybos atliekamus ikiteisminius tyrimus nustatyta ir daugiau tarnybų bei institucijų, kurių dalyvavimas kratose dažniausiai yra užtikrinamas. Kuomet atliekami ikiteisminiai tyrimai dėl ūkio subjektų, vykdančių maisto gaminių ruošimą, didmeninę prekybą neapdorota mėsa, jos perdirbimą, teikiančių viešojo maitinimo bei kitas su maistu susijusias paslaugas bei prekes, valstybinės maisto ir veterinarijos tarnybos specialistų dalyvavimas atliekant kratas nustatytas beveik visuose tyrimuose. Analizuojant ikiteisminių tyrimų Nr. 03-6-000**-19, Nr. 03-6-000**-19, Nr. 03-6-000**-18 duomenis nustatyta, jog kratos atliktos ūkio subjektų mėsos sandėliavimo vietose. Kartu su finansinių nusikaltimų tyrimo tarnybos pareigūnais kratose dalyvavo ir valstybinės maisto ir veterinarijos tarnybos specialistai. Pokalbio su Finansinių nusikaltimų tyrimo tarnybos Kauno apygardos valdybos Nusikalstamų veikų tyrimo skyriaus vyriausiąja tyrėja Daiva Miliene, pareigūnė pabrėžia: „Tokių specialistų dalyvavimas kratose yra būtinas. Atliekant kratos vietoje esančių žaliavų inventorizaciją, vertinant higienos reikalavimų laikymąsi, vertinant žaliavų būklę ir nustatant jų rūšinius požymius būtina, jog tai atliktų šios srities profesionalai. Mes kaip pareigūnai galime užtikinti tinkamą kratos vietoje rastų dokumentų, daiktų bei techninių priemonių priminį

³⁰ 2002 m. kovo 14 d. Nr. IX-785 Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas, žiūrėta 2020-02-15, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.163482>.

vertinimą, atlikti jų analizę ir nustatyti ar tie daiktai bei dokumentai yra reikšmingi tolimesniam tyrimui, tačiau kuomet būtina įvertinti prekių, šiuo atveju maisto produktų, būklę, jų laikymo bei kitas higienos sąlygas svarbu, jog tai atliktų specialistai. Jų dalyvavimas reikšmingas ne tik kratos atlikimo momentu, tačiau ir jai pasibaigus. Mūsų tarnybos pareigūnai neturi teisės įpareigoti ūkio subjekto vadovo sunaikinti kilmės dokumentų neturinčią žaliavą, pateikti rekomendacijas, o neretai ir privalomus nurodymus, pašalinti higienos bei kitų reikalavimų trūkumus. Tokią teisę turi tik valstybinės maisto ir veterinarijos tarnybos specialistai“. Analizuojant ikiteisminių tyrimų duomenis, kuriuose tiriamos nusikalstamos veikos valstybės finansams, taip pat pastebimas glaudus bendradarbiavimas su darbo inspekcijos specialistais. Ikiteisminio tyrimo Nr. 03-6-000**-17 metu nustatyti LR BK 222 str. (apgaulingas apskaitos tvarkymas) nusikalstamos veikos požymiai. Ūkio subjektas teikė keleivių vežimo paslaugas. Tyrimo metu nustatyta, jog su dalimi įmonės darbuotojų nėra sudarytos darbo sutartys, kitiems darbuotojams galimai mokamas neapskaitytas darbo užmokestis, todėl kartu su FNTT pareigūnais į kratas vyko ir darbo inspekcijos pareigūnai. Kratos metu buvo ne tik paimti tyrimui reikšmingi daiktai ir dokumentai, tačiau įvertintas darbo saugos reikalavimų laikymasis, darbuotojų darbo vietos sąlygos, nustatytas darbuotojų tiesioginėms funkcijoms vykdyti reikalingų priemonių trūkumas. Darbo inspekcija įpareigojo pašalinti nustatytus trūkumus bei pradėjo tyrimą dėl nelegalaus darbo. Pagal ikiteisminio tyrimo Nr. 03-6-000**-19 duomenis nustatyta, jog baudžiamasis persekiojimas pradėtas nustačius, jog keturi Lietuvos Respublikos piliečiai, būdami krovinių pervežimo vidaus maršrutais bei didmeninės prekybos žalia mėsa įmonių vadovais, neįtraukė į įmonių buhalterinę apskaitą daugiau kaip 2 mln. eurų vertės sandorių, sudarytų su Europos Sąjungoje registruotais ūkio subjektais. Tyrimo metu nustatyta, jog vienas iš įtariamųjų yra nekartą gydytas dėl priklausomybės ligų, linkęs smurtauti, gauta duomenų, jog asmens gyvenamosiose patalpose yra neteisėtai laikomas šaunamasis ginklas, jam pradėti ikiteisminiai tyrimai dėl narkotinių medžiagų laikymo bei platinimo (LR BK 44 str.), vairavimo neblaiviam (LR BK 281 str.) ir turto sunaikinimo ar sugadinimo (LR BK 187 str.), todėl siekiant apsaugoti FNTT pareigūnus, vykstančius į tokio asmens gyvenamąsias patalpas, kreiptasi į policijos pareigūnus dėl pagalbos vykdant kratą. Kratos metu, vonios kambaryje rastas šaunamasis ginklas, kurio asmuo neturėjo teisės laikyti. Minėto ikiteisminio tyrimo metu, prieš atliekant kratas, buvo kreiptasi į valstybinės maisto ir veterinarijos tarnybos bei darbo inspekcijos specialistus, policijos pareigūnus, informacinių technologijų specialistus. Pokalbio su Finansinių nusikaltimų tyrimo tarnybos Kauno apygardos valdybos Nusikalstamų veikų tyrimo skyriaus vyresniąja tyrėja, vykdančia analizuojamą ikiteisminį tyrimą, tačiau nepanorusia

pateikti asmens duomenų, metu, pareigūnė pabrėžė „Pasirengimas šioms kratoms buvo ypatingai reikšmingas etapas tiek dėl tyrimui reikšmingų duomenų suradimo ir paėmimo tiek dėl pačių Tarnybos pareigūnų saugumo užtikrinimo. Turimi duomenys apie asmenų baudžiamąją praeitį, gyvenimo būdą bei patį nusikalstamos veikos mechanizmą kėlė rimtą susirūpinimą dėl mūsų pareigūnų saugumo. Asmenys nekartą teisti, dėl kai kurių vis dar vyksta ikiteisminiai tyrimai mūsų Tarnyboje, todėl nujautėme, jog užėję į patalpas galime sulaukti neigiamos reakcijos. Tačiau pasitelkti įvairių tarnybų specialistus buvo puikus sprendimas. Krata vyko sklandžiai, pasiskirstėme darbus ir gavome puikų rezultatą. Visi tyrimui reikšmingi daiktai ir dokumentai buvo rasti, nelegalūs darbuotojai buvo apklausti darbo inspekcijos specialistų, rasta ir suinventorizuota kiek daugiau nei dvi tonos neapskaitytos mėsos žaliavos, užplombuoti šaldytuvai ir paimti paukštienos mėginiai tolimesniam tyrimui. Visos tarnybos puikiai atliko savo tiesiogines funkcijas, užfiksuoti visi pažeidimai, sustabdytas netinkamų prekių realizavimas į rinką. Manau, jog pasiruošimo etapas kratoms buvo įvykdytas šimtu procentų, kas puikiai atsispindi gautuose rezultatuose“.

Apibendrinus pasiruošimo kratoms etapą galima teigti, jog tik tinkamas ir visapusiškas duomenų surinkimas apie kratos atlikimo objektus, asmenis, ūkio subjekto vykdomos veiklos rūšį, ieškomų daiktų ir dokumentų rūšinius bei kitus požymius, galima užtikrinti, jog tyrimui reikšmingi duomenys bus surasti ir paimti, o pareigūnai informuoti apie galimas grėsmes ir pavojus. Autorės nuomone, pasiruošimas kratai yra svarbiausia kratos atlikimo stadija. Ikiteisminių tyrimų duomenų analizė parodė, jog šio proceso veiksmo sėkmė priklauso tik nuo tinkamo ir atsakingo pasiruošimo jam.

2. Tinkamai pasiruošus kratai, svarbu išanalizuoti ir pačios kratos atlikimo eigą, nustatyti su kokiomis problemomis dažniausiai susiduria Finansinių nusikaltimų tyrimo tarnybos pareigūnai atlikdami krata. Atvykus į kratos vietą pareigūnas privalo prisistatyti, pateikti tarnybinį pažymėjimą ir asmenį supažindinti su nutartimi atlikti krata. Užėjus į kratos atlikimo vietą ir supažindinus asmenį su nutartimi privaloma užtikrinti, jog patalpose esantys asmenys be pareigūnų žinios laisvai nejudėtų po patalpas ar iš jų išeitų, nebendrautų su kitais patalpoje esančiais asmenimis, nesinaudotų mobiliosiomis ryšio priemonėmis, kompiuteriais ar kitais įrenginiais, kuriuose gali būti laikoma tolimesniam tyrimui reikšminga informacija³¹. Asmeniui susipažinus su nutarties atlikti krata turiniu pareigūnai paprašo savanoriškai pateikti nutartyje nurodytus daiktus ir dokumentus. Asmeniui pateikus nurodytus daiktus ir dokumentus pareigūnai vis tiek privalo atlikti detalią patalpų krata, nes pareigūnui nėra žinoma ar asmuo

³¹ 2002 m. kovo 14 d. Nr. IX-785 Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas, 149 str. 3 d. žiūrėta 2020-02-15, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.163482>

pateikė visus nutartyje nurodytus daiktus bei dokumentus. Jeigu kratoje dalyvauja ir kitų institucijų pareigūnai ar specialistai, jie neturėtų dalyvauti nutartyje nurodytų objektų paieškoje, tai turėtų būti kratą atliekančių pareigūnų funkcija. Mokslinėje literatūroje yra nurodoma, jog pareigūnai pirmiausia kratą turėtų atlikti bendro naudojimo patalpose, o tik paskui pereiti į kitus teritorijoje esančius ar asmeniui priklausančius ūkinius pastatus bei transporto priemones. Jeigu kratos metu asmuo atsisako atrakinti užrakintas patalpas, seifus ar kitas saugyklas, pareigūnai, išpėjęs asmenį dėl jo neteisėto atsisakymo atrakinti užrakintas patalpas ar objektus bei įvertinęs būtinumą pažeisti ar sugadinti užrakto mechanizmą gali kreiptis į tam tikros srities specialistus dėl patekimo į minėtus objektus ar patalpas³². Ikteisminio tyrimo Nr. 03-6-000**-19 metu atliktos kratos įmonės vadybininko gyvenamosiose patalpose. Tyrimo metu buvo nustatyta, jog šalia gyvenamųjų patalpų įrengtas rūsys, kuriame buvo laikoma be apskaitos dokumentų įsigytas tauriųjų metalų laužas. Kratos metu rastas sienoje įmontuotas užrakintas seifas, asmeniui atsisakius atrakinti seifą, buvo iškvieistas specialistas, kuris išpjovė seifo spyną. Atidarius seifą jame nieko nerasta ir nepaimta, tačiau kratos metu asmuo elgėsi agresyviai, keikėsi, konfliktavo su pareigūnais, neigė bet kokią rastų metalų priklausomybę ir ne kartą mėgino palikti patalpas, todėl atsižvelgiant į tyrimo metu kitose kratų atlikimo vietose rastus labai didelius kiekius grynųjų pinigų bei asmens agresyvų elgesį bei visų kratoje užfiksuotų aplinkybių neigimą pareigūnai priėmė sprendimą pažeisti seifo mechanizmą siekiant įsitikinti ar jame nėra laikomi gryniesi pinigai. Autorės manymu pareigūnai priėmė teisingą sprendimą, siekdami įsitikinti ar seife nėra laikomi gryniesi pinigai ar kiti tyrimui reikšmingi daiktai bei dokumentai, nes išanalizavus kitus ikiteisminio tyrimo duomenis nustatyta, jog tą dieną iš viso atlikta 21 krata, kurių metu iš viso rasta ir paimta daugiau kaip 1 mln. eurų grynaisiais³³. Socialiniai tinklapiai, internetinių pokalbių programos bei kitos kibernetinės erdvės siūlomos galimybės yra neatsiejama šiuolaikinio inovatyvaus žmogaus kasdienybė. Ne paslaptis, jog minėtų priemonių suteikiamas galimybės renkasi ir nusikalsti linkę asmenys. Priežastis yra labai paprasta – komplikauta duomenų srauto kontrolė. LR BPK 154 str. numatyta galimybė vykdyti elektroninių ryšių tinklais perduodamos informacijos kontrolę, kitaip tariant klausytis asmens pokalbių bei stebėti kitus įeinančius ir išeinančius įvykius, daryti jų įrašus bei kontroliuoti šių duomenų srautą³⁴. Šiuos duomenis įstatymo nustatyta tvarka teikia mobiliųjų ryšių operatoriai, tačiau jie

³² Mykolo Romerio universitetas, *Kriminalistika taktika ir metodika* (Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2013), 182.

³³ “Bendro teisėsaugos darbo dėka aptikta daugiau kaip 1 milijonas neapskaitytų eurų”, Finansinių nusikaltimų tyrimo tarnyba, žiūrėta 2020 m. vasario 15 d., <http://www.fntt.lt/lt/naujienos/bendro-teisesaugos-darbo-deka-aptikta-daugiau-kaip-1-milijonas-neapskaitytu-euru/3794>.

³⁴ 2002 m. kovo 14 d. Nr. IX-785 Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas, žiūrėta 2020-02-15, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.163482>

neturi galimybės kontroliuoti socialinių tinklapių bei kitų internetinių pokalbių programėlių turinio. Todėl jeigu kontrolės metu nėra fiksuojama elektroninių ryšių tinklais perduodama informacija, pareigūnas turėtų numatyti, jog asmuo galimai bendrauja bei siunčia duomenis internetinėmis programomis. Informacija, pasidalinta per pokalbių programėles ar socialinių tinklų programėles, lieka vartotojo naudojamame įrenginyje arba naudojamos programos serveriuose. Pastaruoju atveju vartotojas, žinodamas prisijungimo vardą bei slaptažodį, gali prisijungti prie programos iš bet kurio kito įrenginio ir keisti joje esančios informacijos turinį. Todėl kratos metu nustačius, jog asmens naudojamos internetinės programos turinys yra reikšmingas tolimesnei ikiteisminio tyrimo eigai, turėtų, jeigu jam yra žinoma, pakeisti programos vartotojo slaptažodžio duomenis, tokiu būdu apsaugodamas duomenis nuo galimo vėlesnio jų sunaikinimo. Taip pat yra internetinių programų, kurių parametruose yra numatyta atsarginės kopijos sukūrimo funkcija, pavyzdžiui elektroninis paštas „Gmail“. Jeigu pas asmenį, kurio gyvenamosiose ar veiklos vykdymo patalpose atliekama krata, rasta įjungta elektroninio pašto dėžutė ir atlikus pirminę elektroninių laiškų turinio analizę nustatyta, jog laiškai yra reikšmingi ikiteisminiam tyrimui, pareigūnas rankiniu būdu gali nustatyti, jog ši elektroninio pašto dėžutė asmens kompiuteryje sukurtą failą su visų esančių laiškų turinio kopijomis ir tokį failą pareigūnas gali išikelti į išorinį kietąjį diską. Tokiu būdu asmeniui nebus apribota galimybė toliau naudotis tokia elektroninio pašto dėžute, o tyrimui reikšmingi duomenys būtų apsaugoti. Taip pat svarbu paminėti, jog ne visose kratų atlikimo vietose gali dalyvauti informacinių technologijų specialistas, todėl pareigūnas turėtų žinoti pagrindinius duomenų apsaugojimo įrenginiuose principus. Siekiant apsaugoti įrenginyje esančius atvertus failus, maitinimo blokas turėtų būti ištraukiamas ne iš elektros lizdo, o iš sisteminio bloko, tokiu būdu apsaugant standžiajame diske esančius duomenis. Jei tai būtų nešiojamojo kompiuterio įrenginys rekomenduojama pirmiausia išimti kompiuterio bateriją, o tik tuomet ištraukti maitinimo kabelį. Tačiau kiekvienu atveju visas aplinkybes reikėtų vertinti individualiai ir kilus klausimams kreiptis į informacinių technologijų specialistus. Naujesnio modelio spausdinimo įrenginiai interneto pagalba gali būti sujungti su asmens naudojamais įrenginiais (telefonu, kompiuteriu ir kt.), todėl tikėtina, jog jame yra saugoma informacija apie spausdintus ar kopijuotus dokumentus. Tokiu atveju spausdintuvo atmintyje gali būti saugoma tokia pat tyrimui reikšminga informacija kaip ir kituose asmens naudojamuose įrenginiuose. Pareigūnas, užėjęs į kratos atlikimo vietą, turi skirti ypatingą dėmesį patalpose esančių asmenų judėjimo ir veiksmų kontrolei. Vienas iš pirmųjų nurodymų užėjus į patalpas turėtų būti susijęs su bet kokių veiksmų, su patalpose esančiais įrenginiais, nutraukimu. Šis momentas ypatingai svarbus kuomet kratos atliekamos skirtingose vietose. Tai svarbu dėl to, jog tarpusavyje galimai susiję asmenys neperduotų vienas kitam informacijos apie atliekamą procesinį

veiksmą ir nepradėtų naikinti ar slėpti tyrimui reikšmingų duomenų. Mobilusis telefonas pagrindinis įrenginys, kurį žmogus nuolat turi kartu su savimi. Todėl tai yra viena iš priemonių, kurioje gali būti saugoma kasdieninėje veikloje reikalinga informacija: prisijungimų prie įvairiausių internetinių puslapių, programų, aplikacijų ar įrenginių duomenys, duomenys apie asmens dienotvarkę, elektroninio pašto dėžutės, asmeniui aktualių duomenų nuotraukos ar vaizdo įrašai. Todėl tai taip pat labai svarbu kuomet turima informacijos, jog pokalbiai apie galimai vykdomą nusikalstamą veiką, jos įvykdymo būdus, susijusius asmenis bei kitas tyrimui reikšmingas aplinkybes, yra vykdomi per internetinio bendravimo programėles (viber, messenger, whatsapp, telegram ir kt.). Tokiu atveju asmuo gali bandyti slėpti mobiliuosius įrenginius ar siekti sunaikinti programėlių turinį. Todėl labai svarbu užtikrinti, jog tokie veiksmai nebūtų įvykdyti.

Finansinių nusikaltimų tyrimo tarnyboje atliekamų ikiteisminių tyrimų specifika bei šios Tarnybos atliekamoms kratoms keliami tikslai bei uždaviniai skiriasi nuo kitų teisėsaugos institucijų. Kratos metu dažniausiai yra ieškoma buhalterinės apskaitos bei kitos paskirties dokumentų: išrašytų ar gautų sąskaitų faktūrų kopijos ar originalai, krovinių važtaraščiai, kasos dokumentai, įmonių steigimo dokumentai, sutartys bei kiti oficialiosios buhalterijos dokumentai. Tačiau kratos pagrindinis tikslas yra rasi vadinamosios „juodosios buhalterijos“ (dokumentų ar įrašų, pagrindžiančių realias ūkio subjekto pajams bei išlaidas) duomenis. Tai yra juodraštiniai sąsiuviniai, pavieniai įrašai, žurnalai, registrai, sutartys, pinigų priėmimą patvirtinantys dokumentai, kuriuose užfiksuotos į oficialiąją buhalterinę apskaitą neįtrauktos pajamos bei išlaidos. Tokie duomenys taip pat randami ir kompiuteriniuose failuose, elektroninio pašto dėžutėse, USB laikmenose, išoriniuose kietuosiuose diskuose, mobiliuosiuose telefonuose bei juose įdiegtose aplikacijose. Analizuojant Finansinių nusikaltimų tyrimo tarnybos atliekamų bei atliktų ikiteisminių tyrimų duomenis taip pat nustatyta, jog kratose yra ieškomi grynieji pinigai, prisijungimų prie elektroninės bankininkystės įrankiai, įmonių anspaudai, vaizdo kamerų įrašai, į įmonės buhalterinę apskaitą neįtrauktos prekės ar žaliavos. Ne visais atvejais kratos metu rastus daiktus, pavyzdžiui į įmonės buhalterinę apskaitą neįtrauktas prekes ar žaliavas, finansinius nusikaltimus tiriantys pareigūnai gali tinkamai užfiksuoti ar išimti. Tokiais atvejais pareigūnai kratos protokole fiksuoja tokių daiktų radimą, aprašo jų rūšinius požymius, užfiksuoja tai naudodamiesi techninėmis priemonėmis ir informuoja atsakingas institucijas, jeigu jos nedalyvauja kratoje, dėl tolimesnio tokių prekių ar žaliavų sulaikymo užtikrinimo. Kaip jau buvo minėta šiam darbe, atliekant kratas pas asmenis, kurie vykdydami nusikalstamas veikas naudojami elektroninėmis pervedimų ar virtualiųjų valiutų platformomis, svarbu žinoti tokių platformų naudojimosi principus. Kripto valiutų pinigines nėra mums įprastai naudojamo daikto – pinigines, atitinkmuo.

Jos yra laikomos kompiuteryje ar kitame įrenginyje, specializuotuose įrenginiuose arba keityklose. Todėl atliekant kratą kompiuteryje arba kituose įrenginiuose (telefone, planšetėje) reikėtų ieškoti programėlės ar sukurto failo su kriptovaliutos (bitcoin, ethereum, litecoin ar kt.) inicialais. Tai yra asmens virtualiosios valiutos piniginė. Tačiau tokios piniginės gali būti laikomos ir laikmenose. Internetiniame tinklapyje www.kriptovaliutos.lt skelbiama, jog šiuo metu populiariausios skaitmeninės laikmenos kriptovaliutoms laikyti yra „Ledger Nano“, „TREZOR“, „OpenDime“. Tai į USB raktą panašus įrenginys ant kurio yra parašyti vieno iš minėtų gamintojų inicialai. Todėl kratą atliekantis pareigūnas turėtų žinoti, jog tokie inicialai yra tik ant kriptovaliutų piniginių įrenginių. Virtualioji valiuta taip pat gali būti laikoma ir vadinamosiose virtualiųjų valiutų keityklose. Tai yra internetinės ar mobiliosios piniginės, kurios pasiekiamos internetu arba parsisiunčiant programėlę, kurios dažnai yra panašios į internetinės bankininkystės programėles³⁵, todėl ieškodamas pareigūnas turėtų patikrinti ir įrenginio, kuriame galima interneto prieiga, internetinių puslapių naršymo istoriją, atvertų internetinių puslapių turinį, interneto naršyklių parametruose patikrinti išsaugotų slaptažodžių duomenis ar išsaugotas internetinių tinklapių nuorodas, kurios galėtų būti susiję su minėta veikla. Reikėtų nepamiršti, jog asmuo gali turėti ne vieną virtualiosios valiutos piniginę ir disponuoti skirtingomis kriptovaliutų rūšimis, todėl pareigūnas, radęs tokią skaitmeninę piniginę neturėtų nutraukti paieškų ir patikrinti visus prieš tai minėtus informacijos šaltinius. Prisijungimo prie virtualiosios piniginės kodas susideda iš trylikos įvairių simbolių junginio, kurį įsiminti yra ganėtinai sudėtinga, todėl kratos metu turėtų būti ieškomi prisijungimų prie minėtų sistemų slaptažodžiai, kurie galėtų būti užrašyti ant popieriaus lapo, atmintinėje telefone, kompiuteryje, užrašų knygelėje, užšifruoti USB laikmenoje. Žinoma, pirmiausia reikėtų kreiptis į asmenį, pas kurį atliekama krata, jog šis nurodytų jo naudojamos kriptovaliutos rūšį bei piniginės formą ir naudojimosi būdą, tačiau tikėtina, jog asmuo atsisakys nurodyti tokią informaciją, todėl pareigūnas turėtų išsamiai apieškoti tiek asmens naudojamus įrenginius tiek jo darbo vietą.

Reikėtų nepamiršti, jog tobulėjant technologijoms tobulėja ir nusikalstamas veikas darantys asmenys. Autorės nuomone, kratą atliekantys pareigūnai turėtų būti ypatingai kruopštūs ir dėmesingi ieškodami USB laikmenų, kurios gali skirtis nuo įprastai atrodančių tokios rūšies įrenginių (vaikiškų žaislų imitacijas, parfumerijos prekes, kanceliarijos priemonės ar kitus gaminius primenančios USB laikmenos), neapsiriboti ieškant tik standartinės formos ir turinio darbo kalendorių, dokumentų, atspausdintų ant baltos spalvos popieriaus. Tikrinant kompiuterius ar kitus asmens naudojamus įrenginius nevengti

³⁵ „Kriptovaliutų piniginės“, Kriptovaliutos.lt, žiūrėta 2020 m. vasario 20 d., <http://www.kriptovaliutos.lt/bitcoin/kriptovaliutu-pinigines/>.

kompiuteryje apžiūrėti standartinėmis ikonomis (ang. *my computer, music, video, games* ir pan.) sukurtų failų, ieškoti duomenų, kuriems sukurti naudoti failų slėpimo įrankiai, peržiūrėti interneto naršymo istorijas, išsaugotus slaptažodžius, atverti socialinių tinklų puslapius ir peržiūrėti juose esančius duomenis. Taip pat labai svarbu nustatyti ar kompiuteryje esanti informacija gali būti valdoma nuotoliniu būdu (naudojant programą „TeamViewer“), tokiu atveju visus kompiuteryje esančius failus, reikšmingus tolimesniam ikiteisminio tyrimo duomenų rinkimui, būtina išsikelti į išorines laikmenas, atsispausdinti ar kitu būdu užtikrinti, jog tokie duomenys nebus sunaikinti ar pakeisti. Ypatingai svarbu šiuos veiksmus atlikti kratos atlikimo vietoje ir tuomet kai socialinių tinklų ar kitų internetinių puslapių ar programų prisijungimo duomenų keitimas yra galimas nuotoliniu būtu arba juose esanti informacija saugoma nuotolinėse informacijos talpyklose (pavyzdžiui iCloud debesyje). Tokiu atveju įrenginio paėmimas yra netikslingas, kuomet jame esantys duomenys nuotoliniu būdu gali būti sunaikinti ar pakeisti. Kiekvienu atveju kratą atliekantis pareigūnas turėtų žinoti, jog kiekvienas jo atliktas veiksmas asmens įrenginyje palieka pėdsakus, todėl visi vykdyti veiksmai detaliam turėtų būti aprašyti kratos protokole.

3. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 149 str. 10 d. nurodyta, jog pareigūnas atlikęs kratą privalo surašyti kratos protokolą. To paties straipsnio 7 d. numatyta, jog paimti daiktai ir dokumentai kratos vietoje turi būti kaip įmanoma supakuojami ir užantspauduojami³⁶. Jeigu kratos metu nėra daromas vaizdo bei garso įrašas, kratos protokolas tampa vienintelis dokumentas, kuriame užfiksuota kratos atlikimo eiga. Šis dokumentas tampa labai svarbiu tuomet, kai asmenys, pas kuriuos buvo atlikta krata, skundžia pareigūnų elgesį kratos metu, skundžia kratos metu pareigūno atliktų veiksmų teisėtumą ir priimtus sprendimus, susijusius su daiktų ir dokumentų išėmimu ar turto sugadinimu. Todėl taip pat svarbu įsigilinti ir į kratos metu pildomų procesinių dokumentų surašymo ypatumus.

Kaip jau buvo minėta šiame darbe pasitaiko atvejų, kuomet tam tikrus duomenis būtina nukopijuoti ar iškelti iš asmens, pas kurį atliekama krata, naudojamų įrenginių. Minėtų duomenų iškėlimo ar kopijavimo bei tolimesnio saugojimo tvarka privalo būti detaliam aprašyta kratos protokole, nurodant: įrenginio radimo vietą, panaudotus slaptažodžius ir jų susižinojimo būdą, jame rastų dokumentų ar failų rūšį, pavadinimą, formatą bei informaciją apie turinio duomenis, nuorodą apie tokių duomenų iškėlimą ar kopijavimą bei vietą (išorinė laikmena, specialios daiktų ir dokumentų įpakavimo priemonės ir kt.), kurioje minėti duomenys yra sukelti ar sudėti. Visa atliktų veiksmų eiga detaliam aprašoma kratos protokole. Taip pat labai svarbu išsamiai apibūdinti vietą, kurioje buvo rasti įrankiai ar priemonės,

³⁶ 2002 m. kovo 14 d. Nr. IX-785 Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas, žiūrėta 2020-02-15, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.163482>

kuriomis buvo atrakinti tam tikri objektai (raktai, slaptažodžiai, prisijungimo kodai ar kt.). Jeigu kratos metu yra išimami grynieji pinigai, visais atvejais jie privalo būti suskaičiuojami, surūšiuojami pagal kupiūrų vertes ir sudėjus į specialų paketą užplombuojami. Siekiant apsaugoti kratos metu išimtus tam tikrus įrenginius tikslinga juos kartu su įkrovimo priemonėmis taip pat supakuoti bei užplombuoti specialiame pakete. Analizuojant ikiteisminių tyrimų duomenis nustatyta, jog į paketus pakuojami ir užplombuojami kompiuteriai, mobilieji telefonai bei jų pakrovėjai, USB laikmenos, išoriniai kietieji diskai, įmonių anspaudai, elektroninės bankininkystės įrankiai, pinigai, įvairūs pavieniai dokumentai bei juodraščiai ir kiti smulkūs daiktai bei dokumentai³⁷. Kiti tyrimui reikšmingi dokumentai bei daiktai, dėl savo apimties gali būti išimami nepakuojant jų į specialius maišus. Kiekvienu atveju pareigūnas pats priima sprendimą kurie daiktai ar dokumentai turėtų būti supakuojami į specialiuosius maišus ar užplombuojami dėžėse, tačiau pareigūnas, priimdamas sprendimą, turėtų numatyti kaip greitai reikės atlikti tam tikrų daiktų ar dokumentų apžiūras, nes paketų atidarymo veiksmu turėtų dalyvauti tas pats asmuo, kuris dalyvavo ir daiktų ar dokumentų supakavimo procese. Toks veiksmų algoritmas taikomas siekiant apsaugoti paimtų dokumentų ar daiktų požymius bei įsitikinti, jog kratos protokole užfiksuoti objektai yra išimti. Tačiau asmuo, kuris dalyvavimo kratos metu paimtų daiktų ir dokumentų pakavimo procese gali vengti atvykti į ikiteisminio tyrimo įstaigą ir tokiu atveju ikiteisminio tyrimo pareigūnas negali su paimtais daiktais ir dokumentais vykdyti tolimesnių tyrimo veiksmų. Visais atvejais kratos metu paimtų daiktų ar dokumentų pakavimo procesas turėtų būti įtraukas ir į kratos protokolo dėstomąją dalį kaip ir visi kiti kratos metu atlikti veiksmai. Kratos protokolo šablonas yra taikomas visose ikiteisminio tyrimo įstaigose vienodai. Tačiau teisės aktuose nėra įvardinti kratos protokolo pildymo reikalavimai. Kratos protokole esantys duomenys ir jų išdėstymo struktūra formuojama kiekvienoje ikiteisminio tyrimo įstaigoje individualiai. Ikiteisminio tyrimo Nr. 03-6-000**-19 duomenimis kratos metu išimta daugiau kaip 1000 vienetų mobiliųjų telefonų. Analizuojant kratos metu surašytą kratos protokolą nustatyta, jog pareigūnai, išimdami rastus mobiliuosius telefonus, nurodė šiuos, įrenginius identifikuojančius, požymius: IMEI kodą, gamintoją, modelį bei spalvą. Kadangi kratos metu išimti ne tik mobilus ryšio įrenginiai, tačiau ir tyrimui reikšmingi dokumentai, sudarytas atskiras kratos protokolo priedas, kuriame įtraukti tik mobilieji telefonai. Autorės nuomone, Finansinių nusikaltimų tyrimo tarnybos pareigūnai, vykdamy atlikti kratas, kiekvienu atveju turėtų filmuoti jos eigą nuo to momento kuomet yra užeinama į patalpas iki bendro visų kratos metu rastų bei paimtų objektų vaizdo. Tai formuotą teigiamą praktiką siekiant išvengti interpretacijų, dėl pareigūnų elgesio kratų

³⁷ Duomenys pateikti išanalizavus Finansinių nusikaltimų tyrimo tarnyboje atliekamų ikiteisminių tyrimų medžiagas laikotarpiu nuo 2017 m. iki 2020 m. Iš viso išanalizuota 23 ikiteisminiai tyrimai.

metu, taip pat užtikrintų visų kratos atlikimo eigos bei jos metu paimtų daiktų ar dokumentų radimo aplinkybių autentiškumą. Kadangi Finansinių nusikaltimų tyrimo tarnybos atliekamų ikiteisminių tyrimų trukmės yra vienos ilgiausių lyginant su kitų ikiteisminio tyrimo įstaigų atliekamų tyrimų trukmėmis, vaizdo bei garso įrašų darymas kratų metu būtų puiki priemonė nagrinėjant asmenų skundus dėl taikytos procesinės prievartos priemonės teisėtumo bei kitų aplinkybių. Taip pat ši priemonė būtų labai naudingas įrankis vertinat analizuojamos procesinė prievartos priemonės taikymo aspektus teismo nagrinėjimo metu, siekiant išvengti įvykio aplinkybių iškraipymo prielaidų.

Apibendrinus išdėstytas aplinkybes darytina išvada, jog tinkamas pareigūnų instruktavimas apie asmenis bei objektus, kuriuose ruošiamasi atlikti kratas, apie ieškomus daiktus ir dokumentus, poreikio dėl atitinkamų tarnybų dalyvavimo nustatymas bei kitos šiam skyriuje išdėstytos aplinkybės lemia kokio rezultato bus pasiekta vykdant šią procesinę prievartos priemonę. Pokalbio su Finansinių nusikaltimų tyrimo tarnybos Nusikalstamų veikų tyrimo skyriaus vyriausioja tyrėja Daiva Miliene metu, pareigūnė pabrėžia: „Krata yra vienas pagrindinių ginklų, kurį turi teisėsaugos institucijos. Netikėtumo faktorius neleidžia asmenims pasiruošti pareigūnų užėjimui. Todėl labai svarbu tinkamai pasiruošti kratoms, suderinti tarpusavio veiksmus, jog būtų pasiektas maksimalus rezultatas. Pareigūnas privalo išlikti budrus ir siekdamas suvaldyti situaciją jis visų pirma turi valdyti informaciją“.

2.2. Duomenų apie asmens disponuojamą turtą rinkimo metodai

Inovacijų integracija skaitmeninėje erdvėje pamažu keičia žmonių įpročius. Tačiau kiekviena intervencija į nusistovėjusią tvarką kelia susirūpinimą. Skaitmeninė erdvė yra prieinama įvairaus amžiaus, lyties, tautybės bei išsilavinimo žmogui. Technologijų tobulėjimas kiekvienu atveju tampa vis sudėtingesniu iššūkiu kontrolė vykdančioms subjektams. Pirmoji virtuali valiuta, Bitcoin, sukurta dar 2009 m. Kinijoje, tačiau teisėsaugos institucijos vis dar nežino kaip ją sukontroliuoti. Teisinė bazė ne tik Lietuvoje, tačiau ir visame pasaulyje yra neparuota ir nepritaikyta šiai inovacijai. Kontrolės mechanizmai yra neveiksmingi jeigu jie ribojasi tik vienos valstybės teritorijoje, nes internetas neturi sienų. Praėjus kiek daugiau nei dešimt metų Lietuvoje nėra paruoštas joks teisės aktas apibrėžiantis kriptovaliutos teisinį statusą, nenumatyti baudžiamojo proceso veiksmų ypatumai, neparuota metodinė medžiaga, numatanti virtualiosios valiutos paėmimo sąlygas, būdus, priemones ir įrankius. Ikiteisminių tyrimų duomenų analizė parodė, jog tyrimų, kuriuose asmenys disponuoja virtualiąja valiuta, vis daugėja. Tokių tyrimų praktika formuojama neturint ją reglamentuojančios įstatyminės bazės. Išankstinės mokėjimo

kortelės atsiradimas rinkoje gali tapti puikia saugykla neteisėtoms pajamoms. Visiškas vartotojų anonimiškumas, nekontroliuojamos finansinės operacijos tapo iššūkiu ne tik kontrolės funkcijas vykdančioms institucijoms, tačiau ir visoms elektroninių mokėjimų paslaugas teikiančioms platformoms. Galima teigti, jog pagrindinis inovacijų vertinamasis kriterijus tampa jų siūlomas duomenų anonimiškumo lygis, kuris šiuo metu yra pagrindinis nusikalstamo pasaulio įrankis.

Finansinių nusikaltimų tyrimo tarnybos atliktų bei atliekamų ikiteisminių tyrimų duomenimis, turto tyrimas atliekamas beveik 50 proc. visų ikiteisminių tyrimų metu. Ikiteisminiuose tyrimuose dėl LR BK 189¹ str. (Neteisėtas praturtėjimas) bei LR BK 216 str. (Nusikalstamu būdu gauto turto legalizavimas) numatytų nusikalstamų veikų turto tyrimai atlikti visais atvejais³⁸. Nusikalsti linkę asmenys, siekdami nuslėpti nusikalstamo kapitalo kilmę, sukuria sudėtingas pinigų bei kitų finansinių priemonių srautų judėjimo schemas, kurioms įvykdyti pasitelkiami įrankiai, kurių kontrolė nacionaliniu ir tarptautiniu lygmeniu šiai dienai yra ganėtinai ribota. Vienos iš tokių priemonių yra virtualiųjų valiutų bei internetinių pervedimų platformos. Turto, ar kitaip dar vadinant finansų, tyrimą Lietuvoje atlieka tik dvi institucijos – Finansinių nusikaltimų tyrimo tarnyba bei policija (įgalioti padaliniai). Kitos teisėsaugos bei valstybinės institucijos, tokios kaip Lietuvos Respublikos Muitinė, Valstybės sienos apsaugos tarnyba, Valstybinė mokesčių inspekcija, Lietuvos bankas, Lietuvos paštas, kreditų įstaigos, registrų centras, Lietuvos notarų, auditorių, antstolių bei prabavimo rūmai ir kt. glaudžiai bendradarbiauja teikiant informaciją apie finansų tyrimų objektus ir su jais susijusius kitus reikšmingus duomenis.

Inovacijos, tokios kaip virtualiosios valiutos, anoniminės mokėjimų kortelės, internetinės pervedimų platformos, finansinių paslaugų srityje teikia neabejotiną naudą šiuolaikinei visuomenei, tačiau tuo pačiu metu sukurdamos naujas galimybes užmaskuoti piniginių ar kitų finansinių priemonių srautų judėjimą³⁹. Virtualiųjų valiutų atsiradimas pasaulyje smarkiai pakoregavo pinigų, kaip valiutos, sąvoką. Virtualioji valiuta, kitaip dar vadinama kriptovaliuta, yra teisės aktų nereglamentuoti ir valstybės institucijų nekontroliuojami skaitmeniniai pinigai, kurie gali būti naudojami kaip mokėjimo priemonė arba kaupimo priemonė taupymo ar investavimo tikslais (išvestinės finansinės priemonės, biržos prekės ar vertybiniai popieriai)⁴⁰. Ši valiuta neturi fizinės išraiškos ir yra gaunama vadinamosiose virtualiųjų valiutų kasyklose arba įsigyjant ją virtualiųjų valiutų biržose, keityklose ar iš kitų fizinių bei juridinių asmenų. Virtualioji valiuta priešingai nei įprastinė valiuta neturi pastoviosios vertės, ji svyruoja pagal rinkose susiklosčiusią pasiūlą bei paklausą. Virtualioji valiuta yra saugoma jų virtualiuosiuose adresuose,

³⁸ Atlikta 2017 m.-2019 m. laikotarpyje pradėtų ikiteisminių tyrimų analizė. Iš viso išanalizuoti 24 ikiteisminiai tyrimai, iš kurių 13-oje atvejų buvo atliktas turto tyrimas.

³⁹ Aurelijus Gutauskas, „Nusikalstamu būdu gauto turto legalizavimas: tarptautiniai standartai, finansiniai tyrimai ir teismų praktika“, *Teisės apžvalga* 2,20 (2019): 134.

⁴⁰ „Lietuvos bankas skelbia poziciją dėl virtualiųjų valiutų“, Lietuvos bankas, žiūrėta 2020 m. vasario 14 d., <https://www.lb.lt/lt/naujienos/lietuvos-bankas-skelbia-pozicija-del-virtualiuju-valiutu>.

kurie yra susieti su virtualiųjų valiutų pinigine. Minėtos rūšies pinigės gali būti įdiegtos bet kuriame asmens naudojamame įrenginyje, kuriame yra pasiekiamas interneto ryšys. Viešasis ir privatus raktažodis, kuriuo atrakinama pinigė, gali būti naudojamas prisijungiant prie bet kuriame įrenginyje įdiegtos virtualiosios pinigės programos. Virtualiosios valiutos pinigės gali būti popierinės (jose atvaizduotas viešojo ir privataus raktų QR kodai, reikalingi prisijungti prie programinės pinigės), techninio įrenginio pavidalu (USB laikmenos pavidalo prietaisas skirtas virtualiesiems pinigams saugoti, todėl norit valdyti jame esančią virtualią valiutą reikalinga speciali programinė įranga – telefonas, kompiuteris ar kitas įrenginys), programinės (kitai dar vadinamos kompiuterinėmis ar mobiliosiomis pinigėmis, į kurias reikalinga atsisiųsti specialią programinę įrangą) ir depozitinė (tai keityklos funkcijas atliekantys subjektai, kurie gali saugoti savo klientų virtualiąją valiutą jiems priskirtose pinigėse)⁴¹. Virtualiosios valiutos adresas nėra tapatus banko sąskaitos numeriui, pagal kurį galima nustatyti pajamų gavėją ar siuntėją. Virtualiųjų valiutų pinigėje gali būti ne vienas virtualiosios valiutos adresas. Nors šis algoritmas ir primena banko sąskaitos ir elektroninės bankininkystės požymius, tačiau virtualiosios valiutos pinigėje esančių finansinių priemonių srautų turinys nėra kontroliuojamas jokių išorės vartotojų (valstybės ar teisėsaugos institucijų). Lyginant su sąlygomis, kurias privalo įvykdyti banko paslaugomis besinaudojantis vartotojas, ne visi virtualiųjų valiutų piniginių tiekėjai reikalauja naujojo vartotojo asmens duomenų, tokiu būdu jam leidžiant išlikti anonimišku. Skaitmeninės valiutos veikimas pagrįsta P2P (ang. *peer-to-peer*) kompiuterinio tinklo modeliu, kurio metu kriptovaliutos operacijos vyksta tiesiogiai tarp vartotojų, nedalyvaujant jokiame centriniame subjektui (bankui ar kitai finansų įstaigai)⁴². Virtualiųjų valiutų pervedimai yra vieši, blokų grandinės tinklapiuose, tokiuose kaip www.blockchain.com galima patikrinti apie konkretaus virtualiosios valiutos adreso atliktas operacijas: virtualiosios valiutos siuntėjo virtualiosios valiutos adresą, gavėjo virtualiosios valiutos adresą, pervedimo sumą, datą ir laiką, operacijų skaičių, jų apyvartą, adrese esančios virtualiosios valiutos likutį. Tačiau duomenys apie virtualiosios valiutos siuntėjus ir gavėjus yra nevieši, todėl tokių sandorių atsekamumas yra beveik neįmanomas, dėl aukšto vartotojų anonimiškumo lygio⁴³. Kadangi virtualiųjų valiutų krepšelių ir juose vykdomų operacijų analizė reikalauja specialių žinių bei techninės įrangos ikiteisminio tyrimo pareigūnas privalo kreiptis į šios srities specialistus. Analizuojant ikiteisminio tyrimo Nr. 03-4-000**.-19 duomenis nustatyta, jog Lietuvos Respublikos pilietis R.P. vykdė kriptovaliutos kasimo veiklą ne įgijęs mokesčių administratoriaus numatyta tvarka išduodamo verslo liudijimo.

⁴¹ „Virtual currency schemes – a further analysis“, European Central Bank, žiūrėta 2020 m. vasario 16 d., <https://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/other/virtualcurrencyschemes201210en.pdf>.

⁴² Aleksandar Matanovic, „Blockchain/Cryptocurrencies and Cybersecurity, Threats and Opportunities“, *Business information security conference*, (2017): 11.

⁴³ „Kas yra kriptovaliutos, kaip pradėti ir kokie pavojai laukia?“, bankai.lt, žiūrėta 2020 m. vasario 16 d., <https://www.bankai.lt/valiutos/valiutu-naujienos/kas-yra-kriptovaliutos-kaip-pradeti-ir-kokie-pavojai-1219.html>.

2019 m. kovo mėnesį atlikta asmens R.P. naudojamų patalpų apžiūra, kurios metu nustatyta, jog asmuo yra įsigijęs kompiuterinę įrangą kriptovaliutos kasimo veiklai vykdyti. Asmuo pareigūnams nurodė virtualiosios valiutos piniginės adresą, kurioje buvo laikoma jo „iškasta“ virtualioji valiuta. Ikiteisminį tyrimą atliekantis pareigūnas kreipėsi į Kauno technologijos universiteto specialistus, skirdamas jiems užduotį atlikti objektų tyrimą. Užduotyje suformuota atlikti nurodyto asmens naudojamos virtualiosios piniginės ekspertinę analizę: „Siekiant detaliai ištirti ar buvo vykdomi valiutos išgryninimai ar kriptovaliutos pervedimai į kitas virtualias pinigines tikslinga pasitelkus specialistus atlikti kriptovaliutos Ethereum R.P. nurodyto krepšelio ekspertinę analizę“. Papildant užduotį taip pat buvo nurodoma atlikti kriptovaliutos Ethereum krepšelio „X“ informacijos techninę analizę bei sudaryti krepšelio apyvartos ir Ethereum išvedimo į kitus krepšelius bei pinigų institucijas (nedaugiau trijų pakopų) žemėlapi ir jo analizę. Analizuojant pateiktą ekspertinę išvadą nustatyta, jog specialistas atliko trijų lygmenų duomenų analizę, t.y. ištyrė virtualiosios valiutos krepšelio pavedimus į kitus virtualiosios valiutos krepšelius (I lygmuo), pervestos virtualiosios valiutos pavedimus į kitus krepšelius, bet ne pavedimus atgal į krepšėlį (II lygmuo), gautos virtualiosios valiutos iš antrojo lygmens pavedimus ir jų tolimesnius pavedimus, išskiriant tik stambias (daugiau kaip 10 Ethereum) operacijas arba operacijas į virtualiosios valiutos išgryninimo tarpininkus. Nurodytų lygmenų analizės metu nustatyta tyrimui pateiktos virtualiosios valiutos piniginė veiklos vykdymo pradžia, transakcijų istorija (kada ir kokio dydžio kriptovaliutos pervedimai buvo įvykdyti), nurodyti gautų transakcijų krepšeliai (iš viso nustatyti 120 Ethereum valiutos krepšelių). Specialisto išvadoje pateikti tik techniniai duomenys, kurie neidentifikuoja kriptovaliutos siuntėjų bei gavėjų, nurodomi tik virtualiųjų valiutų krepšeliai, tačiau jų priklausomybė nėra nustatyta. Išvadoje taip pat pateikiami pinigų išgryninimo platformos duomenys, pagal kuriuos nustatyta, jog konvertavus kriptovaliutą į eurus, gryninimo operacijos buvo atliekamos Maltoje. Tačiau specialistas negalėjo pateikti duomenų apie tikslią išgryninimo vietą ar tai atlikusį asmenį. Duomenys apie kriptovaliutų piniginių savininkus, virtualiosios valiutos keityklų informacija apie transakcijų vykdytojus bei naudos gavėjus, išgryninimo operacijas bei kitus duomenis, susijusius su virtualiosios valiutos vykdomais sandoriais yra saugomi šių sistemų bei platformų administratorių serveriuose, ir tik jie gali tokia informacija disponuoti. Priešingai nei bankai ar kitos kredito įstaigos, virtualiųjų valiutų keityklų ar virtualiųjų pinigų krepšelių administratoriai nėra įpareigoti teikti duomenis apie virtualiųjų valiutų krepšelių savininkus ar transakcijų istorijas. Todėl siekdami apsaugoti vartotojų ir operacijų duomenis minėti administratoriai gali atsisakyti teikti bet kokio tipo duomenis.

Pokalbio su Kauno technologijos universiteto Informacinių technologijų srities specialistu, nepanorusiu prisistatyti, metu asmuo nurodė: „Kriptovaliutos yra vis dar neišsprendžiamas galvosūkis tiek valstybinėms tiek teisėsaugos institucijoms. Šiuo metu tai saugiausias sukurtas

tinklas tarptautinio masto nusikaltėliams. Pasaulis dar nežino kaip vertinti kriptovaliutą ir kokia prasme ją įteisinti. Vienos valstybės žavisi šia inovacija ir integruoja ją į nacionalinę ekonomiką (pavyzdžiui Malta), kitos tuo tarpu siekia išrasti veiksmingą kontrolės mechanizmą, kuris, mano nuomone, kol kas teisėsaugai yra neįveikiamas uždavinys. Galima rasti sprendimus kaip apmokestinti virtualiąją valiutą, kokias sąlygas turi įgyvendinti asmenys, siekiantys „kasti“ kriptovaliutą ar teikiantys tarpininkavimo paslaugas, tačiau kontroliuoti virtualiosios valiutos judėjimą yra beveik neįmanoma. Norėdamas patvirtinti savo poziciją trumpai apibūdinsiu kaip vyksta virtualios valiutos srauto judėjimas. „Piniginė“ ar tai kas ją atstovauja, USB tipo laikmena, yra asmens naudojamame įrenginyje ar laikmenoje, kuriai pasiekti reikalingas internetas. Virtualioji valiuta, jeigu ji yra naudojama pirkimo-pardavimo sandoriams vykdyti, gali būti laikoma tiek „piniginėje“ tiek saugoma virtualiosios valiutos keityklose. Saugojimo vieta priklauso nuo vartotojo tikslų, jeigu jis yra suinteresuotas, jog jo tapatybė išliktų anonimiška, didelė tikimybė, jog vartotojas rinksis virtualiosios valiutos keityklos platformą. Atliekant kriptovaliutos pervedimo veiksmą, nepriklausomai nuo galutinės paskirties (išgryninti, parduoti, pirkti), įsijungia mechanizuotas mazgų (angl. „*node*“) ir bloku grandinės (angl. *blockchain*) procesas. Šiuo atveju taip pat įsijungia ir tam tikra apsaugos sistema. Kriptovaliutos pavedimas yra tikrinamas per tam tikrus mazgus (angl. *node*), kuriuos sukuria patys naudotojai, užsiregistravę kaip nauji virtualiosios valiutos vartotojai arba per virtualiąsias valiutos administruojančių sistemų sugeneruotus mazgų algoritmus. Tikrinimas vykdomas mechaniniu būdu, pati sistema pavedimą tikrina per artimiausiai esančius mazgus, kurie savu ruožtu perduoda informacija į sekančius artimiausius mazgus. Nei viena operacija nebus patvirtinta, jeigu ji nėra patikrinama per 4 mazgų lygius, tačiau tai nereiškia, jog įsijungia tik 4 mazgų tinklas. Jie savu ruožtu gali perduoti į tūkstančius kitų mazgų ir taip sukurti labai sudėtingą judėjimo schemą. Tokiu atveju nustatyti galutinį naudos gavėją gali tapti neįmanoma. Kriptovaliutų keityklose yra taikomas paslaugų teikimo mokestis, jo dydis priklauso nuo tuo metu esančios kriptovaliutos vertės, taip pat nuo pačios keityklos populiarumo ir vartotojų kiekio. Tačiau ne paslaptis, jog sumokant didesnę paslaugų mokestį pati keityklos platforma sukuria tokį pervedimo apsaugos mechanizmą, kuriame yra įtraukiami ne vienas tūkstantis mazgų. Todėl galime įsivaizduoti kiek laiko užtruktų visas pavedimo kelio nustatymas, jeigu jame būtų įtrauktas pavyzdžiui 1000 „ang. *node*“. Naudojant specialią įrangą rankiniu būdu galima atlikti trijų lygių analizę, tačiau net ir tokiu atveju gali būti daugybė mazgų, per kuriuos buvo jungtasi patvirtinimo procese. Geriausias šio ciklo pavyzdys yra kriminaliniame pasaulyje gerai žinomas „dark web“ tinklapis, kuriame vyrauja nelegalių prekių rinka bei pinigų plovimas. Pagrindine atsiskaitymo priemone yra laikoma kriptovaliuta. Siekiant apsaugoti šio tinklo vartotojus, „dar web“ yra sukuriama tokia didelė „ang. *node*“ sistema, kurioje gali būti aptinkama kone šimtai tūkstančių galimų elektroninės valiutos keliavimo būdu, todėl

atsekamumas tampa neįmanomu procesu. Kripto valiutų rinkoje atsirado naujo produkto pasiūla – „ang. *recovery key*“. Tai slaptažodis, kurį sudaro jokiais algoritmais neparemtas simbolių junginys. Jis skirtas panaikinti visą informaciją apie vartotojo vykdytas transakcijas ir galutinius naudos gavėjus. Panaudojus šį raktą informaciją sunaikinama negrįžtamai. Žinoma, šį raktą gauti nėra taip paprasta, o jo kaina siekia tikrai dideles sumas, todėl kol kas tai naujas produktas, skirtas ypatingai siauram „patikimų“ žmonių ratui“. Užsienio autorių šaltiniuose virtualioji valiuta Bitcoin yra pateikiama, kaip populiariausios kripto valiutos pavyzdys, tačiau ir jų nuomone, šio mechanizmo analizė kelia daugybę klausimų tiek nacionalinėms tiek tarptautinėms teisėsaugos institucijoms. Skirtingai nuo tradicinės bankų sistemos, kripto valiutos finansinėje veikloje nedalyvauja centrinis valdžios subjektas, todėl visos operacijos vykdomos pseudonimais pasivadariusių vartotojų pagrindu. Bitcoin vartotojai gali generuoti kelias paskyras (t. y. viešus adresus) su atitinkamomis priemonėmis, priklausančiomis vartotojams (t. y. asmeninius raktus), norint siųsti / gauti Bitcoin (BTC) per pinigines programines įrangas, kuri valdoma naudojant kelias raktų poras. Taigi, mokėjimai Bitcoin gali būti perduoti per Bitcoin tinklą neatskleidžiant tikrosios kiekvieno sandorio dalyvio tapatybės⁴⁴. Virtualiosios valiutos analizė baudžiamojo persekiojimo taikymo kontekste Lietuvoje nėra plačiai nagrinėjama. Mykolo Romerio universiteto Viešojo saugumo akademijos docentas dr. Gediminas Bučiūnas analizavo laikino nuosavybės teisės apribojimo taikymo ypatumus krypto-valiutai. Straipsnyje autorius pateikia krypto-valiutos paėmimo valstybės nuosavybės būdus ir pateikdamas išvadą rekomenduoja teisėsaugos institucijoms įsigyti elektroninių piniginių prieigas ir nustatius prisijungimo prie minėtų piniginių duomenis pervesti asmenų virtualią valiutą tokiu būdu apsaugant jas nuo galimo panaudojimo⁴⁵. Autorės nuomone, straipsnyje pateiktos rekomendacijos yra tinkamos tik tuomet kai yra prisijungiama prie elektroninės valiutos piniginių duomenų, tačiau autorius nepateikia įžvalgų dėl tokių atvejų kuomet yra nustatyta virtualaus krepšelio savininko tapatybė, tačiau nėra galimybės prisijungti prie virtualiosios piniginių. Kaip jau buvo minėta darbe, virtualaus krepšelio indėlio dydį galima pamatyti viešai prieinamuose informacijos šaltiniuose. Todėl tais atvejais kai yra žinomi asmens naudojamo krepšelio duomenys, tačiau jis atsisako pateikti prisijungimų slaptažodžius, pareigūnai turėtų apriboti krypto-valiutos vertę atitinkančią pinigų sumą. Virtualiosios valiutos kursą galima nustatyti pagal internete skelbiamus keityklų duomenis. Nustatius asmens disponuojamos virtualiosios valiutos vertę pareigūnai turėtų apriboti jos vertę atitinkančią pinigų sumą ar jam priklausančią nekilnojamąjį turtą ar jo dalį.

⁴⁴ Seunghyeon Lee, Changhoon Yoon, Heedo Kangy ir kt., „Cybercriminal Minds: An investigative study of cryptocurrency abuses in the Dark Web“, *NDSS symposium*, (2019): 2, <https://www.ndss-symposium.org/ndss-paper/cybercriminal-minds-an-investigative-study-of-cryptocurrency-abuses-in-the-dark-web/>.

⁴⁵ Gediminas Bučiūnas, „Laikino nuosavybės teisės apribojimo taikymo ypatumai krypto-valiutai“, *Visuomenės saugumas ir viešoji tvarka*, (17)(2016): 28.

Tradicines valiutas, pinigus, papildančios alternatyvos finansinės priemonės virtualiosios valiutos nėra vienintelis iššūkis atliekant asmens ar ūkio subjekto finansų tyrimą. Bankinius pavedimus pamažu keičia internetinės pervedimų platformos, kuriomis naudojasi vis didesnis subjektų ratas. Jų pagalba pinigų perlaidos tarp vartotojų, esančių bet kurioje pasaulio vietoje, vykdomos kur kas greičiau, o administravimo mokestis šioms operacijoms ganėtinai mažas. Tokios internetinių pervedimų platformos kaip „Trasfergo“, „Transferwise“, „Skrill“, „Remitly“ ir kitos siūlo vartotojams įvairių valiutų pervedimo paslaugas vos per 30 min, užtikrinant aukščiausius operacijos saugumo standartus bei mažiausius tarptautinių pervedimų įkainius⁴⁶. Todėl autorės nuomone svarbu išanalizuoti tokių internetinių pervedimų platformų veikimo principus ir nustatyti su kokiais sunkumais susiduria pareigūnai, analizuodami minėtą informaciją.

Vienos didžiausių Europos finansinių technologijų bendrovės „TransferWise Ltd“, Estijos padalinio, pinigų plovimo prevencijos skyriaus specialistė, nepanorusi nurodyti savo vardo bei pavardės, pokalbio metu pateikė įžvalgas apie pagrindinius platformos „TransferWise“ generuojamų duomenų analizės metodus: „Paskyrą mūsų platformoje gali turėti tiek fizinis, tiek juridinis asmuo. Susikuriant įmonės paskyrą tuo pačiu privaloma sukurti ir fizinio asmens paskyrą, tačiau visa mokėjimų istorija yra atskiriama viena nuo kitos, t.y. įmonė negali susikurti „TransferWise“ (toliau - TW) paskyros be fizinio asmens (valdytojo) paskyros. „TransferWise“ taip pat yra numatyta galimybė atsiskaitymus vykdyti naudojant debetinę ir kreditinę kortelę. Šios kortelės valdytojas gali net tik atsiskaityti už tam tikras prekes ir paslaugas, tačiau ir išgryninti paskyroje esančius pinigus. Kortelės valdytojas išgryninimo operacijas gali atlikti bet kuriame bankomate, kuris aptarnauja Visa ar Mastercard banko kortelių turėtojus.

Nauji TW platformos vartotojai, registruodami paskyrą, privalo pateikti šiuos duomenis:

a) Fizinis asmuo – vardas pavardė, el. paštas, telefono numeris, gyvenamosios vietos adresas, gimimo data, galiojantis ID dokumentas (pasas, ID kortelė, vairavimo teisės). Tam tikrais atvejais, kuomet kyla įtarimas dėl nelegalios veiklos, gali būti prašoma atsiųsti „asmenukę ir ID“ (asmenukę laikant ID kortelę/pasą/vairuotojo pažymėjimą).

b) Įmonė – įmonės pavadinimas, registracijos numeris, el. paštas, adresas, įmonės tipas, kategorija, elektroninis adresas (jeigu turi), verslo sertifikatas (jeigu turi). Taip pat turi būti pateikiamas įmonės aprašymas ir priežastis kodėl yra reikalinga TW paskyra.

Pavedimai gali būti dviejų rūšių: 1) pervedant iš banko/kitos mokėjimo paskyros tiesiai gavėjui į banko sąskaitą/kitą mokėjimo paskyrą (pinigai nėra patalpinami į TW paskyrą, bet tiesiai nukeliauja gavėjui). Angliškai tai vadinama – *remittance payment*. 2) pervedant į savo TW sąskaitą, iš kur vėliau daromas pavedimas gavėjui. Nesvarbu kokia banko paskyra, mokėjimo

⁴⁶ „Tarptautinis pinigų pervedimas kitaip“, Mano vyriausybė, žiūrėta 2020 m. vasario 12 d. <https://mita.lrv.lt/lt/simtmetis/100-lietuvos-inovaciju/24>

platforma yra naudojama. Pervedant pinigus iš kitos platformos į TW ir iš TW į kitą platformą – duomenys matomi priklausomai nuo mokėjimo platformos. Dažnu atveju tiek siuntėjo, tiek gavėjo duomenys gali būti matomi, tačiau yra išimčių, pvz. ang. *prepaid cards* (labai populiarios užsienyje, jomis galima pasinaudoti ir jas išmesti, pavyzdžiui kaip vienkartinės SIM korteles) duomenų neįmanoma matyti ar gauti. Taip pat dažnu atveju nėra galimybės nustatyti „PayPal“ platformos siuntėjų duomenų. Kitų platformų siuntėjų, gavėjų duomenys yra matomi – vardas, pavardė, banko duomenys. Jeigu nustatome pinigų plovimo požymius, kuomet pervedimai vykdomi tarp skirtingų internetinio mokėjo platformų vartotojų, kurių duomenų negalime identifikuoti, tada atitinkamai mokėjimo platformą administruojančiai įstaigai pateikiamos užklausa dėl informacijos apie vartotojo duomenis, suteikimo. Tai daro kita komanda, todėl daugiau šio proceso pakomentuoti negaliu. Jeigu pinigai iš TW nukeliamas pavyzdžiui į „PayPal“ platformą, tada pranešama PayPal, kad mūsų vartotojas vykdo galimai nusikalstamą veiką ir tam tikras pavidimas galimai yra dalis tos nusikalstamos veikos. Tokiu atveju rekomenduojama užblokuoti vartotoją kitoje mokėjimų platformoje taip pat, tačiau įpareigoti atlikti tokius veiksmus negalime.

Mūsų įmonė yra apibrėžusi rizikingų operacijų sąvoką ir sąlygas, rodančias, jog vartotojas ir jo atliekami pavidimai gali būti susiję su galimai daroma nusikalstama veika ar turėti pinigų plovimo požymių. Tai vadinama „ang. *red flags*“ – įspėjamieji pavojaus signalai. Juos sudaro – 1) pavidimai į padidėjusios rizikos šalis (Ukraina, Nigerija, Pakistanas, Palestina ir t.t.), 2) didelių sumų pavidimai įvykdyti per trumpą laikotarpį (didelės sumos apibrėžimo nėra, viskas priklauso nuo mokėjimų visumos, analizuojamas pavidimą atliekantis subjektas (įmonė ar fizinis asmuo), pavidimų dydis, periodiškumas ir t.t.), 3) pavidimai gaunami iš skirtingų mokėjimo platformų, kurie per trumpą laiką pervedami į kitas platformas, 4) fizinio asmens paskyroje gaunamas didelis kiekis pavidimų, vykdytų skirtingų šalių valiutomis, nenurodant pavidimų paskirties, 5) gauti neaiškios kilmės pinigai iškart yra pervedami į asmeninę valdytojo banko sąskaitą, 6) įmonės adresas padidėjusios rizikos šalyje, 7) daugybiniai skirtingų valiutų pavidimai, kurie taip pat analizuojami atsižvelgiant ar valiutos susijusios su asmens gyvenama vieta, verslu ir panašiai, 8) kiek banko kortelių buvo naudojama vykdomas pinigų perlaidą per TW paskyrą. Ar buvo naudojamos „ang. *prepaid cards*“. Jeigu kiekis didelis, tokiu atveju tai labai stiprus „ang. *red flag*“ indikatorius, 9) ar asmuo, jungdamasis prie paskyros naudoja tuos pačius prietaisus (telefono IMEI ar IMSI duomenys, interneto IP adresas ir kt.), kuriais naudojosi jau uždarytos paskyros (dėl nustatytų pinigų plovimo požymių) valdytojas, 10) kokio amžiaus yra vartotojas. Jeigu asmuo senyvo amžiaus, tuomet didelė tikimybė, kad paskyra yra valdoma kito asmens, arba yra naudojamas senyvo asmens tapatybės duomenimis. Tačiau kiekvienu atveju yra vertinama duomenų visuma ir paskyros valdytojo pastangos bendradarbiauti (pavyzdžiui kokią informaciją

pateikia vartotojas kai į jį kreipiamasi dėl vykdomų pavedimų, ar noriai bendradarbiauja, ar jo pateikta informacija sutampa paskyroje pateikta informacija ir pan.). Informacija apie įtartinus pavedimus ar vartotojus sugeneruojama automatizuotos sistemos ir automatiškai siunčiama mums, pinigų plovimo prevencijos skyriui, detalesniam vertinimui. Taip pat sugeneruota informacija gali būti gaunama iš kitų mūsų įmonėje suformuotų komandų (ang. *customer support, fraud*), kurie vartotojus ir paskiras tikrina jų skyriuose nustatyta tvarka. Mūsų skyriuje informacijos analizė vykdoma tokiu algoritmu:

- peržvelgiama pavedimų istorija ir vartotojo pateikta informacija;
- išanalizuojama pavedimų paskirtis, ar pavedimų visuma sutampa su vartotojo paaiškinimais, amžiumi, verslo sritimi ir t.t.;
- išanalizuojamos susijusios kitos paskyros (jeigu pinigai siunčiami kitiems TW vartotojams, ar jungėsi prie TW paskiros iš to pačio kompiuterio, telefono ar kito įrenginio);
- internete surenkama vieša informacija apie įmonę (internetinis ar socialinių tinklų puslapis, registracijos duomenys, neigiama medija, komentarai forumuose ir pan.).

Surinkus visus duomenis, turinčius pinigų plovimo ar nusikalstamos veikos požymius, vartotojas gali būti kurį laiką stebimas, siunčiami užklausimai pateikti daugiau informacijos, dėl tam tikrų pavedimų, jų paskirties ir t.t. Kai pasitvirtina nusikalstamos veikos ar pinigų plovimo požymiai vartotojo paskira yra užblokuojama, jeigu asmuo turėjo kortelę ji taip pat yra užblokuojama. Visi nustatyti duomenys surašomi į įtartinos veiklos pranešimą „ang. *suspicious activity report*“, kuris siunčiamas teisėsaugos institucijoms, priklausomai nuo jurisdikcijos ir vidinių įmonės taisyklių“.

Pokalbio metu specialistė pateikė, kelių nuasmenintų įtartinos veiklos pranešimų pavyzdžius. Pranešimų analizės metu nustatyta, jog TW platformos veikimo mechanizme įdiegta ne viena dešimtis saugiklių, kurių pagalba įtartinos finansinės operacijos ir jomis operuojantys valdytojai identifikuojami pateikiant maksimalų kiekį informacijos. Situacijų įvairovė rodo, jog nėra nusistovėjusio įtartinų finansinių operacijų atlikimo modelio. Kiekvienoje operacijoje išvelgiami nauji indikatoriai, papildantys TW patvirtintų perspėjimų rodiklių apimtį. Tačiau analizė metu taip pat pastebėti atitinkami internetinių pervedimų platformų trūkumai. Kaip ir įprastoje bankinių pavedimų sistemoje, taip ir internetinių pavedimų platformose, mokėjimai vykdomi tarp tos pačios rūšies subjektų. Piniginiai pervedimai galimi ir tarp skirtingų internetinių mokėjimų platformų vartotojų. Pavyzdžiui tarp „PayPal“ ir „TransferwWise“ paskyrų valdytojų. Tačiau vykdant šiuos pervedimus platformų administratoriai arba tam tikros rūšies kontrolės funkcijas vykdantys subjektai (pavyzdžiui pinigų plovimo ar sukčiavimo požymius analizuojantys platformų specialistai) neturi galimybės nustatyti kam priklauso pinigus gaunantys arba juos siunčiantys vartotojai. Pavedimų istorijoje matomi tik techniniai pervedimų duomenys: data,

laikas, pervedama suma, valiuta ir platformos pavadinimas. Duomenys apie konkretų paskyros valdytoja nėra pateikiami. Autorės nuomone, tokia sistema apsunkena finansinių operacijų atsekamumą ir galutinio naudos gavėjo nustatymą. Platformų administratoriai, nustatę pinigų plovimo ar nusikalstamos veikos požymius, gali kreiptis į kitų platformų administratorius. Tačiau dėl didelės apimties tyrimų bei ilgai trunkančio informacijos perdavimo bei gavimo proceso, kiekvienos platformos kontrolės funkcijas vykdantys subjektai vykdo tik jų aptarnaujamoje platformoje vykstančių finansinių operacijų kontrolę bei prevenciją. Todėl galima teigti, jog tarpsteminio duomenų generavimo trūkumai apsunkena nusikalstamas veikas darančių asmenų nustatymo bei identifikavimo analizės procesą. Taip pat autorė neigiamai vertina vadinamųjų išankstinio mokėjimo kortelių naudojimą (ang. *prepaid credit card*) vykdant finansines operacijas. 2014 m. Lietuvos rinką pasiekė išankstinių mokėjimo kortelių fenomenas. Šių kortelių leidimą administruoja Liuksemburge registruotas bankas „Catella Bank“ S.A., turintis leidimą leisti elektroninius pinigus. Kortelės leidybą banko vardu administruoja „RêvInternational Payments Limited“ (REV). Tai reiškia, jog šių kortelių srauto duomenų nekontroliuoja centrinis bankas. Be to, kortelę galima įsigyti bet kurioje jos prekybą vykdančioje vietoje, „General Financing“, Topo centro, „Euronics“, „Narvesen“, „Lietuvos spaudos“ prekybos vietose ir internetu. Tai reiškia, jog kortelės valdytojo duomenys yra anonimiški. Šios kortelės valdytojas gali į ją įnešti neribotą kiekį grynųjų pinigų. Įnešimai galimi visuose bankomatuose, kuriuose priimamos Visa ir Mastercard bankų kortelės. Valdytojas pinigines perlaidas gali vykdyti per internetines mokėjimų platformas (PayPal, TransferWise, Transfergo ir kt.) bei atliekant tiesioginius pervedimus į kitas išankstinio mokėjimo kortelių sąskaitas (SMS žinute)⁴⁷. Autorės nuomone, tokios mokėjimų priemonės išleidimas į rinką kelia daug abejonių. Kortelių naudotojų duomenys yra anonimiški, pinigų srauto judėjimo negali kontroliuoti jokie valstybių centrinių finansų įstaigų subjektai, nėra galimybės nustatyti kur, kada ir kokio dydžio suma buvo įnešta į kortelės sąskaitą, kokio dydžio suma buvo išgryninta, kokios rūšies atsiskaitymai vykdomi bei kokio dydžio pajamos yra gaunamos. Taip pat nėra galimybės nustatyti kiek kortelių valdytojų buvo įtraukta į pinigų pervedimo procesus. Autorės nuomone, internetinių mokėjimų platformų administratoriai turėtų uždrausti šių išankstinių mokėjimų kortelių valdytojams atlikti išėinančius bei įėinančius pavedimus į jų generuojamas internetinių platformų paskyras. Numatyti apribojimus naujai registruotiems vartotojams pateikti duomenis apie tokias mokėjimų korteles, kaip paskyroje naudotiną pirminių pavedimų įrankį. Virtualiosios valiutos kūrėjai siūlo išankstinio mokėjimo kortelių valdytojams pasinaudoti jomis kaip virtualiosios valiutos elektroninės piniginės analogu arba laikyti bei

⁴⁷ “Mokėjimo kortelių rinka papildyta išankstinio mokėjimo analogu”, Verslo žinios, žiūrėta 2020 m. kovo 16 d. <https://www.vz.lt/archive/article/2014/8/26/mokejimo-korteliu-rinka-papildyta-isankstinio-mokejimo-analogu>.

generuoti lėšas, gautas už virtualiosios valiutos prekybą⁴⁸. Išankstinių mokėjimo kortelių atsiradimas rinkoje turėtų būti kontroliuojamas ne tik Lietuvos centrinės finansų įstaigos, bet ir kitų pasaulio valstybių centrinių finansų įstaigų.

Analizuojant Finansinių nusikaltimų tyrimo tarnybos atliktus bei atliekamus ikiteisminius tyrimus, kuriuose pareigūnai atliko ar vis dar atlieka turto tyrimą, nustatytos pagrindinės problemos, su kuriomis dažniausiai susiduria pareigūnai. Nusikalstamu būdu gautos pajamos dažniausiai yra investuojamos į ūkio subjekto vykdomą veiklą, mokant neapskaiytą darbo užmokestį, įsigyjant naujos įrangos ar plečiant ūkio subjekto gamybos apimtis. Taip pat minėtos pajamos panaudojamos tenkinti asmeninius poreikius – įsigyti nekilnojamojo ar kilnojamo turto, investuoti pinigus į akcijų biržas ar tenkinti kitus poreikius. Siekiant nuslėpti nekilnojamąjį turtą, asmenys jį dažniausiai registruoja kitų asmenų vardais: sutuoktinių, tėvų, vaikų, brolių, seserų ar kitų asmenų. Todėl pareigūnas, siekdamas pagrįsti, jog tretiesiems asmenims perleistas turtas iš tikrųjų priklauso nusikalstamą veiką darančiam asmeniui, turi nustatyti kokiomis aplinkybėmis turtas buvo įgytas bei kas yra tikrasis jo savininkas. Tokiu atveju yra lyginamos asmens išlaidos bei pajamos. Duomenys apie teisėtą asmens pajamas gali būti gaunami iš įvairių valstybinių ir nevalstybinių institucijų: Lietuvos darbo birža, sodra, VMI teikiamos deklaracijos, draudimo bendrovių duomenys, bankų duomenys apie asmeniui suteiktas paskolas, mokėjimai iš kredito įstaigų, savivaldybių suteiktos išmokos ir kt. Neteisėtos pajamos gali būti nustatomos kriminalinės žvalgybos tyrimo metu ar naudojant slaptus ikiteisminio tyrimo veiksmus. Neteisėtos pajamos taip gali būti nustatytos įvertinus oficialiai gaunamas pajamas ir patiriamas išlaidas. Jeigu išlaidos viršija gaunamas pajamas galima daryti prielaidą, jog dalis išlaidų patiriama iš neteisėtų pajamų. Išlaidos gali būti nustatomos vykdant kriminalinės žvalgybos tyrimą ar naudojant slaptus ikiteisminio tyrimo veiksmus, banko sąskaitų išrašų ar kitų mokėjimų priemonių duomenų analizės metu. Taip pat svarbu įvertinti ir išlaidas, patirtas išlaikant nekilnojamąjį turtą (draudimas, komunaliniai mokesčiai, mokesčiai už kitas paslaugas ir kt.), atsiskaitant už mokslą ar kitus ugdymo procesus (privačios mokyklos, darželiai, būreliai, universitetai), atsiskaitant už statybų dokumentacijos rengimą (statybų projektai, leidimai), atsiskaitant už gydymo ar reabilitacijos išlaidas, kelionių išlaidas (bilietai, apgyvendinimo paslaugos)⁴⁹. Tačiau nustačius, jog asmuo verčiasi kriptovaliutų prekyba ar kasimu, o finansines operacijas atlieka naudodamas internetines mokėjimų platformas, gali tapti sudėtinga nustatyti realų gaunamų pajamų dydį ir panaudojimo būdą. Taip pat vertinant asmens turtą, pavyzdžiui pinigus, atliekama ir asmens turimų banko sąskaitose vykstančių operacijų analizė. Valstybinė mokesčių inspekcija yra įpareigojusi asmenis

⁴⁸ „SpectroCoin mokėjimo kortelė“, SpectroCoin, žiūrėta 2020 m. kovo 16 d., <https://spectrocoin.com/lt/bitkoin-kortele.html>.

⁴⁹ Lietuvos policija, *Turto tyrimo metodologija*, (Vilnius: UAB Balto print, 2016):22.

informuoti apie užsienio valstybių kredito, mokėjimo ar elektroninių pinigų įstaigose (toliau – Įstaigos) atidarytas arba uždarytas visų rūšių sąskaitas, kai toje pačioje įstaigoje turimos sąskaitos bendras metinis apyvartos (įplaukų) dydis per kalendorinius metus yra lygus arba didesnis kaip 15000 eurų⁵⁰. Tačiau atsakomybė, už minėtos prievolės nevykdymą, yra nenumatyta. Todėl tikėtina, jog informacija apie asmens turimas banko sąskaitas užsienio valstybėse bus nepateikta. Pasaulyje yra regionų, kuriuose banko sąskaitą galima atsidaryti prisijungus prie internetinio banko puslapio. Tokios šalys dar kitaip vadinamos „Ofšorinės valstybės“⁵¹. Jose registruoti bankai garantuoja vartotojui visišką asmens duomenų ir bankinių operacijų konfidencialumą. Todėl informacija iš tokių regionų nėra teikiama. Asmenys, siekdami nuslėpti pinigų srauto judėjimą ar bandydami legalizuoti nusikalstamu būdu gautas pajamas, naudojami tokių valstybių bankų sistemos teikiamomis paslaugomis ir garantijomis. Jų teritorijose steigiamos įmonės ir naudojantis jomis įtvirtinami apsimestiniai sandoriai.

2.3. Ūkinės finansinės veiklos tyrimo ypatybės

Ikiteisminio tyrimo subjektai, ikiteisminio tyrimo pareigūnas, prokuroras ar ikiteisminio tyrimo teisėjas, duomenis, pagrindžiančius nusikalstamos veikos padarymo aplinkybes, renka bei fiksuoja baudžiamojo proceso instituto numatyta tvarka. Tirdamas nusikalstamas veikas, ikiteisminio tyrimo pareigūnas ar prokuroras, naudojasi bendrosiomis kompetencijomis, t.y. nusikalstamos veikos padarymo aplinkybes vertina vadovaudamasis įgytomis teisinėmis žiniomis bei susiformavusia gyvenimiška praktika. Tačiau ikiteisminio tyrimo metu taip pat yra gaunami duomenys apie konkrečios rūšies bei paskirties objektus, todėl jų ištyrimas reikalauja turėti specialius įgūdžius bei žinias, kurių ikiteisminio tyrimo pareigūnas ar prokuroras neturi. Finansinių nusikaltimų tyrimas dažniausiai yra paremtas buhalterinės apskaitos dokumentuose bei kituose ūkio subjekto finansinę veiklą patvirtinančiuose dokumentuose užfiksuota informacija. Šios informacijos pirminę analizę atlieka ikiteisminio tyrimo pareigūnas, tačiau detalų jos vertinimą bei išvadą apie juose užfiksuotų duomenų aktualumą nusikalstamos veikos tyrimui pateikia ūkinės, finansinės veiklos tyrimą atliekantys specialistai. 2018 m. Finansinių nusikaltimų tyrimo tarnybos duomenimis, ūkinės finansinės veiklos tyrimus atlikę specialistai pateikė 664 specialisto išvadas bei paaiškinimus⁵². Tai reiškia, jog vienam Tarnyboje dirbančiam specialistui teko pateikti maždaug 9 išvadas ar paaiškinimus per 2018 m. Įvertintus tai, jog dažniausiai

⁵⁰ „Apie užsienio valstybių įstaigose atidarytas ir uždarytas sąskaitas“, Valstybinė mokesčių inspekcija, žiūrėta 2020 m. kovo 20 d. <https://www.vmi.lt/cms/apie-uzsienio-valstybiu-istaigose-atidarytas-ir-uzdarytas-saskaitas>.

⁵¹ Bahamų salos, Panama, Belizas, Britų mergelių salos ir kt. „Ofšorinis bankas“, Vikipedija, žiūrėta 2020 m. balandžio 10 d. d., https://lt.wikipedia.org/wiki/Of%C5%A1orinis_bankas.

⁵² 2019 m. balandžio 3 d. Finansinių nusikaltimų tyrimo tarnybos prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos 2018 m. veiklos ataskaita Nr. 04/4-7-1-3744, *supra note*, 23.

finansinių nusikaltimų tyrimuose atliekamas ne vienos nusikalstamos veikos epizodo tyrimas, tyrimai apima ilgą laikotarpį ir sudaro ne vieną buhalterinės apskaitos dokumentų tomą, specialistui pateikiamas didelis kiekis informacijos, tyrimuose neretai prašoma atlikti ne vieno ūkio subjekto vykdomos veiklos ūkinės finansinės veiklos tyrimą, nustatyta su ūkinės finansinės veiklos tyrimais susijusi problematika.

Analizuojant Finansinių nusikaltimų tyrimo tarnyboje atliktus ikiteisminius tyrimus, kuriuose buvo pateiktos ūkio subjekto ūkinės finansinės veiklos tyrimo išvados, nustatyta, jog dažniausiai pasitaikanti problema yra tinkamas ūkinės finansinės veiklos tyrimo specialistui formuojamų klausimų turinys. Nėra nustatyto klausimų formavimo šablono, tyrimai, pagal jų nusikalstamos veikos pobūdį, gali būti susiję su sukčiavimu PVM mokėjimo srityje, pajamų slėpimu, neoficialaus darbo užmokesčio mokėjimu, įmonės bankrotu ar kitais kreditiniais įsipareigojimais, su kitais sukčiavimo atvejais, turto (lėšų) pasisavinimu, išvaistymų, su valstybės biudžeto lėšų panaudojimu, Europos Sąjungos finansinės paramos lėšų neteisėtu panaudojimu bei kitais atvejais, susijusiais su buhalterinės apskaitos tvarkymo pažeidimais. Todėl kiekvienu atveju klausimai formuojami atsižvelgiant į tyrimo kryptį. Atsižvelgiant į šios rūšies objektų tyrimo specifiką yra numatytos rekomendacijos, dėl klausimų formavimo ūkinės finansinės veiklos tyrimo specialistams. Klausime turi būti nurodytas konkretus tyrimo laikotarpis (metai, mėnuo ir, jei žinoma, diena), kurio dokumentus reikia iširti. Tiriamasis laikotarpis turėtų būti proporcingas nusikalstamos veikos tiriamajam laikotarpiui. Taip pat nurodytos konkrečios nusikalstamos veikos aplinkybės. Tačiau minėtos aplinkybės neturėtų būti susiję su faktinių nusikalstamos veikos aplinkybių nustatymu ar formuojami teisinio pobūdžio klausimai. Klausime taip pat turėtų būti nurodomas subjektas, kurio veikla bus tiriama t.y. kurios įmonės ūkinė finansinė veikla turi būti tiriama, bei nurodomas tyrimo objektas (pvz. kurių ūkio subjekto darbuotojų darbo užmokestis turėtų būti skaičiuojamas). Pateikiami klausimai neturi būti abstraktūs, pasikartojantys, pertekliniai, nesusiję su tiriamos nusikalstamos veikos aplinkybėmis (pvz. tiriant ūkio subjekto buhalterinę apskaitą neturėtų būti užduodami klausimai apie pašalinius subjektus: kreditorius ar debitorius). Specialistui turi būti formuojami tik jo kompetenciją atitinkantys klausimai⁵³ (pvz. jeigu nusikalstama veika susijusi su sukčiavimu pridėtinės vertės mokesčio mokėjimo srityje, ūkinės finansinės veiklos tyrimą atliekančiam specialistui neturėtų būti užduodami klausimai apie dokumentų klastojimo požymius). Ikiteisminių tyrimų duomenų analizės metu nustatyta, jog ikiteisminio tyrimo pareigūnas to paties tyrimo metu gali kreiptis į kelis skirtingų sričių specialistus, siekdamas surinkti duomenis apie pateikto objekto techninių duomenų charakteristiką

⁵³ 2018 m. gegužės 21 d. Finansinių nusikaltimų tyrimo tarnybos prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos nuostatos Nr. 1/8-8-1306 „Dėl klausimų, rekomenduojamų skiriant užduotis ūkinės finansinės veiklos tyrimams atlikti“.

bei paskirdamas užduotį atlikti ūkio subjekto ūkinės finansinės veiklos tyrimą. Ikitiesminio tyrimo Nr. 03-4-000**-19 metu buvo pateiktos dvi užduotys atlikti objektų tyrimą. Pirmoji užduotis buvo pateikta informacinių technologijų specialistui atlikti kriptovaliutos „Ethereum“ krepšelio informacijos techninę analizę bei sudaryti krepšelio apyvartos ir „Ethereum“ išvedimo į kitus krepšelius bei pinigų institucijas žemėlapi ir jo analizę. Pateiktus duomenis sugrupuoti. Antroji užduotis buvo paskirta ūkinės finansinės veiklos tyrimą atliekančiam specialistui užduodant jam šiuos klausimus: 1. Ar visos ūkinės operacijos laikotarpiu nuo 2018-XX-XX iki 2019-XX-XX užfiksuotos asmens R.P., vykdančio individualią veiklą, pagal individualios veiklos pažymėjimą Nr. XXXXXX, buhalterinėje apskaitoje, lyginant su R.P. apklausų duomenimis, pinigų priėmimo kvitais, specialisto pateikta kriptovaliutos krepšelio analizės duomenimis, Gyventojų individualios veiklos pajamų ir išlaidų apskaitos žurnalų, 2018 m. gyventojų pajamų deklaracija, kitais ikiteisminio tyrimo metu surinktais duomenimis? Jei ne tai kokios ūkinės komercinės operacijos buhalterinėje apskaitoje neužfiksuotos? Kokie neteisingi duomenys apie asmens R.P., vykdančio individualią veiklą, pagal individualios veiklos pažymėjimą Nr. XXXXXX, pajamas, pelną, turtą ir kt. lyginant su nurodytais ikiteisminio tyrimo metu surinktais duomenimis, buvo įrašyti į asmens R.P. pateiktas deklaracijas, nustatyta tvarka patvirtintas ataskaitas, kitus dokumentus bei kada jie pateikti valstybės įgaliotai institucijai? 2. Kiek ir kokių mokesčių dėl to buvo nedeklaruota ir nesumokėta? 3. Ar asmens R.P., vykdančio individualią veiklą, pagal individualios veiklos pažymėjimą Nr. XXXXXX, buhalterinė apskaita buvo tvarkoma laikantis teisės aktų reikalavimų? Jei ne, tai kokių teisės aktų buvo nesilaikyta? Ar dėl nustatytų neatitikimų negalima visiškai ar iš dalies nustatyti asmens R.P. veiklos, jo turto, nuosavo kapitalo ar įsipareigojimų dydžio ar struktūros? Pokalbio su užduotis paskyrusiu Finansinių nusikaltimų tyrimo tarnybos Kauno apygardos valdybos Nusikalstamų veikų tyrimo skyriaus pareigūnu metu, vyriausiasis tyrėjas pažymėjo, jog: „Daugiausia problemų iškilo ieškant specialisto, gebančio atlikti virtualiosios valiutos krepšelio techninę analizę. Mums teisėsaugos institucijų pareigūnams tai tikrai dar mažai pažįstama sritis. Ne vieną valandą teko praleisti internete ieškant informacijos apie tai kas tai per reiškiny ir kokie jo veikimo principai. Ir svarbiausia – koku būdu ir kokiomis priemonėmis iš to yra gaunama nauda ir kaip ją nustatyti. Šiai dienai teisinė bazė kriptovaliutos atžvilgiu yra skurdi. Specialisto išvadoje pateikta išskirtinai techninė specifikacija ir veikimo principai. Todėl tam, kad suprasti kas joje parašyta ir kokie duomenys nustatyti, buvo reikalinga papildoma specialisto konsultacija. Su tokia pat situacija susidūrė ir specialistas, atliekantis ūkinės finansinės veiklos tyrimą. Vis dar yra sprendžiami klausimai kaip vertinti virtualiosios valiutos krepšelio analizę, kaip įvertinti pačią virtualiąją valiutą, koku kursu ją skaičiuoti, kokiais teisės aktais remiantis tai užfiksuoti“.

Ūkinės finansinės veiklos tyrimo specialisto išvada pateikiama išanalizavus ikiteisminio tyrimo pareigūno pateiktus ikiteisminio tyrimo duomenis. Tai gali būti buhalterinės apskaitos dokumentai, mokesčių administratoriui pateikiamos deklaracijos, ataskaitos ar kitos patvirtintos duomenų deklaravimo formos, rankraštiniai įrašai, asmeniniai užrašai, liudytojų apklausos, slaptų ikiteisminio tyrimo veiksmų metu gauti duomenys (elektroninių ryšių tinklais užfiksuoti duomenys, sekimo protokolai ir pan.), banko sąskaitų išrašai, sutartys bei kiti ūkinės operacijas patvirtinantys dokumentai. Mokslinėje literatūroje yra pažymima, jog liudytojų ir kitų proceso dalyvių apklausų metu gauti duomenys yra klaidingi ir neobjektyvūs tyrimo objekto (tiriama medžiaga) atžvilgiu. Autoriai kritiškai vertina, tokias specialisto išvadas, kuriose vertinami liudytojų ar kitų proceso dalyvių apklausų metu gauti duomenys. Tokią poziciją autoriai grindžia nurodydami, jog: „Tokios ekspertizės (specialisto tyrimo) objektu tampa ne materialiosios tikrovės objektas, pvz., buhalterinės apskaitos dokumentas, teikiantis duomenų apie ūkio subjekto ūkinę komercinę veiklą, o žmogus (subjektas) ir jo subjektyvūs parodymai; 2) tokiu atveju ekspertas (specialistas) iš esmės atlieka ne savo kaip specialiųjų žinių turėtojo procesinę funkciją, o teismo funkciją, nes atlieka kitų įrodymų šaltinių – asmenų parodymų – vertinimą ir šių parodymų pagrindu formuluodamas savo išvadas iš anksto preziumuoja tų parodymų teisingumą; 3) vykstant procesui keičiantis asmenų parodymams ir atsirandant naujų parodymų eksperto (specialisto) išvados įrodomoji vertė dažnai visiškai sumažėja, nes išvada buvo surašyta ekspertams (specialistams) nedisponuojant visais duomenimis, kuriuos galutinai vertins teismas nustatydamas įrodytas bylos faktines aplinkybes“⁵⁴. Ikiteisminių tyrimų duomenų analizės metu nustatyta, jog dažniausiai liudytojų ir kitų proceso dalyvių apklausų duomenys aktualūs ikiteisminiuose tyrimuose, pradėtuose nustačius neapskaityto darbo užmokesčio (vokelių) mokėjimo aplinkybes. Liudytojai, dėl asmeninių priežasčių ar paveikti kitų asmenų, įtariamųjų ar jų gynėjų, gali keisti savo parodymus ikiteisminio tyrimo metu. Todėl labai svarbu ūkinės finansinės veiklos tyrimą atliekančiam specialistui pateikti ir kitos informacijos, papildančios liudytojų parodymus. Tai galėtų būti neapskaityto darbo užmokesčio mokėjimo neoficialūs žiniaraščiai, oficialioje ūkio subjekto buhalterinėje apskaitoje neatvaizduoti darbo laiko apskaitos duomenys, neoficialūs darbo grafikai ir pan. Analizuojant ikiteisminiuose tyrimuose pateiktas ūkio subjektų ūkinės finansinės veiklos tyrimo išvadas, nustatyta, jog liudytojų ar kitų proceso dalyvių parodymai nėra vieninteliai duomenys, kuriais remiantis specialistai teikia išvadas. Kartu su apklausų protokolais specialistui taip pat pateikiami ūkio subjekto buhalterinės apskaitos dokumentai ir registrai, kratų metu išimti duomenys, kuriuose užfiksuotos neapskaityto darbo užmokesčio sumos, darbo grafikai,

⁵⁴Marina Gušauskienė, Linas Belevičius „Ar visada specialiųjų žinių panaudojimo baudžiamojoje byloje rezultatai laikytini patikimu įrodymų šaltiniu?“, Teisės apžvalga No. 2 (14), (2016): 337, https://www.vdu.lt/cris/bitstream/20.500.12259/32447/1/ISSN2029-4239_2016_N_2_14.PG_327-342.pdf?fbclid=IwAR3ntjdWcgVZseWvyTJAM1R-KZ_6JgkOyPXXo0SWxLNUWRASyoY6FxMFP1o.

elektroninių ryšių tinklais užfiksuoti duomenys, kratos metu išimtų mobiliųjų įrenginių apžiūros ir užfiksuoti susirašinėjimų duomenys, kompiuterinėse laikmenose rasta informacija⁵⁵. Ikiteisminių tyrimų duomenų analizės metu pastebima, jog vadinamosios „vokelių bylos“⁵⁶ yra sudėtingos dėl riboto kiekio duomenų šaltinių. Pagrindiniais informacijos šaltiniais, o kartais net ir vieninteliais, tampa liudytojų apklausos, kurių pagrindu yra formuojama specialisto išvada: „Nuteistieji teisūs pastebėdami, jog esminiai įrodymų šaltiniai nagrinėjamu atveju yra liudytojų parodymai bei specialisto išvada, tačiau aplinkybė, jog ikiteisminio tyrimo metu nebuvo rasti objektyvūs duomenys (su neapskaičytomis lėšomis susiję dokumentai, informacinės laikmenos ar pan.), nemenkina kitų įrodymų šioje byloje patikimumo. Pagal įrodymų vertinimo taisykles, nė vienas byloje esantis įrodymas neturi išskirtinės ar prioritetinės reikšmės prieš kitus įrodymus, kad juo vieninteliu galėtų būti pagrindžiama kaltinamojo kaltė“⁵⁷. Specialisto išvados, kuriose remiamasi ne tik materialiaisiais tikrovės objektais (buhalterinės apskaitos dokumentais), tačiau ir papildoma ikiteisminio tyrimo medžiaga (asmenų parodymais), vadinamos sąlyginės (išvada susieta su tam tikromis sąlygomis). Teisminio nagrinėjimo metu kaltinamieji neigia sąlyginių išvadų objektyvumą ir jų, kaip įrodymų, tinkamumą priimant apkaltinamąjį nuosprendį. Tačiau teismas ne kartą yra pažymėjęs, jog: „Specialisto išvados gali būti tiek kategoriškos, tiek sąlyginės, tačiau savaime išvadų sąlygiškumas neduoda pagrindo teigti apie jų ne išsamumą ar neteisingumą. Taigi, nagrinėjamu atveju specialisto išvadoje suformuluotos išvados, tarp jų ir sąlyginės, galėjo būti teisine prasme tinkamai įvertintos tik visų kitų bylos įrodymų visumos kontekste, tą teismai ir padarė. Teismų sprendimų turinys patvirtina, kad, priešingai nei nurodo kasatorius, teismai jo kaltę grindė ne vien išimtinai tik specialisto išvadomis, bet jas vertino kitų bylos įrodymų kontekste, nurodydami, kurie bylos įrodymai vieni kitus patvirtina, papildė ir sutampa tarpusavyje“⁵⁸. Autorės nuomone, moksliniame straipsnyje išdėstyti argumentai yra pateikiami vertinant pavienius specialisto išvadoje pateikiamus informacijos šaltinius, kurie teisminio nagrinėjimo metu vertinami tik visumos įrodymų kontekste. Todėl įžvalgos, dėl tam tikrų duomenų patikimumo, teikiant specialisto išvadą, pateikiamos neatsižvelgiant į susiformavusią praktiką.

⁵⁵ Duomenys pateikti pagal daiktų- dokumentų perdavimo aktus perduotus kartu su užduotimis atlikti objektų tyrimą. Pateikti septynių, laikotarpyje nuo 2018m. iki 2019 m., išanalizuotų ikiteisminių tyrimų duomenys.

⁵⁶ Ikiteisminiai tyrimai atliekami nustačius neapskaičyto darbo užmokesčio mokėjimo aplinkybes.

⁵⁷ 2019 m. kovo 28 d. Klaipėdos apygardos teismo nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-75-360/2019, e-teismai, žiūrėta 2020-03-30, <https://e-teismai.lt/byla/44519491162478/1A-75-360/2019>.

⁵⁸ 2016 m. gegužės 3 d. Lietuvos Aukščiausio Teismo nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-185-942/2016, e-teismai, žiūrėta 2020-03-30, <https://eteismai.lt/byla/279271150292198/2K-185-942/2016>.

3. TARPTAUTINIO TEISĖSAUGOS INSTITUCIJŲ BENDRADARBIAVIMO AKTUALIJOS

Europos Sąjungos šalių partnerystė, į kurią pamažu įsiliejo didžioji dalis Europos žemyno valstybių, kardinaliai pakeitė valstybių narių ekonominius, kultūrinius, socialinius ir kt. santykius. Valstybių sienos tapo atviros, valstybės narės priėmė susitarimus mokesčių lengvatų, muitų tarifų, transporto, prekybos ir kitose srityse. Tačiau tuo pačiu metu Lietuva tapo tranzitine valstybe trečiosioms šalims, kas ilgainiui paskatino tarptautinio nusikalstamumo plitimą. Tai ne vienintelė aplinkybė paskatinusi tarptautinio masto nusikalstamų organizuotų grupių plėtrą pasaulyje. Pasinaudojant sukurta tarptautinių lengvatų sistema sukuriama painūs nusikalstamų veikų modeliai, kurių schemose įtraukiama ne viena pasaulio valstybė. Sudaroma fiktyvių sandorių grandinė, kurioje realiai neegzistuojančios prekės keliauja per įvairias valstybes, tokių būdu slepiant nusikalstamų pinigų kilmę. Grandinėje įtraukiamos įvairių šalių mokesčių administratorių nerandamos ir neaptinkamos įmonės, kurių fiktyviais vadovais paskiriami užsienio šalių pilietybę turintys asmenys. Prekių importas ir eksportas vykdomas su užsienio valstybėje veiklos nevykdančiomis ar ekonominiais ryšiais nesusijusiomis įmonėmis. Tokiu būdu nusikalstamo pasaulio diktuojamos taisyklės paskatino teisėsaugos institucijas imtis tarptautinio masto bendradarbiavimo priemonių. Todėl šiame skyriuje bus nagrinėjamos tarptautinio bendradarbiavimo priemonės ir jų efektyvumas nusikalstamų veikų tyrimui.

3.1. Europos tyrimo orderio pateikimas ir grįžtamojo ryšio vertinimas

2017 m. birželio 15 d. Lietuvos Respublikoje įsigaliojo 2014 m. balandžio 3 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyvos 2014/41/ES dėl Europos tyrimo orderio baudžiamosiose bylose nuostatas įgyvendinantys teisės aktai. Šis teisinis įrankis buvo sukurtas palengvinti ir paspartinti įrodymų rinkimą baudžiamosiose bylose Europos Sąjungos valstybėse narėse. Finansinių nusikaltimų tyrimo tarnybos atliekamuose ikiteisminiuose tyrimuose dažnai vyrauja tarptautiškumo požymis, todėl Tarnyboje yra susiformavusi tam tikra praktika šio instituto taikymo atžvilgiu. Tyrimo metu išanalizuoti 7 Europos tyrimo orderiai, pateikti Estijos, Latvijos, Lenkijos bei Rumunijos Respublikoms baudžiamosiose bylose, kuriose nustatyti nusikalstamų veikų požymiai numatyti LR BR 222 str. (Apgaulingas apskaitos tvarkymas), LR BK 182 str. (Sukčiavimas), LR BK 220 str. (Neteisingų duomenų apie pajamas, pelną ar turtą pateikimas) bei LR BK 202 str. (Neteisėtas vertinasis ūkine, komercine, finansine ar profesine veikla). Europos tyrimo orderiuose dažniausi prašoma nustatyti atitinkamos valstybės piliečio, galimai susijusio su

vykdyta nusikalstama veika, buvimo vietą, apklausti jį pagal pareigūno pateiktus klausimus. Taip pat užsienio valstybių teisėsaugos institucijų yra prašoma pateikti duomenis apie toje valstybėje registruotų ūkio subjektų sandorius su Lietuvos Respublikos įmonėmis: „Nuvykus į šią Lenkijos Respublikos įmonių – „X“ (PVM mokėtojo kodas PL111111), „Y“ (PVM mokėtojo kodas PL222222), „Z“ (PVM mokėtojo kodas PL333333) vykdymo vietas, nustatyti asmenis (vadybininkus, vairuotojus, finansininkus ir pan.), kurie laikotarpiu nuo 2018-01-01 iki ETO įvykdymo dienos, sudarė sutartis, priėmė užsakymus, vežė užsakytas prekes, priėmė grynuosius pinigus ar kitokiais būdais bendravo su Lietuvos Respublikos įmone UAB „O“ (įmonės kodas 555555), UAB „C“ (įmonės kodas 666666) bei UAB „C“ (įmonės kodas 777777) atstovaujančiais asmenimis (R.P., M.K. A.T. ar kitais). Nustačius anksčiau nurodytus asmenis, apklausti juos kaip liudytojus, užduodant jiems šiuos klausimus: 1. Kokios buvo sutarčių su Lietuvos Respublikos įmonėmis sudarymo, prekių užsakymo aplinkybės? Kas, koku būdu sudarė sutartis, derino prekių kainą, pateikė užsakymus? Jeigu minėtos aplinkybės buvo derinamos telefonu, elektroniniu paštu ar kitomis priemonėmis, prašome atitinkamai nurodyti telefono numerį, iš kurio buvo skambinama, elektroninio pašto adresą, kuriuo naudojantis buvo sudaromi sandoriai ar kitų naudotų priemonių duomenis. 2. Su kokiomis konkrečiomis Lietuvos Respublikos įmonėmis, išvardintomis anksčiau, turėjo sandorių?<...>“⁵⁹. Iš viso šiame tyrimo orderyje buvo pateikti 7 klausimai, kuriuose prašoma įvardinti likusias sandorių sudarymo, atsiskaitymo bei kitas tyrimui reikšmingas aplinkybes. Taip pat tyrimo orderyje nurodyta, jog Lenkijos Respublikos ūkio subjektai pateiktą dokumentus, susijusius su minėtų Lietuvos Respublikos įmonių vykdytais sandoriais. Pareigūnas, siųsdamas kitai Europos Sąjungos teisėsaugos institucijai analizuojamą prašymą, gali nurodyti papildomas jo vykdymo sąlygas (pvz. informuoti, jog ETO vykdanči institucija susisiektų su ikiteisminį tyrimą atliekančiu pareigūnu dėl nurodytų veiksmų atlikimo tikslios datos). Tokių priemonių imamasi, kuomet Europos tyrimo orderis yra išsiunčiamas neatlikus ikiteisminiam tyrimui reikšmingų veiksmų (pvz. kratos), kurių sėkmė gali priklausyti nuo ETO vykdančios valstybės netinkamai atliktų veiksmų.

Dažniausiai kaimyninių valstybių, Latvijos, Estijos ar Lenkijos, atsakymai, apie numatytų veiksmų atlikimo metu gautus duomenis bei išimtus dokumentus, pateikiami vieno ar dviejų mėnesių laikotarpyje. Tačiau atsakymai apie ETO vykdymą iš kitų šalių, tokių kaip Rumunija, gaunami per ilgesnį laikotarpį, maždaug per tris - keturis mėnesius. ETO vykdančių šalių pateiktų atsakymų analizės metu nustatytos aplinkybės, turinčios įtakos pateiktos informacijos išsamumui. Pasitaiko atvejų kuomet ETO vykdymas perduodamas teisėsaugoms institucijoms, kurios įprastai netiria finansinio ar ekonominio pobūdžio nusikalstamų veikų. Tokiu atveju nukenčia apklausų

⁵⁹ Europos tyrimo orderis ikiteisminiame tyrime Nr. 03-6-000**-19.

kokybė: atsakymai į užduodamus klausimus yra siauri, dažnai sudarantys vos keletą žodžių. Atsakoma į vieną iš pateiktų klausimų, nepapildant apklausos sekančiais atsakymais, kurie užduodami kartu su pagrindiniu klausimu (pvz. klausiama apie sandorio sudarymo aplinkybes, nurodant pateikti atsakymus apie konkrečią sandorio sudarymo vietą, laiką, dalyvavusius asmenis. Atsakymas pateikiamas nurodant tik sandorio sudarymo metu dalyvavusius asmenis ir vietą)⁶⁰. Apklausos metu paaiškėjus naujoms aplinkybėms, nedetalizuojami iš pateiktos informacijos kylantys sekantys klausimai (pvz. apklausos metu asmuo nurodo, jog grynuosius pinigus, gautus už parduotas prekes, priimdavo iš asmens, kuris nėra minimas pateiktame ETO. Tačiau toliau atsakyme nėra detalizuojamos kitos aplinkybės: kokie apklausiamajam žinomi duomenys apie asmens vardą, pavardę, lytį ar išvaizdą, kaip dažnai minimas asmuo dalyvavo pinigų mokėjimo procese ir pan.⁶¹). Pagal ETO vykdančios šalies pateiktus buhalterinės apskaitos dokumentus, nustatyta, jog dalis dokumentų, minimų apklausų metu, yra nepaimti. Orderyje taip pat nėra nurodyta, jog įmonė minėtų dokumentų pateikti negali ar jų neturi, todėl daroma prielaida, jog pareigūnas, neturėdamas patirties tokio pobūdžio nusikalstamų veikų tyrime, galėjo nepaimti atitinkamos rūšies buhalterinės apskaitos dokumentų, nežinodamas jų paskirties kitų dokumentų atžvilgiu⁶².

Pasitaiko atvejų kuomet dėl tų pačių ūkio subjektų ar fizinių asmenų veiklos kitoje Europos Sąjungos šalyje yra išsiunčiami keli, panašaus turinio, užklausimai, naudojant skirtingus informacijos perdavimo šaltinius (Europol, Interpol, OLAF, ETO). Finansinių nusikaltimų tyrimo tarnybos Kauno apygardos valdybos Nusikalstamų veikų tyrimo skyriuje 2018 m. gautas ETO iš Latvijos Respublikos teisėsaugos institucijų dėl Lietuvos Respublikos piliečio ryšių su Latvijos Respublikos ūkio subjektais bei kitais minėtos valstybės piliečiais. Po kurio laiko gautas raštas iš Europos kovos su sukčiavimu tarnybos (OLAF) pateikti informaciją apie Latvijos Respublikos išduotame ETO minimas įmones bei asmenis. Pokalbio su Europos kovos su sukčiavimu tarnybos (OLAF) atsakingu specialistu metu, asmuo nurodė, jog Tarnyba savo ruožtu vykdo tarptautinio pobūdžio nusikalstamos veikos tyrimą, susijusį su Latvijos Respublikos pateiktame ETO minimais asmenimis bei įmonėmis, tačiau negalinti atlikti tam tikros rūšies veiksmų, kurie yra priskirti teisėsaugos institucijų kompetencijai. Todėl dėl tokių veiksmų atlikimo privalo kreiptis į atitinkamų valstybių teisėsaugos institucijas. Vykdam Europos kovos su sukčiavimu tarnybos (OLAF) rašte nurodytus veiksmus nustatyta, jog Tarnybos prašomi dokumentai buvo išimti Latvijos Respublikos išduoto ETO vykdymo metu, todėl Tarnyba turėtų kreiptis į Latvijos Respublikos teisėsaugos institucijas dėl duomenų pateikimo. Autorės nuomone,

⁶⁰ Europos tyrimo orderiai ikiteisminiuose tyrimuose Nr. 03-6-000**-18, Nr. 03-6-000**-17.

⁶¹ Europos tyrimo orderis ikiteisminiame tyrime Nr. 03-6-000**-17.

⁶² Europos tyrimo orderis ikiteisminiame tyrime Nr. 03-6-000**-20.

sklandus tarptautinis bendradarbiavimas turėtų vykti ne tik tarp Europos Sąjungos teisėsaugos institucijų, tačiau ir tarp kitų specialiosios paskirties institucijų. Informacijos dalijimas visada išliks labai jautrus klausimas visame pasaulyje, ypač kai ta informacija susijusi su tarptautinius nusikaltimus darančiais asmenimis. Tačiau kuomet nėra sklandaus tarptautinio tarpinstitucinio bendradarbiavimo, nustatyti nusikalstamoje veikoje dalyvaujančius asmenis, sustabdyti jų vykdomas finansines operacijas ar išsiaiškinti nusikalstamos veikos mechanizmą tampa labai sudėtinga, o kartais ir neįmanoma.

3.2. Tarptautinio bendradarbiavimo įtaka gerosios praktikos formavimui

Ne vienerius metus trunkantis sklandus tarptautinis bendradarbiavimas baudžiamosiose bylose sukūrė ne tik stiprius tarptautinius teisinius ryšius tarp teisėsaugos institucijų, tačiau suformavo ir tarpinstitucinius santykius, paremtus stipriais socialinio dialogo bruožais. Finansinių nusikaltimų tyrimo tarnybos Nusikalstamų veikų tyrimo skyriaus vyriausioji tyrėja Daiva Milienė, pokalbio metu nurodė: „Šioje Tarnyboje dirbu daugiau kaip 25 metus. Per šį laikotarpį buvo sukurti puikūs santykiai su kai kurių šalių teisėsaugos institucijomis. Tai puikiai atsispindi gautuose Europos tyrimo orderių atsakymuose. Profesionaliai bei išsamiai atliktos apklausos, pastovus bendradarbiavimas ETO vykdymo metu, detalių tikslinimasis, išreikalautų dokumentų kiekiai, trumpas ETO įvykdymo terminas bei pats kitų šalių teisėsaugos institucijų pareigūnų požiūris į pateiktus nurodymus bei prašymus yra labai atsakingas. Su mūsų kaimynėmis Latvijos bei Lenkijos Respublikų teisėsaugos institucijomis palaikomi stiprūs ryšiai bendradarbiaujant tiek ikiteisminio tyrimo tiek kriminalinės žvalgybos metu. Labai dažnai, nustčius nusikalstamas veikas, kuriose veikia organizuotos grupės, susidedančios ne tik iš Lietuvos, tačiau ir iš Lenkijos ar Latvijos Respublikos piliečių, kartu su šių valstybių teisėsaugos institucijomis planuojamos tarptautinės operacijos, rengiama atskirų tyrimo veiksmų taktika, dalinamasi operatyvine informacija. Tokios apimties bei struktūros tyrimai reikalauja ne vienos valstybės pareigūnų įsitraukimo bei labai tikslaus veiksmų koordinavimo, tačiau tokio pobūdžio tyrimai duoda puikius rezultatus. Išskaidomos tarptautinės grupuotės, identifikuojamas kiekvienoje valstybėje taikytas nusikalstamos veikos mechanizmas, o svarbiausia nustatomi ir sulaikomi įtariamieji asmenys. Tokie jungtiniai kelių valstybių teisėsaugos institucijų veiksmai ilgainiui tampa nuoseklia praktika, kuri kiekvienu atveju stiprina šalių teisėsaugos institucijų kontrolės galimybes“. Finansinių nusikaltimų tyrimo tarnybos Kauno apygardos valdybos pareigūnų nuoseklus bendradarbiavimas su Vokietijos Respublikos teisėsaugos institucijomis yra dar vienas puikus koordinuotų tarpusavio veiksmų pavyzdys. 2019 m. vasario mėnesio pabaigoje Vokietijos teisėsaugos institucijų pareigūnai pasidalino informacija apie galimai didelio masto pinigų plovimo atvejį. FNTT Kauno

apygardos valdyboje pradėtas ikiteisminis tyrimas dėl pinigų plovimo. Pirminiame etape informacijos buvo mažai, tačiau pradėjus koordinuoti bendrus Lietuvos bei Vokietijos teisėsaugos institucijų veiksmus gauta informacija pasitvirtino. Atlikta daugiau nei 20 kratų Lietuvos Respublikoje, rasta daugiau nei 3 tonos elektronikos prietaisų dalių bei automobilių katalizatorių laužo, turinčio tauriųjų metalų, virš milijono eurų grynaisiais. Nusikalstama veika įtariami asmenys nustatyti bei sulaikyti⁶³.

Vieningos bei veiksmingos praktikos formavimuisi didelės įtakos turi glaudus tarptautinis bendradarbiavimas ne tik atliekant bendrus tyrimo veiksmus, tačiau ir vykdant tarpvalstybinius teisėsaugos institucijų mokymus ar bendrus projektus. Vienas naujausių, 6 šalių teisėsaugos institucijas apjungiančių, projektų yra nukreiptas į autorės darbe minimo giliojo (ar dar kitaip vadinamo tamsiojo) interneto duomenų srauto judėjimą, atsekamumą ir analizę. Finansinius nusikaltimus tiriančių teisėsaugos institucijų technologinių inovacijų susivienijimo kovojant su nusikaltimais internete projekto (ang. *LION DC*) metu kuratoriai pateikė „tamsiojo interneto“ (dark web), „tamsiųjų parduotuvių“ (dark markets), „tamsiojo interneto“ atvirųjų šaltinių žvalgybos (OSINT) sampratą, „onion“ kompiuterinių tinklų sąvoką. Pagrindinis dėmesys buvo sutelktas į „tamsiojo interneto“ panaudojimo sritis, mastą. Esminis dalykas – anoniminis darbas Internete, neatskleidžiant vartotojo tapatybės, prisijungimo vietos, naudojamos įrangos identifikavimo. Naršymo, atsiskaitymo anonimiškumas yra labai patrauklus ir neteisėta veikla užsiimantiems asmenims. Mokymų dalyviams buvo pristatytos viešai bei neviešai prieinamos informacijos paieškos galimybės, naudojamos programos, internetiniai puslapiai. Taip pat mokymų metu didelis dėmesys buvo skirtas tamsiojo interneto naudojimo būdams: prisijungimams, naudojant specialią naršyklę TOR, kriptavimo PGP raktams bei jų naudojimui. Kalbant apie prekybą tamsiajame internete, daug dėmesio buvo skiriama saugiams atsiskaitymo būdams – panaudojant kriptovaliutą: Bitcoin, Ethereum, Litecoin ar kitus variantus. Atlikta detalesnė TOR tinklų veikimo analizė. Paaiškinta, kaip „onion“ pagrindu veikiančiose tinkluose užtikrinamas vartotojų anonimiškumas, kuo šie tinklai skiriasi nuo įprastų internetinių tinklų, kokius pėdsakus ir kur vis tik palieka vartotojai, net ir nesinaudojantys TOR naršykle. Kaip pavyzdys, buvo išanalizuotas garsiai žinomo internetinio narkotikų prekybos puslapio "Silk road" įkūrėjo Ross Ulbricht atskleidimo atvejis. Analizės metu buvo pateikti „tamsiajame internete“ ir „skaidriajame“ (įprastame, viešame) internete esančios informacijos sutapatavimo būdai. Daug dėmesio skirta detalesnei kriptovaliutos analizei, paaiškinant jos atsiradimo („iškasimo“) principus

⁶³ „Prokuratūra paviešino tyrimą: atlikta 21 krata, rasta 1,03 milijono eurų – nusikaltimą vykdė šeima“, 15MIN, žiūrėta 2020 m. balandžio 15 d. <https://www.15min.lt/naujiena/aktualu/nusikaltimaiirnelaimes/prokuratūra-paviesino-tyrima-kaune-atlikta-21-krata-rasta-daugiau-nei-milijonas-euru-grynais-59-1235498>.

bei identifikuoti įvairių kriptovaliutų anonimiškumo lygiai. Pateiktos galimybės susekti kriptovaliutos pavedimus, padarytus Bitcoin kriptovaliuta. Mokymų metu vykdyta išsami dalyvaujančių šalių teisėsaugos institucijų patirties, tiriant nusikaltimus, padarytus naudojantis internetinėmis platformomis bei skaitmeninėmis priemonėmis, analizė. Sukurti praktiniai moduliai, imituojantys teisėsaugos institucijų pareigūnų veiksmų galimybes „tamsiajame internete“, pateiktos praktinės užduotys nustatant anonimiškų vartotojų tapatybę, kriptovaliutų transakcijų operacijas bei suformuoti teisėsaugos institucijų pareigūnų veiksmų algoritmai⁶⁴.

Europos Sąjungos teisėsaugos mokymo agentūros (CEPOL) organizuojamuose „Pinigų plovimo“ (angl. „Money laundering“) kursuose Europos Sąjungos šalių teisėsaugos institucijų pareigūnai pristatė jų šalyse atliekamus tarptautinius pinigų plovimo tyrimus, pagrindines jų tipologijas, populiariausias piniginių perlaidų sistemas (pagrindinė – HAWALA), pateikė pagrindines kovos su pinigų plovimu priemones (finansinę žvalgybą, prevenciją, represiją ir konfiskavimą) bei pinigų plovimo trijų dalių sistemą, apimančią lėšų įnešimą į finansinę sistemą, sandorių ir finansinių operacijų sluoksniavimą, siekiant užmaskuoti piniginių lėšų šaltinį, nuosavybę ir vietą, bei lėšų integraciją ir visišką legalizavimą. Mokymų metu atvykusių teisėsaugos institucijų pareigūnai kalbėjo apie pinigų plovimą ir turto slėpimą naudojant „Mokesčių rojus“ (ofšorines valstybes) šalis. Papasakojo apie pinigų plovimo istoriją, apie tai kaip pinigų „plovėjas“ sukuria teisėtą piniginių lėšų kilmę, atlikdamas tam tikras operacijas (ofšorinių įmonių sąskaitose faktūrose, buhalterijoje ir sutartyse), naudodamas netikrus ir suklastotus dokumentus (sąskaitas faktūras, ataskaitas, sutartis, susitarimus, aktus), klastodamas pajamų šaltinius, kapitalo prieaugį, paskolas bei pelną. Taip pat susipažinta su valstybių teisėsaugos institucijų pareigūnų darbo metodika, naudojamas priemonės bei duomenų bazes. Apibendrinus mokymu pateiktas įžvalgas bei finansinių nusikaltimų tyrimų modulius suformuotos praktinės rekomendacijos teisėsaugos institucijų pareigūnams⁶⁵.

Europos Sąjungos teisėsaugos mokymo agentūros (CEPOL) organizuojamų Finansinių tyrimų, susijusių su viešųjų pirkimų sukčiavimu ir pinigų plovimu, kursų metu įvairių valstybių teisėsaugos institucijų atstovai pristatė jų šalyse vyraujančias populiariausias viešųjų pirkimų ir Europos Sąjungos lėšų grobstymo schemas. Mokymų metu pristatytos dalyvių prezentacijos apie pinigų plovimą ir nusikalstamu būdu gauto turto paiešką bei konfiskavimą. Mokymu metu pasidalinta informacija apie įvairių teisėsaugos institucijų teisinių bazių modulius. Akcentuojamas susikoncentravimas į rezonansinius tyrimus neiekvojant materialinių bei žmogiškųjų išteklių smulkmeniškoms veikoms. Pateikiamos įžvalgos dėl nusikalstamų būdų gautų pajamų ar jų ekvivalento sumos konfiskavimo, neatsižvelgiant į įtariamojo turto ryšį su nusikalstama veika.

⁶⁴ 2020 m. vasario 28 d. FNNT pareigūno komandiruotės į Lenkijos Respubliką ataskaita.

⁶⁵ 2019 m. lapkričio 26 d. FNNT pareigūnės komandiruotės į Italijos Respubliką ataskaita.

Prieita išvados, jog pinigų plovimo bylose prioritetas skiriamas turto paieškai ir informacijai kiek pajamų iš nusikalstamos veikos buvo gauta. Ekspertai akcentavo būtinumą įsigilinti į tiriamos srities normalų verslo modelį ir jį palyginus su konkrečia tiriama įmone įvertinti ar šios įmonės veikla būdinga normaliam verslo modeliui, jei ne – nustatyti neatitikimus. Mokymų metu dalyviai buvo supažindinti su tarptautinio teisėsaugos institucijų bendradarbiavimo tinklų, tokių kaip EUROJUST, EUROPOL panaudojimo galimybėmis, tiriant bylas atskirose valstybėse. Pateikti praktiniai pavyzdžiai, kaip bėgant metams tobulėjo ir spartėjo tarptautinio bendradarbiavimo operatyvumas, kokią didelę teisinę svarbą turėjo ES lygmeniu įsteigtas bendrų tyrimo grupių (JIT) institutas⁶⁶.

Apibendrinus pateiktus duomenis galima teigti, jog tobulėjanti inovacijų integracija pasaulyje yra ne vienos valstybės teisėsaugos institucijų pagrindinis iššūkis. Nusikalstamų veikų tarptautiškumas bei jų dinamiškumas yra pagrindinis signalas teisėsaugos institucijoms koordinuoti tarpusavio veiksmus bei operatyviau dalintis praktinėmis žiniomis. Kai kurių valstybių įnašas į mokslinę bei praktinę finansinių nusikaltimų naujausių tendencijų analizę yra neįkainojamas indėlis valstybėms, kuriose ši sritis ribotai analizuojama. Todėl autorės nuomone, tarptautinių mokymų svarba įvairių valstybių teisėsaugos institucijų atliekamų tyrimų praktikoje yra pagrindinis įrankis kovojant su šiuo globaliu reiškiniu.

⁶⁶ 2020 m. vasario 12 d. FNIT pareigūno komandiruotės į Bosniją ir Hercegoviną ataskaita.

IŠVADOS

1. Finansinių nusikaltimų samprata apima ne tik valstybės finansų, tačiau ir verslo bei ekonomikos srityse padarytų nusikalstamų veikų požymius. Šios srities nusikaltimų sąvoka kur kas platesnė nei tai apibrėžta Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso XXXII skyriuje (Nusikaltimai finansų sistemai). Finansinių nusikaltimų charakteristikos išskirtinumas pasižymi specialiais nusikalstamų veikų subjekto požymiais. Nusikalstamas veikas finansų sistemai darantys asmenys pasižymi aukštais intelektualiais gebėjimais manipuluoti pažangiausiomis finansų rinkos priemonėmis, puikiai išmano vykdomos veiklos verslo ir ekonomikos tendencijas bei jų struktūrą, technologinę specifikaciją.
2. Tiriant finansinio pobūdžio nusikaltimus kratos atlikimas reikalauja ne tik kriminalistinių žinių panaudojimo, tačiau ir informacinių technologijų pobūdžio įgūdžių, kurių ikiteisminio tyrimo pareigūnai dažnai stokoja. Metodinių rekomendacijų, apie virtualiosios valiutos veikimo principus, naudojamų techninių priemonių specifikaciją bei kriptovaliutos paėmimo valstybės nuosavybės būdus trūkumas riboja krata atliekančių ikiteisminio tyrimo pareigūnų galimybes užtikrinti tinkamą šių duomenų paėmimą bei apsaugą. Įgūdžių stoka lemia nekokybišką finansinių nusikaltimų, kuriuose nustatomas disponavimas virtualiąja valiuta, tyrimų atlikimą, kas patvirtinta ginamąjį teiginį.
3. Turto tyrimo apimtis išplėtė interaktyviųjų bei skaitmeninių priemonių atsiradimas rinkoje. Vartotojų anonimiškumas, skaitmeninių mokėjimo priemonių inovatyvumas, decentralizuota atsiskaitymų sistema bei užšifruota internetinių operacijų struktūra ganėtinai suvaržė ikiteisminio tyrimo pareigūnų, atliekančių turto tyrimą, galimybes. Išankstinių mokėjimų kortelių vartojimą bei jose esančių operacijų kontrolę vykdo tik jas administruojantys privatūs ūkio subjektai, nereikalaujantys detalių vartotojų asmens duomenų. Centrinę valdžios institucijų neįgalumas kontroliuoti minėtus vartotojus ir jų operacijas lemia palankias sąlygas vykdyti pinigų plovimą bei kitas finansines machinacijas. Tokiu būdu apsunkinant finansų tyrimą atliekančių pareigūnų galimybes tinkamai įvertinti fizinių asmenų realų turtą bei pajamas.
4. Ikiteisminį tyrimą atliekantis pareigūnas, skirdamas užduotį specialistui, turi tinkamai įvertinti pateikiamų dokumentų bei kitų tyrimui reikšmingų ikiteisminio tyrimo duomenų svarbą, apimtis bei informatyvumą ūkinės finansinės veiklos tyrimo atžvilgiu. Perteklinės informacijos pateikimas bei abstrakčių klausimų formavimas yra pagrindinės priežastys turinčios įtakos ilgai ūkinės finansinės veiklos tyrimo trukmei.

5. Užsienio šalių teisėsaugos institucijų praktika vykdant skaitmeninių bei finansinių priemonių inovacijų poveikį nusikalstamų veikų tyrimui yra pagrindinis praktinis įrankis valstybėms, kuriose tokie nusikaltimai dar tik atsiranda. Nusikalstamų veikų tarptautiškumas yra pagrindinis visų šalių teisėsaugos institucijų iššūkis, todėl labai svarbus tarpinstitucinis teisėsaugos organų bendradarbiavimas dalijantis skaitmeninėmis priemonėmis paremtų nusikalstamų veikų tyrimo praktika. Jų pagrindų sukurta praktinė metodika yra labai svarbus įrankis nacionalinės bei tarptautinės teisinės bazių kūrimui, nusikalstamų veikų išaiškinamumo rodikliams bei pinigų plovimo ar kitų finansinių machinacijų prevencijos formavimui.

LITERATŪROS SĄRAŠAS

Teisės aktai

1. „Finansinių nusikaltimų tyrimo tarnybos prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos 2018 m. gegužės 21 d. nuostatos Nr. 1/8-8-1306 „Dėl klausimų, rekomenduojamų skiriant užduotis ūkinės finansinės veiklos tyrimams atlikti“.
2. „Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas“. Valstybės žinios. Žiūrėta 2020 m. sausio 20 d., <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.2B866DFF7D43/asr>.
3. „Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas“. Valstybės žinios. Žiūrėta 2019-11-15, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.163482>.
4. „Valstybinės mokesčių inspekcijos prie Lietuvos Respublikos finansų ministerijos 2018 m. birželio 11 d. paaiškinimas Nr. (18.10-31-1E) RM-21969 „Dėl virtualiųjų valiutų ir pirminio virtualiųjų žetonų platinimo veiklos mokestinių nuostatų paaiškinimo“. Žiūrėta 2020 m. sausio 12 d. <https://www.vmi.lt/cms/documents/10162/8782061/RM-21969/15714723-5658-41e1-a41d-1be4e3705a1a>.
5. 2018 m. birželio 27 d. Nr. I-219 Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro įsakymas „Dėl rekomendacijų dėl turto tyrimo patvirtinimo“. TAR. žiūrėta 2020 m. sausio 15 d., <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/06b03b607a0811e89188e16a6495e98c/asr>.

Teismų praktika

6. „Klaipėdos apygardos teismo 2019 m. kovo 28 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-75-360/2019“. E-teismai, žiūrėta 2020-03-30, <https://e-teismai.lt/byla/44519491162478/1A-75-360/2019>.
7. „Lietuvos Aukščiausio Teismo 2016 m. gegužės 3 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-185-942/2016“. E-teismai, žiūrėta 2020-03-30, <https://eteismai.lt/byla/279271150292198/2K-185-942/2016>.
8. „Lietuvos Aukščiausiojo teismo 2015 m. balandžio 14 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-7-176-303/2015“. Žiūrėta 2020 m. sausio 7 d., <https://eteismai.lt/byla/145837474710414/2K-7-176-303/2015>.
9. „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2019 m. birželio 18 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-187-976/2019“. Žiūrėta 2020-02-01, <https://eteismai.lt/byla/32493911330767/2K-187-976/2019>.

Specialioji literatūra

10. Ancelis, Petras, Gediminas Aleksonis, Gediminas Bučiūnas, Janina Juškevičiūtė, Marijus Šalčius, Rolandas Šlepetys, Mindaugas Šukys. *Tyrimo veiksmai baudžiamajame procese*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2011.
11. Ancelis Petras, Gediminas Bučiūnas, Marijus Šalčius, Rolandas Šlepetys. *Atskirų nusikalstamų veikų tyrimas*. Vilnius: Registrų centras, 2016.
12. Bučiūnas, Gediminas. „Laikino nuosavybės teisės apribojimo taikymo ypatumai kriptovaliutai“. *Visuomenės saugumas ir viešoji tvarka*, (17)(2016): 28.
13. Burda, Ričardas. „Ekonominių nusikaltimų pėdsakų susidarymo ypatumai“. *Jurisprudencija* 65(67) (2005): 94.
14. Gušauskienė, Marina, Linas Belevičius. „Ar visada specialiųjų žinių panaudojimo baudžiamojoje byloje rezultatai laikytini patikimu įrodymų šaltiniu?“. *Teisės apžvalga* No. 2 (14), (2016): 337.
15. Gutauskas, Aurelijus. „Nusikalstamu būdu gauto turto legalizavimas: tarptautiniai standartai, finansiniai tyrimai ir teismų praktika“. *Teisės apžvalga* 2,20 (2019): 134.
16. Kurapka, Vidmantas Egidijus, Snieguolė Matulienė, Eglė Bilevičiūtė, Ryšardas Burda, Redas Davidonis, Edgeras Dereškevičius, Janinas Juškevičiūtė, Rolandas Krikščiūnas, Lina Novikovienė, Eglė Latauskienė, Egidijus Radzevičius. *Kriminalistika taktika ir metodika*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2013.
17. Lee, Seunghyeon, Changhoon Yoon, Heedo Kang, Yeonkeun Kim, Yongdae Kim, Dongsu Han, Soel Son, Seungwon Shin. “Cybercriminal Minds: An investigative study of cryptocurrency abuses in the Dark Web”, *NDSS symposium* (2019): 2. <https://www.ndss-symposium.org/ndss-paper/cybercriminal-minds-an-investigative-study-of-cryptocurrency-abuses-in-the-dark-web/>.
18. Lietuvos policija. *Turto tyrimo metodologija*. Vilnius: UAB Balto print, 2016.
19. Matanovic, Aleksandar. “Blockchain/Cryptocurrencies and Cybersecurity, Threats and Opportunities”. *Business information security conference*, Belgrade, 18th October (2017): 11.
20. Stroukal, Dominik, Barbora Nedvědová. „Bitcoin and other cryptocurrency as an instrument of Crime in cyberspace“. *Business & Management Conference*, Istanbul, 12th October (2016):220. <https://ideas.repec.org/p/sek/ibmpro/4407036.html>.
21. Užubalis, Gediminas, „Mokesčių teisės paskirtis ir funkcijos (apmokestinimo teorijų kritinė analizė)“. Daktaro disertacija, Mykolo Romerio universitetas, 2012. <file:///C:/Users/Agne/Downloads/1984779.pdf>.

22. Vilniaus universiteto teisės fakultetas. *Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso komentaras, Bendroji dalis*. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2004.

Ikiteisminių tyrimų duomenys

23. Ikiteisminis tyrimas Nr. 03-6-000**-17.
24. Ikiteisminis tyrimas Nr. 03-6-000**-17.
25. Ikiteisminis tyrimas Nr. 03-6-000**-17.
26. Ikiteisminis tyrimas Nr. 03-6-000**-17.
27. Ikiteisminis tyrimas Nr. 03-6-000**-18.
28. Ikiteisminis tyrimas Nr. 03-6-000**-18.
29. Ikiteisminis tyrimas Nr. 03-6-000**-18.
30. Ikiteisminis tyrimas Nr. 03-6-000**-18.
31. Ikiteisminis tyrimas Nr. 03-6-000**-18.
32. Ikiteisminis tyrimas Nr. 03-6-000**-18.
33. Ikiteisminis tyrimas Nr. 03-6-000**-18.
34. Ikiteisminis tyrimas Nr. 03-6-000**-18.
35. Ikiteisminis tyrimas Nr. 03-6-000**-18.
36. Ikiteisminis tyrimas Nr. 03-6-000**-18.
37. Ikiteisminis tyrimas Nr. 03-6-000**-18.
38. Ikiteisminis tyrimas Nr. 03-6-000**-19.
39. Ikiteisminis tyrimas Nr. 03-6-000**-19.
40. Ikiteisminis tyrimas Nr. 03-6-000**-19.
41. Ikiteisminis tyrimas Nr. 03-6-000**-19.
42. Ikiteisminis tyrimas Nr. 03-6-000**-19.

Kiti informacijos šaltiniai

43. “Bendro teisėsaugos darbo dėka aptikta daugiau kaip 1 milijonas neapskaitytų eurų”. Finansinių nusikaltimų tyrimo tarnyba. Žiūrėta 2020 m. vasario 15 d., <http://www.fntt.lt/lt/naujienos/bendro-teisesaugos-darbo-deka-aptikta-daugiau-kaip-1-milijonas-neapskaitytu-euru/3794>.

44. „FNTT tiria kriptovaliutų kasėjų veiklą”. Finansinių nusikaltimų tyrimo tarnyba. Žiūrėta 2020 m. balandžio 6 d., <http://www.fntt.lt/lt/naujienos/fntt-tiria-kriptovaliutu-kaseju-veikla/3664>.
45. „Mokėjimo kortelių rinka papildyta išankstinio mokėjimo analogu”. Verslo žinios. Žiūrėta 2020 m. kovo 16 d. <https://www.vz.lt/archive/article/2014/8/26/mokejimo-korteliu-rinka-papildyta-isankstinio-mokejimo-analogu>.
46. „Tamsusis internetas. Kiek kainuoja pasamdyti žudiką?”. Universiteto žurnalistas, 2017 m. sausio 17 d. Žiūrėta 2020 m. balandžio 6 d., <http://www.universitetozurnalistas.kf.vu.lt/2017/01/tamsusis-internetas-kiek-kainuoja-pasamdyti-zudika/>.
47. „2019 m. balandžio 3 d. Finansinių nusikaltimų tyrimo tarnybos prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos 2018 m. veiklos ataskaita Nr. 04/4-7-1-3744“. Finansinių nusikaltimų tyrimo tarnyba. Žiūrėta 2020 m. sausio 15 d., http://www.fntt.lt/data/public/uploads/2019/04/2018_veiklos_ataskaita.pdf.
48. „Apie užsienio valstybių įstaigose atidarytas ir uždarytas sąskaitas“. Valstybinė mokesčių inspekcija. Žiūrėta 2020 m. kovo 20 d. <https://www.vmi.lt/cms/apie-uzsienio-valstybiu-istaigose-atidarytas-ir-uzdarytas-saskaitas>.
49. „Kas yra kriptovaliutos, kaip pradėti ir kokie pavojai laukia?“. bankai.lt. Žiūrėta 2020 m. vasario 16 d., <https://www.bankai.lt/valiutos/valiutu-naujienos/kas-yra-kriptovaliutos-kaip-pradeti-ir-kokie-pavojai-1219.html>.
50. „Kriptovaliutų piniginės“. Kriptovaliutos.lt. Žiūrėta 2020 m. vasario 20 d., <http://www.kriptovaliutos.lt/bitcoin/kriptovaliutu-pinigines/>.
51. „Lietuvos bankas skelbia poziciją dėl virtualiųjų valiutų“. Lietuvos bankas. Žiūrėta 2020 m. vasario 14 d., <https://www.lb.lt/lt/naujienos/lietuvos-bankas-skelbia-pozicija-del-virtualiuju-valiutu>.
52. „Misija“. Finansinių nusikaltimų tyrimo tarnyba. Žiūrėta 2020 m. sausio 3 d., <http://www.fntt.lt/lt/apie-mus/misija/53>.
53. „Ofšorinis bankas“. Vikipedija. Žiūrėta 2020 m. balandžio 10 d. https://lt.wikipedia.org/wiki/Of%C5%A1orinis_bankas.
54. „Prokuratūra paviešino tyrimą: atlikta 21 krata, rasta 1,03 milijono eurų – nusikaltimą vykdė šeima. 15MIN. Žiūrėta 2020 m. balandžio 15 d. f. <https://www.15min.lt/naujiena/aktualu/nusikaltimaiirnelaimes/prokuratura-paviesino-tyrima-kaune-atlikta-21-krata-rasta-daugiau-nei-milijonas-euru-grynais-59-1235498>
55. „SpectroCoin mokėjimo kortelė“. SpectroCoin. Žiūrėta 2020 m. kovo 16 d., <https://spectrocoin.com/lt/bitkoin-kortele.html>.

56. „Tarptautinis pinigų pervedimas kitaip“. Mano vyriausybė. Žiūrėta 2020 m. vasario 12 d. <https://mita.lrv.lt/lt/simtmetis/100-lietuvos-inovaciju/24>.
57. „Virtual currency schemes – a further analysis“. European Central Bank. Žiūrėta 2020 m. vasario 16 d., <https://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/other/virtualcurrencyschemes201210en.pdf>.
58. „VMI administruojami mokesčiai“. Valstybinė mokesčių inspekcija. Žiūrėta 2019 m. gruodžio 20 d., <https://www.vmi.lt/cms/vmi-administruojami-mokescai>.
59. 2019 m. lapkričio 26 d. FNTT pareigūnės komandiruotės į Italijos Respubliką ataskaita.
60. 2020 m. vasario 12 d. FNTT pareigūno komandiruotės į Bosniją ir Hercegoviną ataskaita.
61. 2020 m. vasario 28 d. FNTT pareigūno komandiruotės į Lenkijos Respubliką ataskaita.

ANOTACIJA

Baigiamajame magistro darbe analizuojama inovacijų integracijos įtaka finansinių nusikaltimų tyrimui. Pateikiami ikiteisminių tyrimų, dėl finansinio pobūdžio nusikalstamų veikų, duomenų analizės metu gauti apibendrinimai bei išvados, kurių pagrindu nustatyta aktualiausia kratos atlikimo, turto tyrimo bei ūkinės finansinės veiklos tyrimo problematika. Pirmojoje darbo dalyje pateikiama finansinio nusikaltimo samprata bei kriminalistinė jo charakteristika. Antrojoje darbo dalyje pateikta aktualiausia praktinė ikiteisminių tyrimų, dėl finansinio pobūdžio nusikaltimų, analizė kratos atlikimo, objektų ir turto tyrimų kontekste. Trečiojoje darbo dalyje pateiktos tarptautinio teisėsaugos institucijų bendradarbiavimo aktualijos Europos tyrimo orderių pateikimo bei vykdymo srityje, pateikti gerosios tarptautinės praktikos pavyzdžiai. Darbo pabaigoje pateiktos tiriamojo darbo išvados, kurios galėtų būti reikšmingos ruošiant metodines rekomendacijas dėl virtualiosios valiutos, internetinių mokėjimo platformų bei kitų inovatyvių technologijų specifikacijos, sudėties elementų, veikimo principų bei baudžiamojo proceso normų taikymo kontekste.

Pagrindiniai žodžiai: finansiniai nusikaltimai, baudžiamojo proceso veiksmai, virtualioji valiuta, interaktyvios mokėjimų platformos.

ANNOTATION

The master's thesis analyzes the impact of innovation integration on the investigation of financial crime. Summaries and conclusions obtained during the analysis of data of pre-trial investigations, criminal offenses of a financial nature are presented, on the basis of which the most relevant issues of search, property investigation and economic financial activity investigation have been identified. The first part of the work presents the concept of financial crime and its forensic characteristics. The second part of the work presents the most relevant practical analysis of pre-trial investigations on financial crimes in the context of searches, object and property investigations. The third part of the work presents the topicalities of international law enforcement cooperation in the field of submission and execution of European investigation orders, provides examples of good international practice. At the end of the work, the conclusions of the research are presented, which could be significant in preparing methodological recommendations on the specification, composition, operating principles and application of criminal procedure norms for virtual currency, online payment platforms and other innovative technologies.

Keywords: financial crime, criminal action, virtual currency, interactive payment platforms.

SANTRAUKA

Finansinių nusikaltimų tyrimo aktualijos ir naujausios tendencijos

Inovacijų integracija verslo bei ekonomikos srityse gerokai pakeitė tradicines dokumento, pinigų, finansinių operacijų sampratas bei panaudojimo būdus. Informacinės technologijos bei jų sukurti produktai sudomino ir nusikalstamo pasaulio atstovus. Finansiniai nusikalimai taip pat ne išimtis. Skaitmeninių pinigų, interaktyvių mokėjimo platformų bei kitų skaitmeninių priemonių siūlomos paslaugos tapo finansinius nusikaltimus tiriančių pareigūnų pagrindiniu iššūkiu, todėl šio darbo tikslas - išanalizuoti naujų informacinių technologijų sukurtų produktų įtaką Finansinių nusikaltimų tyrimo tarnyboje atliekamų ikiteisminių tyrimų kokybei bei nustatyti šio pobūdžio nusikalstamų veikų tyrimo problematiką.

Ikiteisminių tyrimų, dėl finansinio pobūdžio nusikaltimų, duomenų analizė parodė, jog teisėsaugos institucijų pareigūnai neturi specialių žinių apie inovacijų integralumo požymius verslo subjektų veikloje. Teisinės bazinės trūkumas virtualiosios valiutos disponavimo srityje turi tiesioginės įtakos ikiteisminių tyrimų dėl finansinio pobūdžio nusikalstamų veikų rezultatyvumui. Šiuo metu Lietuvoje vis dar nėra priimtų jokių teisinių rekomendacijų dėl baudžiamojo proceso veiksmų taikymo virtualiosios valiutos atžvilgiu, nenumatyti skaitmeninių pinigų paėmimo valstybės nuosavybėn bei saugojimo būdai, vertės nustatymo aplinkybės bei kiti aktualūs klausimai. Taip pat nenumatytas virtualiosios valiutos srautų kontrolės mechanizmas, dėl kurio valstybinės institucijos negali nustatyti finansinio srauto duomenų. Nepaisant to, įvairių šalių teisėsaugos institucijos aktyviai bendradarbiauja, dalindamosis aktualia nusikalstamų veikų, vykdomų skaitmeninėse platformose, tyrimų informacija, įgytomis žiniomis ir pamažu formuoja teisėsaugos pareigūnų praktinius įgūdžius.

Apibendrinus galima teigti, jog darbe analizuojama problema yra aktuali ir reikšminga rengiant praktines rekomendacijas ikiteisminio tyrimo pareigūnams, tiriantiems finansinio pobūdžio nusikalstamas veikas, bei tobulinant teisinę bazę skaitmeninių inovacijų kontrolės srityje.

SUMMARY

Topicalities and latest trends in financial crime investigation

The integration of innovations in business and economics has significantly changed the traditional concepts of document, money, financial transactions and ways of use. Information technologies and the products created by them also interested the representatives of the criminal world. Financial crime is no exception. The services offered by digital money, interactive payment platforms and other digital means have become the main challenge for financial crime investigators, therefore the aim of this work is to analyze the impact of new information technology products on the quality of pre-trial investigations at the Financial Crime Investigation Service.

The analysis of data from pre-trial investigations on financial crimes showed that law enforcement officials do not have special knowledge about the signs of innovation integrity in the activities of business entities. The lack of a legal basis in the field of virtual currency disposal has a direct impact on the effectiveness of pre-trial investigations into financial offenses. At present, Lithuania has not yet adopted any legal recommendations on the application of criminal proceedings against virtual currency, does not provide for the seizure and storage of digital money in the state, the circumstances of valuation and other relevant issues. There is also no virtual will flow control mechanism that prevents public authorities from identifying financial flow data. Nevertheless, law enforcement agencies in different countries are actively cooperating, sharing relevant information on criminal investigations on digital platforms, lessons learned and gradually developing the practical skills of law enforcement officers.

In summary, it can be stated that the problem analyzed in the work is relevant and significant in the preparation of practical recommendations for pre-trial investigation officers investigating financial crimes and in improving the legal framework in the field of digital innovation control.

PATVIRTINIMAS APIE ATLIKTO DARBO SAVARANKIŠKUMĄ

2020-04-24

Kaunas

Aš, Mykolo Romerio universiteto (toliau – Universitetas),

Viešojo saugumo akademijos teisės ir policijos veiklos programos
(*fakulteto/instituto, programos pavadinimas*)

studentė Agnė Žadeikytė,
(*vardas, pavardė*)

patvirtinu, kad šis magistro baigiamasis rašto darbas

„Finansinių nusikaltimų tyrimo aktualijos bei naujausios tendencijos“:

1. Yra atliktas savarankiškai ir sąžiningai;
2. Nebuvo pristatytas ir gintas kitoje mokslo įstaigoje Lietuvoje ar užsienyje;
3. Yra parašytas remiantis akademinio rašymo principais ir susipažinus su rašto darbų

metodiniais nurodymais.

Man žinoma, kad už sąžiningos konkurencijos principo pažeidimą – plagijavimą studentas gali būti šalinamas iš Universiteto kaip už akademinės etikos pažeidimą.

(*parašas*)

(*vardas, pavardė*)